

Министерство образования и науки Российской Федерации
Северо-Восточный федеральный университет
имени М.К. Аммосова
Научно-исследовательский институт Олонхо

В.О. Каратаев

**ДБЭРГЭЛГЭН СҮҮРҮК АТГААХ
ДЫРИБИНЭ БООТУР**

Олонхо

Дьокуускай
2017

УДК 398.22(=512.157)+929Каратаев
ББК 82.3(2Рос=Як)
К21

*Утверждено Ученым советом Научно-исследовательского института Олонхо
Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова*

Рецензенты:

д.ф.н. В.В. Илларионов, к.ф.н. Т.В. Илларионова

Редколлегия:

*В.Н. Иванов (отв. редактор), Н.С. Толбонова,
Р.Н. Анисимов (отв. секретарь)*

Олонхосут, самозапись:

В.О. Каратаев

Составители:

А.Ф. Корякина, Ю.П. Борисов, С.Д. Львова

Книга издана при финансовой поддержке АУ РС(Я) «Театр Олонхо»

Каратаев, Василий Осипович.

К21 Дьэргэлгэн сүүрүк аатгаах Дьырибинэ Боотур : олонхо /
В. О. Каратаев / НИИ Олонхо СВФУ ; [хомуйан онордулар. :
А. Ф. Корякина, Ю. П. Борисов, С. Д. Львова ; эпп. ред.
В. Н. Иванов]. — Дьокуускай : Алаас, 2017. — 344 с.

Агентство СІР НБР Саха

В книгу вошло ранее не опубликованное олонхо выдающегося сказителя из Вилпойского улуса В.О. Каратаева «Дьырибинэ Боотур», по своему основному содержанию и образу главного героя относящееся к типу олонхо о защитниках племени ураангхай саха. Издание снабжено примечаниями и текстологическими комментариями.

Предназначено для специалистов, студентов и учащихся, а также для всех интересующихся эпическим наследием народа саха.

УДК 398.22(=512.157)+929Каратаев
ББК 82.3(2Рос=Як)

© Олонхсут Каратаев В.О., 2017
© Корякина А.Ф., Борисов Ю.П., Львова С.Д., составители, 2017
© Оформление. ИИТЦ «Алаас», 2017

ОЛОНХО «ДБИРИБИНЭ БООТУР» ВИЛЮЙСКОГО
СКАЗИТЕЛЯ В.О. КАРАТАЕВА

Вилюйский район знаменит своими олонхосутами С.Н. Каратаевым-Дыгыйар, С.И. Еремеевым-Дэдэгэс, Т.П. Гоголевым, Н.И. Седалищевым-Мёчөкё, К.К. Кузьминовым и др. Среди тех, кто продолжил вилюйскую сказительскую традицию во второй половине XX в., был Василий Осипович Каратаев.

Каратаев Василий Осипович родился в 1926 г. в Борогонском наслеге Вилюйского района, в котором сложился один из сильных очагов фольклорной традиции. Борогонский наслег славился с давних времен своими известными олонхосутами Т.П. Гоголевым, О.Т. Мальцевым, Н.С. Николаевым. В соседнем Модутском наслеге творили талантливые олонхосуты Н.А. Колтовской, Г.М. Кюндеров, а в Тогузском наслеге — П.В. Максимов-Нэгэй. Еще мальчиком увлеченно, затаив дыхание, Василий слушал сказывание своих земляков-олонхосутов. Подрастая, юноша подражал им. Таким способом он учился искусству исполнения олонхо, воспринимая от старших поколений навыки исполнения эпического творчества. Главным учителем Василий Осипович считал Трофима Петровича Гоголева, которого он особо выделял. Впоследствии В.О. Каратаев и его друг А.С. Васильев сказывали олонхо «Эр Соготох», перенятый у своего учителя.

В годы войны (1941—1945 гг.) Василий Осипович, являясь кадровым охотником, подружился с Семеном Ивановичем Семеновым-Саныйахом, потомком вилкойских эвенков, носителем эпических традиций двух народов. Эта встреча оказала большое влияние на творческий рост олонхосута. У С.И. Семенова он перенял олонхо «Оҕо Тулаайах (Дитя Сиротина)».

В молодости В.О. Каратаев принимал активное участие в художественной самодеятельности как исполнитель народных песен. С конца 60-х гг. серьезно увлекся сказительством. Впервые участвовал в республиканском конкурсе олонхосутов в 1982 г. С того времени он — участник, победитель многих республиканских фольклорных конкурсов, фестивалей, вечеров олонхо, проводимых Домом народного творчества Министерства культуры Республики Саха (Якутия), ИЯЛИ и Институтом проблем малочисленных народов Севера СО РАН.

Известно, что репертуар Василия Осиповича насчитывал следующие олонхо: «Модун Эр Соҕотох» (Могучий Эр Соҕотох), «Эрбэхтэй Бэргэн бухатыыр» (Богатырь Эрбэхтэй Бэргэн), «Оҕо Тулаайах бухатыыр» (Богатырь Ого Тулаайах), «Уолуйа Боотур», «Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах Дьирибинэ Боотур» (Дьирибинэ Боотур).

Сказительский талант его в полной мере раскрылся в годы записи его репертуара сотрудниками Института языка, литературы и истории Сибирского отделения Российской Академии наук. При жизни В.О. Каратаева фольклористами сделаны записи его нескольких олонхо. В 1975 г. В.П. Еремеевым от сказителя записано олонхо «Эрбэхтэй Бэргэн бухатыыр». В 1985 г. фольклорист П.Н. Дмитриев записал олонхо «Ого Тулаайах бухатыыр», а в 1989 г. — олонхо «Эрбэхтэй Бэргэн». Три раза была произведена магнитофонная запись олонхо «Могучий Эр Соҕотох»: в 1975 г. В.П. Еремеевым и В.В.Илларионовым; в 1982 г. В.В. Илларионовым; в 1986 г. участниками Комплексной фольклорной экспедиции ИЯЛИ ЯФ СО АН СССР. В 1990 г. В.В. Илларионов сдал в архив два текста олонхо В.О. Каратаева, написанных самим автором: «Уолуйа Боотур» и «Дьирибинэ Боотур».

Большим событием для любителей якутского фольклора стало издание в 1996 г. олонхо В.О. Каратаева «Могучий Эр Соҕотох» в серии «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока», выпускаемой Сибирским отделением Российской Академии

наук. Большую научную работу провели сотрудники ИЯЛИ ЯФ СО АН. Издание было сопровождено научными комментариями. Текст был подготовлен В.В. Илларионовым с его же магнитофонной записи. Издание вышло с переводом на русский язык (П.Е. Ефремов, С.П. Ойунская, Н.В. Емельянов), со вступительной статьей (Н.В. Емельянов, В.В. Илларионов), с музыковедческой статьей (Э.Е. Алексеев), с нотными записями (Н.Н. Николаева), с примечаниями к тексту, комментариями к переводу. В приложение вошли словарь мифологических и эпических персонажей олонхо «Могучий Эр Соготох», словарь непереуведенных слов. Была составлена сравнительная схема сюжетов одноименного олонхо «Могучий Эр Соготох» по магнитофонным записям 1975, 1982, 1986 гг. Кроме того, издатели составили описания 13 вариантов и версий олонхо об Эр Соготохе из репертуара разных олонхосутов.

Сказительное творчество В.О. Каратаева было изучено исследователями В.В. Илларионовым, Э.Е. Алексеевым, Н.В. Емельяновым, Н.Н. Николаевой, Т.В. Илларионовой, А.А. Кузьминой. В монографии А.А. Кузьминой «Олонхо Виллойского региона» исследованы особенности сюжета, композиции, образной системы олонхо В.О. Каратаева «Могучий Эр Соготох», «Эрбэхтэй Бэргэн», «Дьирибинэ Боотур», изучен сюжет олонхо «Эр Соготох» в сравнении с другими одноименными олонхо «Эр Соготох». Т.В. Илларионова в своей диссертационной работе «Текстология олонхо «Могучий Эр Соготох» сопоставила и систематизировала мотивы из разновременных записей олонхо «Могучий Эр Соготох» В.О. Каратаева. Во многих трудах профессора В.В. Илларионова изучено сказительское искусство В.О. Каратаева.

Талантливый олонхосут скоропостижно скончался в 1990 г. в самом расцвете сказительской деятельности. В том году, перед самой смертью, Василий Осипович вручил директору Дома народного творчества Надежде Семеновне Толбоновой рукопись самозаписи олонхо «Дьирибинэ Боотур», сказав коротко «Дьаһай». «Распоряжайся». Долгое время не было возможности издать этот бесценный подарок олонхосута. В 2016 г. Надежда Семеновна передала рукопись директору Института Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова профессору В.Н. Иванову. Таким образом, благодаря Надежде Семеновне, навстречу Ысыаху Олонхо в г. Виллойске олонхо «Дьирибинэ Боотур» увидит свет. Как уже было сказано выше, один рукописный

экземпляр этого олонхо в данное время хранится в архиве ИГИ и ПМНС.

Рукопись состоит из 4 тетрадей. В.О. Каратаев записал свое олонхо прозаическим текстом. После разбивки текста на поэтические строки, объем текста составил более 11 тыс. стихотворных строк. Таким образом, по объему олонхо «Дьирибинэ Боотур» среднее, что соответствует эпической традиции Виллойского региона.

Издание олонхо «Дьирибинэ Боотур» является увековечением памяти талантливого олонхосута В.О. Каратаева. В ходе подготовки к изданию олонхо сотрудниками НИИ Олонхо произведена разбивка текста на стихотворные строки; составлены словари мифологических, эпических персонажей, топонимических названий. Составлена схема сюжета. Анализирован композиционно-сюжетный строй, образная система олонхо.

Основная тема олонхо — борьба богатыря айыы Дьирибинэ Боотур против чудовищ абаасы в защиту своих соплеменников, по классификации Н.В. Емельянова относится к олонхо о защитниках племени айыы. Среди якутских сказаний не отмечается бытование олонхо точно с таким названием — «Дьирибинэ Боотур». Встречаются олонхо с более близким названием «Кюн Дьирибинэ» в репертуарах олонхосутов Малгина Николая Ивановича из Жулейского наслега Таттинского улуса, Пестрякова Василия Петровича-Бюёккэ Уола из I Курбусахского наслега Борогонского (ныне Усть-Алданского улуса), Потапова Василия Николаевича-Маайа Басылайа из Кытанахского наслега Чурапчинского улуса, Степанова Николая Ивановича-Ноорой из Харанского наслега Мегино-Кангаласского улуса, Шестакова Николая Ивановича-Суутта из Бетюнского наслега Намского улуса. Если рассмотреть по территориальному расположению, олонхо с близким названием бытовало только в центральных улусах. Сегодня трудно установить, от кого было перенято олонхо «Дьирибинэ Боотур» В.О. Каратаевым.

Сюжетно-композиционная структура олонхо В.О. Каратаева «Дьирибинэ Боотур».

Экспозиция начинается с традиционного эпического *зачина*, который состоит из формульного описания эпического времени (времени первотворения):

Ус саха үөдүйэ илигинэ,	Пока на свет не родились три якута,
Түөрт саха төрүттэнэ илигинэ,	Пока не появились четыре якута,
Биэс саха биллэ илигинэ,	Пока не видно было пяти якутов,
Алта саха айылла илигинэ,	Пока не было сотворено шесть якутов,
Уон улуус олохсуйа илигинэ,	Пока не было обжито десять улусов,
Биэс улуус бэлиэтэнэ илигинэ.	Пока не отмечено было пять улусов.

Описание мира, красоты природы дается с широким использованием богатого арсенала изобразительно-художественных средств. С помощью непомерно богатого языка олонхосута описываемая страна героев — Срединная земля — обретает невиданную красоту, захватывающее величие.

Описание священного дерева Аар Дуук Мас. Он вырос в середине Срединного мира, верхушка его достигает коновязи правителя Верхнего мира Юрюнг Аар Тойона, нижняя часть доходит до камелька правителя Нижнего мира Буор Бубаалдьын Тойона. Это мировое дерево связывает три состава Мира: верхний, средний и нижний.

Чудесное рождение богатыря айыы. Будущий богатырь неожиданно родился у престарелых супругов: старика Архаанньал Тойон и старухи Айыы Нууралдьын Хотун. Этот красивый мальчик растет не по дням, а по часам. Подрастая, стал печалиться от того, что нет имени.

Причина героического похода богатыря — похищение богатырем абаасы девушки айыы Кыыс Тэгиэримэ Куо. Однажды прилетает страшный трехголовый орел. Это был богатырь абаасы Хаан Хатылаан. Он сообщает о том, что силой отнял у родителей красавицу Кыыс Тэгиэримэ Куо, привез домой в Нижний мир, чтобы жениться на ней, но она страдает от того, что нет рядом соплеменника-друга. Он требует, чтобы отдали мальчика ему в рабы и улетает.

Сборы богатыря. К молодому человеку прилетает шаманка Айыы Дьурагастай и извещает его, что он назначен защитником племени айыы, наречен богатырем Дьэргэлгэн сююрюк аттаах Дьиринэ Боотур — богатырь Дьиринэ Боотур с Маревоскакуном. Она советует ему подойти к Кыдай Бахсылаану и просить неиссякаемой силы, выносливости, мощи. Молодой человек просит у добрых божеств назначить ему богатырского коня. Кузнецы дарят ему коня Дьэргэлгэн Сююрюк (Маревоскакун), который говорит человеческим языком и советует молодому человеку всегда следо-

вать его советам. Описывается стремительная езда коня. Будущий богатырь проходит у Кыдай Бахсылаана ритуал посвящения в богатыри. Его назначают защитником племени айыы, благословляют не падать от стрелы врага, устоять перед натиском врага.

В развитии действий изображается героический богатырский поход богатыря айыы. Для того, чтобы спасти Кыыс Тэгиэримэ Куо, Дьирибинэ Боотур по черному проходу спускается в Нижний мир. Описывается темная, мутная, холодная страна, где обитают богатыри-абаасы. Встречается шаманка Алахай Куо, советует вернуться на родину. Дьирибинэ Боотур рассердился, и началось сражение. Побежденная женщина абаасы грозитя отомстить его потомкам. Богатырь Дьирибинэ Боотур едет дальше. Наткнулся на спящего железного богатыря Тимир Дьисэттэй, брата Хаан Хатылаана. Тимир Дьисэттэй советует Дьирибинэ Боотуру отказаться от затеи освободить Кыыс Тэгиэримэ Куо, стать мальчиком-рабом, не предприняв боя против его брата. Разъяренный богатырь айыы показывает кукиш. Начинается страшное сражение, в итоге обессиленные оба богатыря свалились с ног. Услышав крики Дьирибинэ Боотура, появляется тунгусский богатырь Ардьамаан. Положив богатыря айыы на зеленую траву, он натирает его тело живой водой. Исцелившись, Дьирибинэ Боотур убивает Тимир Дьисэттэя. Поблагодарив Ардьамаана богатыря, едет дальше. Подъехал к жилищу богатыря абаасы Хаан Хатылаана. Началась перепалка словами, оскорбления друг друга, вызов сразиться насмерть. Богатырь абаасы предлагает спуститься под океан, на дне которого смертный сгусток крови. Кто выживет, тот и победит. Абаасы исчез. Конь Маревоскакун своему хозяину советует первым не спускаться под океан, а то будет побежден. По дороге встречается дух перевала Ала Буурай, благословляет Дьирибинэ Боотура. Богатырь спускается под дышащий огнем океан. Начинается сражение с Хаан Хатылааном. У обоих силы иссякли. Дьирибинэ Боотур сел на коня и приехал к богатырю Эриэдэй Бэргэну просить помощи. Согласившись, Эриэдэй Бэргэн просит у Аан Алахчын Хотуна, Баай Барыылаах Тойона сохранить его очаг в его отсутствие. Богатыри отправляются в путь. Начинается сражение трех богатырей. Богатыри айыы побеждают, Дьирибинэ Боотур добывает Хаан Хатылаана. Дьирибинэ Боотур подъехал к жилищу Хаан Хатылаана, сразил его сестру Кыыс Ча-

кыйдаана Куо. Освобождает Кыыс Тэгиэримэ Куо, превратив ее в камушек, положил в карман. Едет домой. Шаманка Айыы Дьурагастай извещает Дьирибинэ Боотура о том, что Чункунуур Чуура Бухатыыр=богатырь Чункунуур Чуура, мстя за брата Хаан Хатылаана, уничтожил племя айыы, убил его родителей. Дьирибинэ Боотур приехал на родину. Прибежала старуха Симэхсин, плача, рассказала, что Чункунуур Чуура богатырь убил его родителей.

Кульминацией становится победа Дьирибинэ Боотура над богатырем абаасы Чункунуур Чуура. Дьирибинэ Боотур отправляется искать Чункунуур Чуура богатыря. Конь благословляет хозяина, предупреждает быть осторожным. Уот Сараһын удаган-шаманка Огненная Сарасын требует, чтобы Дьирибинэ Боотур взял ее в жены. Дьирибинэ Боотур делает вид, что согласился. Неожиданно богатырь айыы схватил шаманку абаасы за волосы. Шаманка просит сохранить ей жизнь и Дьирибинэ Боотур оставляет в живых шаманку Огненную Сарасын. Состоялась встреча Дьирибинэ Боотура и Чункунуур Чуура богатыря. Началось разрушительное для всех трех миров сражение. Встревоженный за Средний мир всевышний Юрюнг Аар Тойон велит своим богатырям привести Дьирибинэ Боотура и Чункунуур Чуура богатыря к нему. Он велит богатырям остановить бой. Чуура богатырь пожаловался, что Дьирибинэ Боотур начал первым, отобрав у него невесту Кыыс Тэгиэримэ Куо. А Дьирибинэ Боотур сказал, что Чуура богатырь лишил жизни его родителей, поэтому он будет биться до тех пор, пока не останется у него одна капля крови. Юрюнг Аар Тойон, рассердившись, выгнал обоих. Оба богатыря исчезают: Чункунуур Чуура превращается в огня, а Дьирибинэ Боотур — в остроконечного камня. Кыыс Тэгиэримэ Куо просит Дьирибинэ Боотура вернуться на родину, боясь, что Чункунуур Чуура бросит богатыря айыы в Уот Чумулу океан. Богатырь не согласился, вновь превратил девушку в камень, положил в карман. Во время сражения Дьирибинэ Боотур бросает богатыря абаасы в огонь. Шаманки абаасы Ап Чарай, Уот Сарасын признали поражение племени абаасы.

В развязке народ айыы с торжеством встречает своего спасителя как победителя. Дьирибинэ Боотур оживляет своих родителей. Олонхо заканчивается свадьбой Дьирибинэ Боотура и Кыыс Тэгиэримэ Куо.

Таким образом, композиционная структура сюжета олонхо В.О. Каратаева традиционна, состоит из следующих компонентов:

1) экспозиции, где описываются страна родителей героя, священное дерево, рождение у престарелых супругов сына;

2) завязки сюжета, в которой раскрываются кража красавицы Кыыс Тэгиэримэ Куо богатырем абаасы как причина конфликта, подготовка к боевому походу (наречение молодого человека Дьирибинэ Боотуром, посвящение его в защитники племени айыы Кыдай Бахсылааном, снабжение его конем, богатырскими доспехами);

3) развития сюжета: (описание богатырского похода, преодоление препятствий, предупреждение шаманки о предстоящей беде, сражения с богатырем абаасы Тимир Дьисэттэйем, помощь тунгусского богатыря Ардьамаана, победа; битва с Хаан Хатылааном, помощь богатыря айыы Эриэдэй Бэргэна, победа над ним);

4) кульминации: (сражение с Чункунуур Чуура богатырем и победа над ним);

5) развязки: (женитьба Дьирибинэ Боотура на Кыыс Тэгиэримэ Куо).

Как видно, сказитель современности В.О. Каратаев не нарушает традиционных сказительских канонов композиционно-сюжетного строения якутского олонхо.

Система образов. Главным героем олонхо является защитник племени айыы богатырь Дьирибинэ Боотур, родившийся и выросший в Среднем мире. Он родился у престарелых родителей. Брата, сестры нет.

Физическая мощь, внешняя красота описывается с использованием формульных выражений и вызывает восхищение:

Хастаабыт тиит курдук харылаах,	Руки как лиственница, очищенная от коры,
Суллаабыт тиит курдук сотолоох,	Ноги словно лиственница со снятой корой,
Уолах тиит курдук уллуктаах,	Бедра как молодые лиственницы,
Бэһэл тиит курдук бэгэчэктээх,	Запястья его как низкорослые лиственницы,
Үс былас дарайар сарыннаах,	Широкие плечи в три маховых сажени,
Алта былас бизкэйэр бииллээх,	Талия в шесть маховых сажени.

Происхождение богатыря Дьирибинэ Боотур для обычного для защитникам племени айыы происхождение: чудесно родился у престарелых родителей, рос не по дням, а по часам. О своем назначении стать защитником племени айыы узнает от шаманки

Айыы Дьурагастай. Дьырибинэ Боотур понимает свою миссию и готов ее выполнить:

Арбаһыттан тэһииннээх	С поводьями на горбе
Айыы хаан аймабар	Людам доброго племени
Халын хахха буолар,	Стать широкой защитой,
Көхсүттэн тэһииннээх	С поводьями на спине
Күн айыы дьонугар	Людам солнечного племени
Суон дурда буолуох айылаах.	Стать надежным оплотом.

Предпринимает несколько боевых походов по освобождению плененной женщины и мстя за убитых родителей. Одерживает победу во всех сражениях с представителями мира абаасы.

Отличается крутым характером. Готовясь к сражению, вот как он меняется:

Биһиги киһибит	У нашего героя
Сиһиттэн сиэрэ уота	С позвоночника огонь
Сирилэччи умайда,	Издав свистящий шум,
Баһыттан манаар уота	На голове огонь, как фонарь,
Барылаччы умайда,	С шумом горел,
Куударалаах бэскитэ өрө туран	Кудрявые волосы его спутались,
Тэтинньиэр ойууру	Как колышущиеся
тыал үрэрин курдук	от ветра деревья,
Төттөрү-таары буутайданна,	Сухожилия и мышцы,
Былчындын ингиирэ	Как молодые щуки,
Дьорохой балык курдук	Вздымались взад-вперед.
Төттөрү-таары түллэннии онньоото.	

Богатырь обладает чудесным даром: превращается в нужный момент в сокола, щуку, остроконечного камня, превращает девушку Кыыс Тэгиэримэ Куо и своего коня в маленькие камни.

Женщин айыы представляет красавица Кыыс Тэгиэримэ Куо, которую похищает богатырь абаасы, за освобождение которой сражается главный герой олонхо. Она, как все девушки айыы, отличается красотой.

Присутствуют сюжетобразующие второстепенные образы коня — друга, советчика главного героя, кузнеца Кудай Бахсылаана, посвятившего Дьырибинэ Боотура в защитники племени айыы.

Представители Нижнего мира (Тимир Дьысэттэй, Хаан Хатылаан, Чункунуур Чуура, сестра Хаан Хатылаана Кыыс Чакыйдаан

Куо, шаманка Уот Сарасын) страшны по внешнему виду, хитры, жестоки, наивны.

Второстепенные герои. Ярко описывается образ другого богатыря айыы — Эрбэх үөһэ сэттэ төгүл / Эргиччийэн-тэлэгэччийэн үөскээбит, / Эркин хара тыаны / Иһэнгэ тэбэринэн куотар / Эбэ дьабыл аттаах / Эриэдэй Бэргэн=Эриэдэй Бэргэн, выросший крутясь-вертясь семь раз на большом пальце, с серой лошастью с чёрными пятнами на лопатках, ростом выше черного леса. Тунгусский герой Ардьамаан в данном олонхо помогает Дьирибинэ Боотуру.

Рабов представляет комический образ старушки Симэхсин.

Мифологический фон представлен следующими героями: Үөһээ дойду / Үнсэр суута буолан оҥоһуллубут, / Үнэр тангарата буолан айыллыбыт / Үрүҥ Аар Тойон оҕонньор = Назначенный властителем Верхнего мира Юрюнг Аар Тойон; Аартык иччитэ Ала Буурай / Эриэн үөн курдук дьүһүннэнэн, / Харабыттан уот сардырбаан, / Дьэбиннээх ардай аһыта ардыгынаан = Ала Буурай, похож был на змея зеленого, / с глаз разлетались искры, / клыки ржавые скалились; Аар Дуук Мас, выросший в самой середине Среднего мира, у верхушки которого живет правитель Верхнего мира Юрюнг Аар Тойон; Аан дойду иччитэ Аан Алахсын = Хозяйка Земли Аан Алахсын.

Присутствуют архаические образы, связанные с языческой религией народа саха. Например, Тобус халлаан домньута буолбут, / Абыс халлаан арчыһыта буолан айыллыбыт / Айыы Дьураҕастай удабан = шаманка Айыы Дьураҕастай, которая помогает герою, предупреждая о предстоящей опасности, беде.

Анализ мифологического фона, сюжетно-композиционной и образной систем олонхо В.О. Каратаева доказывает: олонхо «Дьирибинэ Боотур» близко к традиционным олонхо о защитниках племени айыы. В то же время «Дьирибинэ Боотур», как олонхо позднего периода и олонхо Виллойского региона, имеет некоторые особенности:

— Небольшой объем олонхо, характерный для сказительства виллойского региона.

— В двух самых больших сражениях (с Тимир Дьисэттэем и Хаан Хатылааном) Дьирибинэ Боотур прибегает к помощи других богатырей — Ардьамаана и Эриэдэй Бэргэна.

— Отсутствует мотив спасения других плененных богатырей айбы.

— Образ тунгусского богатыря Ардымаана присутствует во многих олонхо: в них он то противник защитников племени, то помогает им. В олонхо «Дырибинэ Боотур» он помогает богатырю айбы.

— Присутствует сравнительно большое количество образов удаганок-шаманок, в чем прослеживается влияние шаманизма.

— Все чудовища, враги Дырибинэ Боотура, состоят в родственных отношениях.

Язык олонхо очень богат. В.О. Каратаев использует эпические формулы, виртуозно варьируя, обогащая, меняя, упуская. В языке замечено использование архаичных слов (кёлбююр, ёргюйэ, сэтэлгэ, сэнгкил и др.). Встречаются заимствованные слова (укулаат — уклад, сизэрэ — сера, ханаат — канат, кынчаал — кинжал, хокуоска — кукиш, дуобат — шашки, хаамыска — камушки, манаар — фонарь и др.). Топонимические названия созданы по закону аллитерации: Алыы алаас, Барта мыраан, Харта хайа, Юргюнньэх юрюйэ. Присутствуют имена персонажей, которых нет в других олонхо: Кыыс Тэгизримэ Куо, Архаанньал Тойон и др.

Все сказанное говорит о верности слов Н.В. Емельянова, В.В. Илларионова: «Олонхосут Василий Осипович Каратаев был достойным наследником своих талантливых предшественников — певцов олонхо многих поколений, верным хранителем эпической памяти народа саха».

В заключении можно с уверенностью сказать, что В.О. Каратаев хорошо владеет мастерством сказительского искусства, и он — один из лучших олонхосутов современности.

А.Ф. Корякина,

канд. пед. наук, ученый секретарь

*Научно-исследовательского института Олонхо
Северо-Восточного Федерального университета*

им. М.К. Аммосова

ОТ СОСТАВИТЕЛЕЙ

Рукопись текста олонхо был записан сплошным прозаическим текстом без знаков препинания, и потому, выявление стихотворной структуры текста оказалось весьма сложной задачей. Текст был разделен нами на стихотворные строки согласно структуре эпических устойчивых конструкций языка олонхо. При этом мы опирались и исходили из основного принципа структурного построения якутского олонхо — ритмико-синтаксического параллелизма, а также придерживались аллитерации и ассонанса.

В результате текстологической обработки установлено, что в публикуемом тексте, несмотря на то, что в нем используются более полные варианты параллелизмов, образующих эпические формулы и типические места, на уровне структуры параллелизма в некоторых случаях члены полностью не соответствуют друг другу. Например, в двучленных параллелизмах, описывающих богатырскую битву (недостающие элементы параллелизма выделены курсивом):

Несоответствие членов:

Охсуһуу киэнэ омуннааҕа
Бу дойдуга буолла,
Кырбаһыы киэнэ кыырыктааҕа буолла,

Отсутствие компонентов:

Охсуһуу киэнэ
Уорааннааҕа *манна* буолла,
Кырбаһыы киэнэ
Кыырыктааҕа буолла...

Учитывая основную отличительную особенность эпического текста — вариативность, можно отметить, что устойчивые конструкции с подобной структурой указывают на то, что они не

были окончательно отшлифованы олонхосутом и потому не приобрели более завершенный вид.

Однако, в публикуемом тексте эпические формулы олонхо, представляющие собой типические места эпоса и эпические тирады в большинстве случаев являются полностью сформированными. Например, эпическая формула, описывающая красоту Кюн Тэгиэримэ Куо, выраженная трехчленным параллелизмом:

Танас бүтэй тамана сандаарар,
Эт бүтэй унуоѳа кѳстѳр,
Унуох бүтэй силиитѳ дьалкыйар,..

Для облегчения восприятия стихотворной структуры текста читателями был применен абзацный отступ. При использовании абзацного отступа мы исходили из логического разделения текста на части:

Во-первых, от традиционного приема языка олонхо — анадиплосиса (подхвата), к использованию которого олонхосут прибегает множество раз. Например:

Эрилис-бурулук кѳрбѳхтѳѳѳѳ уонна
Өрѳ ыстанан турда.
Ол турдаѳына,
Түтүм бараан төрѳлүн...

В подобных примерах конец стиха подхватывается следующим стихом, то есть повтор основы лексем образует связку предыдущего и последующего эпических периодов, плавный переход от одного описания к другому. Это, в свою очередь, обеспечивает развитие нити повествования развивающего сюжет, поэтическую соотнесенность и стройность изложения.

Во-вторых, от словосочетаний типа: «ол курдук», «ол кэнниттэн», «ити кэнниттэн», которые находятся на стыке эпических периодов с различной тематикой и связуют повествование в единое целое. Например:

Хайыгта тѳптѳрбитѳ
Аппа аана буолан ангалыстылар.
Ол курдук
Уохтаахтык айаннаан,..

Таким образом, текст публикуемого олонхо приобрел традиционную поэтическую форму и стал более удобным для визуального восприятия читателей.

Сохранены диалектные и индивидуальные особенности языка олонхосута, в том числе варианты слов с фонетическими соответствиями (например, ынараа-анараа, умайан-убайан, дүнгүр-дүгүр, таммах-тамах, сэймэктээ-сэймэхтээ, дьөлө-дьоло и др.). Поправки сделаны в словах с явными грамматическими ошибками и объяснены в примечаниях. Приведены в единообразии только зачины песен персонажей: «Дьээ-буо!», «Эр-дьяалабын», «Айыыһабы-айыыһабы!» и т.д. Буква «е», в соответствии с правописанием слов, заменена на буквы «э», «ээ» и «иэ».

Ю.П. Борисов, С.Д. Львова

Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах Дьирибинэ Боотур

- Олонголоон оѳонньор
Олбооннуу¹ уурунан,
Удьурбай хамсатын
Оллоччу ытыран,
Олбох маһын тардынан олорон,
Уустаан-ураннаан,
Эриэннээн-эгэлгэлээн,
Этэн-тыынан,
10. Уоһа чорбонноон,
Уолуга томтойо
Олорбута эбитэ үһү...
Айыы Нуоѳалдьын Хотун эмээхсин ийэлээх,
Архаанньал Тойон оѳонньор аѳалаах,
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур олонхотун
Манньк саѳалаабыт эбит.
20. Үс саха үөдүйэ илигинэ,
Түөрт саха төрүттэнэ илигинэ,
Биэс саха биллэ илигинэ,
Алта саха айылла илигинэ,
Уон улуус олохсуйа илигинэ,
Биэс улуус бэлиэтэнэ илигинэ,
Былыргы дьылым
Быдан дьэллик мындаатын

¹ Лит.: оллооннуу.

- Быдан ынараа² өтүгэр,
 Аныгы үйэ
 Адаардаах-арыаллаах арбаһын
 30. Адьас анараа таһаатыгар,
 Эргэтээби дьылым
 Этиһиилээх-энэлгэннээх энээрэ
 Этллэ илигинэ,
 Куоппут дьылым
 Кудулбаннаах кудан өлүү уорбатын
 Куоһаралаах хоннобор,
 Киһи аймабым
 Кэпсэтэн билсэ илигинэ,
 Саха аймабым
 40. Сангарсан дьааһыйа илигинэ,
 Ураанхай сахам,
 Ураһа соннообум,
 Уу ньамаан тыллаабым,
 Уһата уллунуохтаабым³,
 Ортотунан бобунар
 Уу харахтаабым
 Утарыта көрсөн
 Кэпсэтэ илигинэ,
 Сир ийэ хотунум
 50. Сиэрэй тиин кыыл
 Тинилэбин сабаттан
 Тэнийэн-тэрбэйэн,
 Үүнэн-үөскээн,
 Сачары таба кулгаабын сарыытын
 Тиэрэ тардыбыт курдук
 Сарбайа үүнэн,
 Сараадыйа улаатан,
 Ол курдук,
 Тонголохтоотор доргуйбат
 60. Чобой хара буорум
 Туоллан-торолуйан,

² Лит.: анараа.

³ Лит.: уһаты уллунахтаабым.

Батгыалаатар маталдыйбат
Баарабай таһааланан,
Үктүөлээтэр өбүлдүйбэт
Өбүмэр⁴ бэйэлэнэн,
Үктэл хара буорум
Үөскээн-төрөөн испит эбит.

Ол курдук,

Аан ийэ дойдум

70. Сымара тааһынан сыттыктанан
Аппаал хайаннан арбастанан,
Уолбат байбалынан улабаланан,
Сиикэй муораннан сиксиктэнэн,
Сүүллэр өрүһүнэн сүрүннэнэн,
Уулаах байбал улабаланан,
Аарыма байбалыгар
Адырба балыктанан,
Күөмдэ⁵ балык үөскүүр
Көлүйэ күөллэнэн,
80. Мунду балык үөскүүр
Будук ууланан,
Собо балык үөскүүр
Суорба күөллэнэн,
Үктэл хара буорум
Үөскээн-төрөөн испит эбит.

Ол курдук

Орто аан ийэ дойдубун

Отунан оскуомалаан,

Маһынан баарчайан,

90. Силиһинэн силбиэһиннэнэн,
Сиппэбинэн тардыылаан,
Көтөбөһөнөн үрүттээн,
Көппөбүнэн алыннаан,
Охтон бараммат мастаан,
Уолан суоруйбат уулаан,

⁴ Өбүмэр — от *өбүөмэр* — богатый, обильный; сильный [БТСЯЯ, Т. VII, с. 384].

⁵ Лит.: күөндэ — мелкая рыба, маленький карась [Пек., Т. II, стлб. 1317].

- Хардан эһэ кыыл
 Хаххаланан үөскүүр
 Халынг хара тыалаан,
 Анабы⁶ тайах арбастар
100. Адаар хара тыалаан,
 Хагдарыйан төннөр мутукчалаан,
 Хараан⁷ төннөр кэбэлээн,
 Ханчылаан⁸ төннөр балыктаан,
 Түүрт биттэхтээх
 Тутум бараан дойдубун
 Түүрт атахтаабынан дьүһүөлдүттээннэр⁹,
- 110 Көй салгынга
 Көлөһөлөнө онньуур¹⁰
 Күндү ньүөрсүн¹¹ түүлээх
 Көй салгын болбуоттаах¹²
 Көтөр кынаттаабынан
 Дьүһүөлдүттээбиттэр эбит.
 Хара харахтаахтары,
 Хардастыгас унуохтаахтары,
 Харах ыарыһах буолуохтара диэн
 Түлүрбэх көтөр дьүһүөлдүттээх,
 Ангыр көтөр аргыстаах,
 Боронг куобах болбуоттаах,
 Боронгой хара түүннээбиттэр эбит.
120. Ол курдук,
 Кинкиниир киэнг халлааммын
 Тойон киһи батыйатын кылаанын
 Туора охсон,

⁶ Анабы, анамы — крупный лось.

⁷ Хараан — от *хараа* — переставать, уменьшаться, ослабевать; оскудевать, останавливаться, задерживаться [Пек., Т. III, стлб. 3332].

⁸ Ханчылаан — от *ханчылаа* — шляться повидимому без дела, но с дурною, скрытою целью [Пек., Т. III, стлб. 3307].

⁹ Лит.: дьөһүөлдүт — слуга, посыльный, прислужник, помощник [ТСЯЯ, Т. III, с. 432].

¹⁰ Лит.: оонньуур.

¹¹ Ньүөрсүн — нежный, мягкий [Пек., Т. II, стлб. 1740].

¹² Болбуот — конная подвода [ТСЯЯ, Т. II, с. 374].

- Туруору туган турарыгар холобурдаах
 Тырыбыны тыгар тыгнааннар,
 Тэрибинии тэмтэйэр¹³
 Дьэллэнгэ манган сулустааннар,
 Уоттаах чолбон
 Сулуһунан добуһуоллааннар,
130. Киэнг халлааммын
 Хайдан-сууллаан түспэтин диэннэр
 Хатыы сулуһунан
 Харахалаабыттар¹⁴ эбит,
 Үрэллибэтин диэннэр
 Үргэл сулуһунан
 Өһүөлээбиттэр эбит,
 Ыһыллыбатын диэннэр
 Ый тойонунан
 Ытаһалаабыттар эбит,
140. Көтүллүбэтин диэннэр
 Күн тойонунан
 Көлөһөлөөбүттэр эбит.
 Ол курдук,
 Үрдүк халлаанынан хаппахтааннар,
 Үктэл буорунан алыннанан,
 Орто аан ийэ дойдум
 Онгоһуллаан туран испит эбит.
 Ол курдук,
 Абыс иилээх-сағалаах,
150. Атааннаах-мөнгүөннээх,
 Айгырдаах-силиктээх
 Аан ийэ дойдум
 Абыс атаах муораннан
 Атахтанан-айыллаан
 Саантаан турбут эбит,
 Сэттэ иилээх-сағалаах,

¹³ Тэмтэйэр — от *тэмтэй* — отрываться от линии горизонта, подниматься довольно высоко [БТСЯЯ, Т. X, с. 479].

¹⁴ Хараха — лит.: хараба — клепик, чекушка, застежка; засов [Пек., Т. III, стлб. 3333].

- Сэттэ биттэхтээх
 Сир ийэ аан дойдум
 Сириэдийэн-сиксиктэнэн,
 160. Сэттэ сиикэй муораннан ситэриллэн,
 Ситэн-ханан турбут эбит,
 Тобус иилээх-саҕалаах,
 Тобус биттэхтээх
 Туруу чоҕой хара буорум
 Туоллан-туругуран,
 Тобус тонмот муораннан улабаланан
 Туран испит эбит.
 Ол курдук,
 Ороһулаан улаатар киһилээн,
 170. Олхоронноон¹⁵ төннөр сүөһүлээн,
 Ойон тэмтэйэр күннээн,
 Хараан төннөр кэбэлээн,
 Хагдарыйан төннөр мутукчалаан,
 Ханчылаан төннөр балыктааннар,
 Ол курдук,
 Орто Аан Ийэ дойдум
 Онгоһулан турбут эбит.
 Ол курдук,
 Орто Аан Ийэ дойдум
 180. Улай киинигэр,
 Эргийэр чэрчитигэр,
 Кэдэйэр сийигэр,
 Дьогдьойор саалыгар,
 Тобус үрэх баһа
 Тоҕойдоһор туймуутугар,
 Аҕыс үрэх баһа
 Алтыһар арҕаһыгар,
 Устата, туората биллибэт,
 Уордаах мохсоһол көтөрүм
 190. Отут хонон бултаан-аһаан,
 Уолуктаан-хотуолаан,

¹⁵ Олхоронноо — лит.: оккураннаа — становиться хилым, слабым; отставать в росте, развитии (обычно физическом) [БТСЯЯ, Т. VII, с. 247].

- Унуоргу дьоргул
Хара тыатын булбатах
Урсун дуолай
Улуу туйгун
Алаас Эбэ Хотун
Айыллан үөскээн турбут эбит.
Алаас Эбэ Хотун
Эргийэр кииниттэн,
200. Кэдэйэр сийиттэн
Үүнэн тахсыбыт,
Дуур көмүс булгунныха үрдүттэн
Үүнэн тахсыбыт
Аар Дуук
Абыс салааланан
Аарайан-таарайан турбут эбит.
Бу Аар Дуук Мас
Тутум бараан төрөлүн
Бүдүйэн көрдөххө,
210. Хан-чабаан¹⁶ сэбэрэтин
Хайырдаан¹⁷ көрдөххө,
Муус быһар
Муударай¹⁸ дьоннор
Муударгыахтарын муударбаабыт,
Хаан быһар
Хааннабар дьоннор
Хайгыахтарын хайбаабыт эбиттэр.
Аар Дуук Мас барахсан
Арбааттан тыал тыалырдабына,
220. Аалыннаан хамсыыр
Аалыы көмүс сэбирдэхтэрдээх эбит,
Собурууттан тыал үрдэбинэ,
Суугунуу долгуйар
Солко нуобай мутукчалардаах эбит,
Илинтэн тыал тыалырдабына,

¹⁶ Лит.: хаан-чабаан

¹⁷ Хайырдаа — искать подробности, внимательно изучить.

¹⁸ В рук.: мударай.

- Илбиргэ көмүс буолан
Илибирии мөнөр сэбирдэхтэрдээх эбит.
Хонурҕастаах хоту халлаан анныттан
Хонкунуу мөнөр,
230 Чороон иһит курдук
Лонкунуу мөнөр
Лоһуор бөдөн туораахтардаах эбит.
Манник бэйэлээх
Аар Дуук Мас үөһээ өттө
Ханна диэри тийибитий диэн
Өйдөөн-дьүллээн көрдөххө:
Үлүскэннээх үрдүк манган халлаан
Үрүт өрөһөтүн өрө үүнэн тахсан,
Үөһөөннү Үрүң Аар Тойон оҕонньор
240. Абыс уостаах тойон сэргэтин төрдүнэн
Дьөлө үүнэн тахсан,
Үллэр үйэтигэр,
Саллар сааһыгар
Сылгы-ынах сүөһүгэ
Хара хамсык буола турбута эбитэ үһү.
Аллараа өтгө ханна тийэн
Тохтуур эбитий диэн
Өйдөөн-дьүллээн көрдөххө,
Тобус сулаһыннаах
250. Туой буору тобо үүнэн түһэн,
Аллараа абыс биис ууһугар тийэн
Буор Буһаалдын Тойон оҕонньор
Тутаһатын¹⁹ ураатын саба үүнэн түһэн,
Бургустар буруотун таһаарбакка
Мангананы²⁰ сабардаппыт,
Балайы кэтэрдит эбит.
Ол Аар Дуук Мас
Төрдүгэр туран
Тиэрбэс харахпынан

¹⁹ Тутаһа — лит.: тусаһа — скотный двор; утопанное место около жилья, двор, надворье [Пек., Т. III, стлб. 2859].

²⁰ Мангана — лит.: баһана.

260. Көрөн дьэргэлдытгэххэ,
Кунньалгы дьэллик
Кулуку куйаар кулгаахпынан
Истэн сэгэлдытгэххэ,
Алаас Эбэ Хотуну
Арбаа өгтүн эргитэ көрдөххө,
Араҕас сылгым
Адаарыччы туппут
Арбаһын түүтүн курдук
Адаар хара тыалар
270. Адаарыһан үүнэн киирбиттэр эбит.
Собуруу өгтүн эргитэ көрөн кэбистэххэ,
Сур сылгым
Сургунньабын түүтүн
Субуруччу туппут курдук
Суһал хара тыалар
Субуруһан үүнэн киирбиттэр эбит.
Илин өгтүн эргитэ көрөн кэбистэххэ
Эрдэбэс уларым түөһүн түүтүн курдук
Эргис хара тыалар
280. Эргийэ үүнэн киирбит эбиттэр.
Хоту өгтүн эргитэ-урбата көрдөххө,
Куба көтөрүм хотобойун түүтүн
Холбуу туппут курдук
Хобудал хара тыаларым
Хойдон үүнэн киирбиттэр эбит.
Ол алын өгтүнэн
Эргитэ көрдөххө,
Борон ыарбаннан
Бобусхаламмыт²¹ эбит,
290. Хатын маһынан
Ханыыламмыт эбит,
Хардьан чыгычаах
Хаххаланан²² үөскүүр
Хара ыарбаннан ханыыламмыт,

²¹ Бобусха — лит.: бобуска — украшение, отделка [ТСЯЯ, Т. II, с. 364].

²² В рук.: хахаланан.

- Борон ыарҕаннан бобусхаламмыт эбит.
 Ол курдук, дьоллоох-соргулаах
 Алаас Эбэ Хотуммар
 Айан былгыта ааннаабатах,
 Сырыы былгыта сыламнаабатах,
 300. Дьан-дьаһах дьаарбайбатах,
 Ыарыы-сүтүү ааннаабатах,
 Дьоллоох-соргулаах
 Дойду буолан биэрдэ.
 Ол курдук,
 Борон куобах
 Буккулла онньообут
 Бодорой таас булгунньахтаах,
 Сылбай саһыл
 Сырса онньоур
 310. Сыламан манган
 Сыһыылардаах эбит.
 Туруйа көтөр
 Тохтоон тэһийэн олорботох
 Тумара дьэллик
 Толооннордоох эбит,
 Кыталык көтөр
 Тохтоон тэһийэн олорботох
 Кындаа кылыс
 Кырдаллардаах эбит.
 320. Ол курдук,
 Тохтоон көрбөтөх тураахтаах,
 Кыатанан көрбөтөх кыталыктаах,
 Ыллаан уурайбат
 Ымыы чыычаахтаах,
 Күөрэйэн көрүлээн уурайбат
 Күөрэгэй чыычаахтаах.
 Ол курдук,
 Өрөөн көрбөтөх өтөннөөх,
 Хараан көрбөтөх хордьон чыычаахтаах,
 330. Кэхтэн көрбөтөх кэбэлээх.
 Ол курдук,
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы аймаҕа

- Айыллаахха айыылаах
Алабаркаан-тэтэгэргээн
Айыы дойдута манна буолан биэрдэ.
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы айбыта үөскүөххэ айыылаах
Күндү сир буолан биэрдэ.
340. Маннык бэйэлээх
Аан ийэ дойдубар
Туох бэйэлээх
Хан сүөл баайа
Ханыылаабыт эбитий диэн
Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө,
Алаас Эбэ Хотун
Көндөй манчаарытын аһылыктанан,
Күөх отун өллөнөн,
Ынахсыт Айыы Хотун биэрбит
350. Атырдыах муостаах,
Аһыллабаһа туйахтаах
Ынах сүөһү
Алыс ууһаабыт дойдута
Буолан биэрдэ.
Сыһыытын тухары
Сыппай²³ сиэллээх
Сырса онньообут эбит.
Алаас барахсан
Анды сымыытын курдук
360. Алла таммаллыы турар
Арабаһа илгэлээх,
Уостан бараммат уйгулаах,
Кэлтэрийэн хааман тахсыбыт
Кэтит кэскиллээх.
Маннык бэйэлээх
Айыы хаан адабыйыахха айыылаах
Аан Ийэ дойдуга
Туох бэйэлээх дьон
Дойду онгостон дуурданан,

²³ Лит.: сыспай.

370. Баай байан,
Тот тотон,
Ыал буолан,
Ыыр үктээн
Олороллор эбитий диэн
Өйдөөн-дьүүллээн
Тиэрбэс харахпынан
Көрөн дьэргэлдьиппитим,
Алаас Эбэ Хотун
Арбаа кырдалыгар
380. Үрдүк мындаалаах
Аан алаһа дьизэ көстө биэрбитэ.
Бу аан алаһа дьизэ
Тутум бараан дьүһүнүн
Бүдүйэн көрдөххө,
Кэй бараана
Кэйбэлдьийбэтин диэн
Икки хос баай тиит маһынан
Ойобостоммут эбит.
Үөһээ дойдуттан түһэн
390. Үрэйбэтиннэр диэн
Үс хос үрэллибэт
Үрүттээбиттэр эбит.
Аллараа дойдуттан тахсан
Арыйбатыннар диэн
Алта хос алыннааннар,
Күннүктээх сиртэн
Күлүмүрдээн көстөр
Көмөлүөх оһохтообуттар эбит.
Уна диэкки олорор киһи
400. Улар саҕа буолан көстөр,
Ханас диэкки олорор киһи
Хараначчы саҕа буолан көстөр,
Билирик²⁴ диэкки олорор киһи
Бил саҕа буолан көстөр эбит.
Одуулаан-дьүһүйэн көрдөххө,

²⁴ Лит.: биллэрик — лавка, расположенная вдоль противоположной стены от входа в якутскую юрту [ТСЯЯ, Т. II, с. 317].

- Онуордаах унга оронноохтор эбит,
 Бичиктээх билирик оронноохтор эбит,
 Баайтаһан биэни
 Баһын быһа охсон кэбиспит[тэрэ]
410. Бадьаралы тэбинэн турарын курдук
 Манган майдаан остуоллаахтар эбит.
 Маннык бэйэлээх
 Аан алаһа дьиэбэ
 Туох бэйэлээх дьон
 Ыал буолан,
 Ыыр үктээн,
 Баай байан,
 Тот тотон олороллор эбитий диэн
 Өйдөөн-дьүүлээн көрбүтүм,
420. Архаанньал Тойон оҕонньор диэн,
 Айыы Нууралдыын Хотун эмээхсин диэн
 Ыал буолан,
 Ыыр үктээн,
 Буруо таһааран²⁵,
 Абыс үрэх баһыгар аатыран,
 Тоҕус үрэх баһыгар сурабыран,
 Аттаах кымньыыта буолан,
 Сатыы тайаба буолан,
 Үөһээттэн үөрбэ буолан түһэн
430. Үрэйбэккэлэр,
 Алларааттан атара буолан күөрэйэн
 Аймаабаккалар,
 Орто туруу дойдуттан
 Будьур сүүстээхтэр,
 Буулаба моойдоохтор
 Буулаабаккалар,
 Олус дьоллоохтук-соргулаахтык
 Олорбуттар эбит.
 Олорон-олороннор
440. Үллэр үйэлэригэр,
 Саллар саастарыгар
 Оҕоломмотох дьоннор эбит.

²⁵ В рук.: таһаара.

- Арай биир түгэнгэ
 Эмээхсин дьахтар
 Илин аһа
 Элэмэстийэрин саҕана,
 Кэлин аһа
 Кэрэмэстийэрин саҕана,
 Илин тийһэ
 450. Түһэрин саҕана,
 Иэдэһин этэ
 Элэйэрин саҕана,
 Имин хаана
 Кэхтэрин саҕана,
 Арай биир кэмнэ
 Хат буолан ханалдьыйбыт²⁶,
 Буос буолан мотолдьуйбут,
 Ыйа кэлэн ынангнаабыт,
 Күнэ кэлэн көдөҥнөөбүт.
 460. Олонхо буолан баран
 Омуннаах буолар,
 Кэпсэл буолан баран
 Дэмнээх буолар,
 Эмээхсин дьахтар
 Олус үчүгэй уол оҕону
 Төрөтөн кэбиспит.
 Уол оҕону
 Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө,
 Саннын байаатыгар диэри түһэр
 470. Арыгы саһыл астаах эбит,
 Эрэдэһиннээх үүн тиэрбэһин курдук
 Эрилкэй харахтардаах эбит,
 Таба кыл силиитинэн
 Арыылаан онорбут курдук
 Чараас нарын уостаах эбит.
 Уол оҕо
 Биир хоноот биирдэннэ,
 Икки хоноот иккилэннэ,
 Үөскэлэнник үүннэ,

²⁶ В рук.: аналдьыйбыт.

480. Омуннаахтык улаатга.
Кырдал хонууга
Кылыйа онньуур буолла,
Баай хара тыаба мастардыын
Туста онньуур буолан истэ.
Хонон турдабын аайы
Холун этэ
Хойдон киирэн барда,
Өрөөн истэбин аайы
Буутун этэ атыыр обус
490. Буулаба моонньун курдук
Буһуруктуйан киирэн барда.
Сыллар-күммэр аастахтарын аайы
Сылдыбычча сылдьан эрэн
Ингиирин тыаһа
Харданг эһэ
Хаахтыйарын курдук
Лиһигири кыинньар
Буолан киирэн барда.
Уол оҕо барахсаны
500. Түтүм бараан төрөлүн
Бүдүйэн көрдөххө,
Хан-чабаан сэбэрэтин
Хайырдаан көрдөххө,
Хастаабыт тиит курдук харылаах,
Суллаабыт тиит курдук сотолоох,
Уолах тиит²⁷ курдук уллуктаах,
Бэһэл тиит²⁸ курдук бэгэччэктээх²⁹,
Үс былас дарайар сарыннаах,
Алта былас биэкэйэр бииллээх,
510. Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймабар
Халын хаһа буолар,
Көхсүттэн тэһииннээх

²⁷ Уолах тиит — молодая лиственница средней величины [БТСЯЯ, Т. XII, с. 194].

²⁸ Бэһэл тиит — низкорослая лиственница.

²⁹ В рук.: бэглэчэктээх.

- Күн айыы дьонугар
 Суон дурда буолуох айылаах
 Уол оҕо буолан биэрдэ.
 Уол барахсан
 Арай биир кэмнэ
 Алаас Эбэ Хотун
 Кэдэйэр сийиттэн,
 520. Эргийэр кииниттэн үүнэн тахсыбыт
 Абыс салаалаах
 Аар Дуук Маһыгар тийэн туран,
 Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
 Үрдүк мэргийэ манган халлаанга
 Сабаҕа³⁰ дьаалы ытыһынан
 Далбаатаан кэбинэ-кэбинэ,
 Үрдүк күндүл манган халлаан
 Үрдэ дьоло³¹ барыар диэри
 530. Үөгүлүү-хаһыытыы,
 Ыллыы-туойа,
 Тыл этэн,
 Тойук туойан,
 Уоһа чорбонноон,
 Уолуга томтойо
 Турбута эбитэ үһү:
 — Эр-дьаалабын!
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 540. Мин диэтэх киһи
 Ороһулаан улаатар киһилээх,
 Олкураннаан төннөр сүөһүлээх,
 Ороһуоллаах уулаах,
 Ойон тэмтэйэр күннээх
 Орто аан ийэ дойдуга төрөөммүн,
 Аналлаах аат диэни билбэккэ,
 Аналлаах атас диэни анаммакка,
 Туһааннаах доҕор диэни билбэккэ,
 Абааһыта-айыыта биллибэккэ

³⁰ Сабаҕа — толстый комель.

³¹ Лит.: дьөлө.

550. Айыллыбыг киһи буоллум.
Үөһээ дойдум суланар укааныгар,
Сүдү дьаалы уурааҕар,
Анаммыт ахсааныгар киирбит
Буолуох тустаах этим.
Үөһээ сүүллэр айыыларым
Туох дьылҕалаах киһибин этэн,
Аналлаах ааттаан,
Миинэр мингэлээн,
Тардыстар далаһалаан көрүөххүтүн
560. Төһөлөөх буолуобай?
Көрдөһүү бөбө күртүөннээх³²,
Аартаһар³³ тыл ахсааннаах,
Үс күдэн үтө күлүккүтүгэр сүгүрүйэбин,
Тонобостоох бэйэбитигэр тонхойобун,
Хаалдыктаах бэйэбитигэр ханкыйабын,
Ытык тылбын ылынын,
Хаарыан тылбын хаалларыман!
 Бухатыыр киһи
 Ырыа ыллаан,
570. Саҥа сагаран,
Үлүскэннээх үрдүк манган халлаан
Үрдэ дьөлө барыар диэри
Үөгүлээн кэбиспитэ.
 Ол кэнниттэн
 Үчүгэйи эттинг диэн
 Үөрээччи баара биллибэтэбэ,
 Куһаҕаны эттинг диэн
 Хомойооччу баара биллибэтэбэ,
 Ол курдук,
580. Дьиэтигэр тахсан утуяа сыппыта.
 Ол сыган санаа бөбөбө
 Самнары баттатан,
 Тутум түһэн,
 Харыс хамсаан,
 «Үөһээ айыылартан

³² Лит.: күттүөннээх — полезный, путный, достойный [БТСЯЯ, Т. V, с. 111].

³³ Лит.: аартаһар.

- Дьылбата суох киһи буоллабым» — диэн,
 «Тобус Ньюкуола танараттан
 Тутааба суох,
 Аанньал танараттан
 Арчыламматах киһи буоллабым» диэн
590. Хоргуга-хомойо, утуйа сыппыта.
 Ол утуйа сытан
 Уутун быһыһынан иһиттэбинэ,
 Сир үрдэ сиккиэрдэннэ³⁴,
 Дойду үрдэ долгунурда,
 Инискэннээх илин халлаан
 Истиэнэтин аннын диэккиттэн
 Илигириир тыал тыалыран,
 Илигирэтэн киирэн барда,
600. Түөрт түрүлүөкэлээх³⁵
 Түтүм дьүккүөр холорук
 Түнтэри сөрөөн
 Тийэн кэллэ,
 Абыс таталжалаах³⁶
 Ала дьалхаан холорук
 Таннары сатыылаата,
 Тыһаһас ынах саба
 Сымара тааһынан тибиргэллэннэ³⁷,
 Бургунас ынах саба
610. Буотама тааһынан буркуннанна.
 Ол курдук,
 Түөрт үөдэннэрин бүөлээтэ,
 Абыс ааннарын хаххалаата.
 Сордон балык
 Ойуурга тахсан туһахха ингиннэ,
 Куобах кыыл
 Күөл туутугар киирдэ.
 Хоһуун өгтө
 Куотарга бардылар,

³⁴ В рук.: сиркиэрдэннэ.

³⁵ Лит.: түрүлүөк — тревога [Пек., Т. III, стлб. 2916].

³⁶ Таталжа — сильный дождь со снегом.

³⁷ Лит.: тибиилэннэ — вьюжить, мести, заметать [БТСЯЯ, Т. X, с. 312].

620. Саарбах, кыаммат өтгө
Саһарга бардылар.
«Туох ааттаах
Үлүскэннээх үлүгэрэ буоллабай,
Анысханнаах айдаана буоллабай?» диэн,
Тугаһаларыттан тахсан
Одуулаан-дьүүллээн көрбүттэрэ,
Халлаан аһаарын³⁸ саба халыйан,
Өлөр өлүү
Үс бастаах Дьалан өксөкү
630. Көтөн түөллэн кэлэн,
Тугаһаларын иннигэр
Тобус тиити холбуу тардан
Олороору гыммыта
Кыайан уйбакка,
Сиэмэ бурдук курдук
Үлтү баран,
Хара түөһүнэн сиргэ кимиллэ түстэ.
Ол сүдү көтөрү
Түтүм бараан төрөлүн
640. Бүдүйэн көрдөххө,
Хан-чаһаан сэбэрэтин
Хайырдаан көрдөххө,
Мэйии, харах билбэтэх,
Төрүөн кэлэн көрбөтөх,
Көрүөх да суох,
Көрбүт да суох,
Чаан олгуй саһа төбөлөрдөөх эбит,
Чааскы айаһын саһа харахтаах,
Содуомнаах уон дэгиэ тынгырахтаах,
650. Кыыдааннаах кырийыы балаһа кынаттаах,
Тимир чыллырыыт түүлээх,
Сойуо хара тумустаах эбит.
Ол олоронм
Сойуо хара тумсун
Сототун таһыгар

³⁸ В рук.: аһаары.

- Судурбаччы охсоот,
 Кырыылаах аалыы тумсун
 Кынатын таһыгар
 Кыыбырбаччы аннынаат,
 660. Аппа сыыра быстан эрэрин [курдук]
 Ангалы хаан айаҕа аппаннаан,
 Санга сангаран,
 Тыл этэн,
 Тойуктаан тобута баран,
 Ыллаан-ынчыктаан,
 Ааттаан кэлбит наадатын кэпсээн,
 Сорук онгостон,
 Суо дыангытаан³⁹ кэлбитин туһунан
 Кэпсэл кэпси
 670. Олорбута эбитэ үһү:
 — Ар-татайбын!
 Алаатыгар, оҕолоор!
 Айыы Нууралдьын Хотун эмээхсин,
 Архаанньал Тойон оҕонньор,
 Аата-суола айылла илик уол оҕо,
 Бука барыгытыгар
 Тосхоллоох дьонун улахан
 Дорообо буоллунууй!
 Дорообо диэтэ диэн
 680. Туорарбатар буолаайабыт,
 Дойду-дойду туттар тыла
 Тус-туспа буолааччы!
 Туох бэйэлээх киһи кэлэннин
 Толоон ортотуттан
 Дорообоннон тоһоҕолоннун диэтэргит,
 Баһыбаннан маанылаатын диэн
 Ыйытар буолларгыт,
 Хардан Баай Тойон оҕонньор диэн
 Аҕа курдук аҕалаахпын,
 690. Ап Чарай Хотун диэн
 Ийэ курдук ийэлээхпин,

³⁹ Лит.: суо дыангыдый — говорить веско, внушительно, грозно [ТСЯЯ, Т. II, с. 309].

- Бэйэм аллаах ат сылгы
 Кыайан тардан дьалкыппатах
 Албан аатын,
 Соноѳос сылгым соһон дьулуруйбат
 Сонун дьолоу сурабын
 Кимий диир буолларгыт,
 Хангыл Хара аттаах
 Хаан Хатылаан диэн
700. Аат курдук ааттаахпын.
 Туох соруктаах буолан
 Суол муннаан тоѳоостун.
 Ханлык наадалаах буолан
 Аартык муннаан ааннаатын диэн
 Ыйытар буолларгыт,
 Айан киһитэ наадабын эттэхпинэ,
 Суол киһитэ сорукпун кэпсээтэхпинэ,
 Арѳаа халлаан алын тэллэбин
 Саба баттаан олобурбут
710. Күн Дьүһүөлдүөн Тойон оѳонньор
 Абыс оѳотун анныкыта,
 Тоѳус оѳотун тобоѳо,
 Эмий куурдара,
 Эмсэх кэбиһэрэ
 Сэттэ былас сыһыахтаах⁴⁰
 Кыыс Тэгиэримэ диэн
 Үрдүк ааттаах,
 Үтүө сурахтаах кыыс дьахтары
 Ойох онгостоору ильдэммин
720. Иэримэ дьыэбэр тиэрдибитим
 Айыы киһитэ
 Доѳоро суох буолан,
 Дьыэтигэр тэһийэн-тулуйан олорбот эбээт!
 Күн кыыһа күөрэгэйбэр,
 Айыы кыыһа далбарайбар
 Доѳор гыныахпын,
 Бу атаах уолгутун

⁴⁰ Лит.: суһуохтаах.

- Биэриэххит буолаарай?
 Арбаһыттан тэһииннээх
 730. Айыы аймабар,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн дьонугар
 Күтүөт оҕо буоламмын,
 Уруу тамайан көрдөһөр идэлээхпин.
 Тойон кылыным
 Туора тылласпытын тобоболоотум,
 Ийэ кылыным
 Энчи тылласпытын ииннээбитим,
 Уол кылыным
740. Тоһоҕо тураҕас аттаах
 Тойон Долгуйа бухатыыр
 Охсуһааччы буолан дуолурбаан,
 Ыччат ууһурун
 Ый устата ыраатыннарда.
 Дьэ, уолгутун
 Биэрэр биэрбэт тылгытын биир
 Биир биллэрэ охсун эрэ!
 Биэрдэргит да ылыабым
 Биэрбэтэргит да ылыабым,
750. Буолуммат буоллабына
 Соноҕоһум кутуругар
 Состорон барыабым!
 Уол оҕону
 Хаһан, ким кинини
 Ыыстаабыта кэлиэй,
 Уохтаахтык кыһыһырда,
 Улаханлык өһүргэннэ.
 Тутаһатын тулаан өтгүн
 Тоһута көтөн,
 760. Күлүк өтгүн
 Көнгүтэ көтүөлээн,
 Таһырдыа ойон табыста.
 Айан-дьайан үөскэспит
 Аар Тойон аҕата,
 Иитэн-харайан үөскэспит

- Күбэй Хотун ийэтэ
Тохтоо диэн буйаннар
Тонголобор ыйаньлар.
Ынараа бабайыта
770. «Атаах уол эрээри,
Уоѳа-кылына тугун сүрэй!»
Диэбиккэ айыылаах,
Тус хоту диэки
Көтөн куоѳайа турда.
 Ол кэнниттэн,
Уол оѳо барахсан
Ингиирин тыаһа
Иистэнэр марсыына тыаһын курдук
Лиһигири кыынньан,
780. Былчындын этэ
Дьорохой балык курдук
Түллэнни онньоото.
Сутуруктуу тута-тута
Ыһыктан кэбистэбинэ,
Тарбахтарын төбөгүттэн
Хара хааннар сыннылыстылар.
Куударалаах баттаѳа өрө туран,
Холорук сөрөөбүт ойуурун курдук
Төттөрү-таары буутайданна.
790. Ол турдаѳына,
Үлүскэннээх үрдүк манган халлаана
Кымыс хойуутунан ибиирбит курдук
Кыһыл эбир түһэн кэбистэ
Дьэс алтан күөһү
Түһнэри уурбут курдук
Кыгара убайан⁴¹ хаалла.
 Ол кэнниттэн,
Өйдөөн-дьүүлээн көрбүтэ,
Күлүмүрдүүр күндэл манган халлаан
800. Көѳөрөр күөх салгынын далаһаланан,
Анысханнаах атара буурай халлааным

⁴¹ Лит.: умайан.

- Аалай салгынын үктэллэнэн,
 Көрүөх да суох,
 Көрбүт да суох,
 Үтүө көрүнгнээх,
 Үчүгэй бэйэлээх
 Кырылы манган халлаан
 Кыйаар салгыныгар кыыгыначчы устар
 Кынатын төбөгүгэр
810. Уран тарбахтаах
 Ойуулаан онгорбутун курдук
 Кыырпах-иирпэх харалаах,
 Кылбаа манган дьүһүннээх,
 Кырааскалаах тумустаах,
 Арабас кылдыы характаах
 Кыталык көтөр кэлэн,
 Үрдүнэн эргийэ сылдьан,
 Энэлгэннээх тойугунан
 Энэлийэ туойа сылдыбыта үһү:
820. – Доом силик,
 Дом силик буоллунууй!
 Айхалбына дьаралык,
 Дом силик буоллунууй!
 Тонголобум төбөгүгэр
 Лонкунаахты мөнгүтэлиир
 Лонкур бөдөҥ чуорааным
 Лоомуутпуна чөкчөнө⁴²
 Буолугалаан чонгуйунг,
 Харыбынан охсуллар
830. Хампа дьайаан бытырыыс
 Хамсаммалаан иһий дуу,
 Сотобунан долгуйар
 Солко нуобай бытырыыс
 Субуруйа долгуйууй,
 Архаанньал Тойон обонньор,
 Айыы Нуоралдын Хотун эмээхсин,

⁴² Лоомуут — лит.: лоокуут — разновидность кулика, большой улит [БТСЯЯ, Т. VI, с. 119]; чөкчөнө, в рук.: чөкчөнөө — кулик.

- Тускулардаах бэйэбитигэр,
Тон дьааһын күөннүтүгэр
Дорообобун тутаргытыгар
840. Көрдөһүү бөбө күртүөннээх,
Аартаһыы бөбө ахсааннаах!
Ким бэйэлээх
Киһи кэлэн,
Добун халлаан
Тобурах дуулай салгыныттан
Дорооболоон тонхойдун диэтэргит,
Баһыыбаннан маанылаатын,
Күлүмүрдэс сырдыктаах
Күүлэй манган салгынтан
850. Күөмэйгинэн күндүлээтинг диэн,
Ыйытар буолларгыт,
Абыс халлаан
Арчыһыта буолан айыллыбыт,
Тобус дойду
Домньута буолан онгоһуллубут
Айыы Дьурабаастай удабан диэн
Аллаах атыыр сылгы
Кыайан тардан дьалкышпатах
Албан-дьаһах ааттаахпын,
860. Сонобос сылгым
Сонон дьулуруйбатах
Сонун дьолуо сурахтаах
Киһи аххан буолабын!
Туох соруктаах буолан
Суол муннаан тобоостун,
Ханнык наадалаах буолан
Аартык муннаан
Ааннаатын диир буолларгыт,
Үөһээ дойдуттан
870. Улахан сорукка,
Улуукан наадаба кэлитэлээн турабын.
Ол тугуй диэтэргит,
Эһиги уол оҕобутугар
Албан-дьаһах аат инэрэ

- Кэлэн турабын.
 Ол тугуй диэтэргит,
 Архаанньал Тойон офоньор ажалаах,
 Айыы Нуоралдьын Хотун эмээхсин ийэлээх,
 Чинг халлаан
880. Чиэспэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур диэн аат ингэрдилэр.
 Орто туруу дойду
 Уордаах мохсоболо,
 Улайдаах онобоһо буоллун диэн,
 Тостубат унуохтаан,
 Тохтубат хааннаан,
 Сылайбат иниирдээн,
 Алдьаммат сиртэн абарыылаан,
890. Силлибэт сиртэн сэтэлгэлээн,
 Чынгыс Хаантан дьылбалаан,
 Одун Хаантан он'оһулуннун, нойоон!
 Кыргыылаах баттахтаах,
 Кырдал хайа саба кыһалаах,
 Күрбэ дьяангы саба күөртээх
 Кыдай Бахсылаан Тойон офонньорго барангын,
 Үс күдэн хара күлүгэр сүгүрүйэнгин
 Күтүр диэн көрдөстөххүнэ,
 Сытыы кылаан сынтарыйар,
900. Хатан кылаан халтырыйар
 Халын тириилээн,
 Өстөөххүн өһөгөйдүүр,
 Саастааххын сарбыйар
 Өргөс кылааннааба.
 Дьэ, нойоон, быдан дьылга
 Быралбаннаах быраһаай буоллун! — диэн баран,
 Кыталык көтөр
 Үлүскэннээх
 Үрдүк манан халлаан диэски
910. Өрө көтөн тэлээрэ турда.
 Ол кэнниттэн,
 Уол оҕо
 Үрдүк халлаантан ыйаахтаах,

- Үөһээнни үс сүүллэр айыыттан тутулуктаах
 Бухатыыр киһи эбиппин диэн
 Үөрөн-көтөн,
 Өрөйөн-чөрөйөн,
 Алааһын ортотугар турар
 Абыс салаалаах Аар Дуук Маска
 920. Тийээн туран,
 Өссө тугу гыныахха сөбүй диэн
 Тура-олоро толкуйданна,
 Сыта-тура сыаналанна.
 Аналлаах-мэнэллээх
 Тардыстар далаһалаах,
 Миинэр мингэлээх
 Буолуохтаахпын дии санаан,
 Үлүскэннээх
 Үрдүк мэнийэ манган халлаантан
 930. Көрдөһүөхтээхпин диэн,
 Саха киһи сарадахтаах санаата
 Саллан-саараан тийибэтэх
 Сарбахтаах-сдьыыбалаах
 Сарай манган халлаан диэкки
 Тиэрбэс харабынан
 Өрө көрөн таһаарда уонна
 Өргөстөөбүнэн өрө көрөн туран,
 Суманнык диэн
 Ырыа ыллаан,
 940. Тойук туойан,
 Саҥа сангаран,
 Уол оҕо барахсан
 Уоһа-тиийһэ турталдьыйан,
 Уолуга томтолдьуйа турбута эбитэ үһү:
 – Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Үөһээнни үрдүк суутгарым,
 Үнэр тангараларым,
 Икки иэдэскитигэр
 Ильдэ турар
 950. Истигэн сэргэх, кулуку куйаар,
 Кунньалгы дьэллик кулгааххытынан
 Мин диэтэх киһи

- Туойар тойугум
 Торҕо томоон хоһоонун
 Тоҕус үүттээх долобойгутугар
 Тута баҕас туруоххутун
 Төһөлөөх буолуой?
 Этэр тылым
 Эгэлгэлээх ис хоһоонун
960. Икки иэдэскитигэр
 Ильдэ сылдыар
 Куйаар кулгааххытынан
 Истигэн сэргэх
 Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ⁴³ туруоххутун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Ол тугуй диэн
 Ыйытар эбит буолларгыт,
 Үөһөөннү үс сүүлэр айыылартан
970. Туллар кылаан тутахтаан,
 Аҕыс ахтар айыылартан
 Амарыын⁴⁴ дьаалы аат ааттаан
 Айбыккытыгар сиртэн халлаанга диэри
 Байбал диринин саҕа
 Бастың улахан махтал буоллун!
 Ол кэнниттэн
 Улахан мингэбин,
 Тардыстар далаһабын,
 Аналлаах атаспын
980. Түһэрэн кулун эрэ!
 Аҕыс биттэхтээх
 Аартык ийэни
 Арыһар күнүм
 Тийээн кэллэ,
 Тоҕус тоҕойдоох,
 Суланар кулукулаах
 Суол ийэни

⁴³ Кирдьик — лит.: кырдьык.

⁴⁴ Лит.: амырыын.

- Тобулар күнүм
Тийэн кэллэ.
990. Хардан Баай Тойон ағалаах,
Ап Чарай Хотун эмээхсин ийэлээх,
Аллараа дойдум
Абыс биис ууһун
Алдьархайдаах атамаана
Хаан Хатылаан
Килбиэннээх сирэйбин киртиттэ.
Үлтү үөбүн-быстаан барбытын
Ир суолун ирдээммин,
1000. Ириэнэбэр тиэрдэн
Ирдэһэн көрөөрү гынабын.
Ол кэнниттэн,
Үүт тунаах⁴⁵ бэйэлээх⁴⁶
Үмүрүйэр күөх салгыны олбохтонон,
Көй салгыны көлөлөнөн,
Көбүөр быллыт үллүктэнэн,
Ат сылгы барахсан
Үрдүк халлаантан
Түөрт чөмчүүр көмүс туйаба харааран,
Тобус былас усталаах
1010. Онгочо куйаар кутуруга субулан,
Сэттэ быластаах
Нэбилийэр нэлим солко
Сиэлэ тэлээрбитинэн,
Сэтинньи ый сэттэ сангатын
Сэргэстэһиннэрэ уурбут курдук
Икки истигэн сэргэх кулгааба
Сэрбэйбитинэн
Алтынньы ый алта сангата
Алтыһан турарыгар холобурдаах
1020. Ала чабаан харахтара
Аралыйбытынан кэлэн,
Тус иннигэр хоруйа түстэ.

⁴⁵ Лит.: тунах — пелена, завеса, марево [БТСЯЯ, Т. XI, с. 116].

⁴⁶ В рук.: бэйэллээх.

- Ат сылгы барахсаны
 Түтүм бараан төрөлүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө,
 Үрдүк мындаалаах,
 Үтүө көрүгнээх эбит.
1030. Куоһарыахха айыылаах
 Кудумдьюлаах⁴⁷ хоннохтоох,
 Сүүрүөххэ-көгүөххэ айыылаах
 Сөбүмэр үтүө сөһүөхтэрдээх эбит.
 Кырдык даҕаны
 Айыы Дьөһөгөйтөн
 Айыллыбыт диэххэ айыылаах
 Ат сылгытын аҕалан,
 Айыылаах-буруйдаах
 Аттыгар чугаһаабатах,
1040. Сордоох-дьайдаах
 Чугаһыгар кэлбэтэх,
 Кирдээх-дьайдаах
 Сырайын көрдөрбөтөх,
 Тойон киһи барахсан
 Үс күннүк сиртэн
 Түһэн сүгүрүйэн кэбиһэр,
 Үс сиринэн монньохтоох бойбордоох,
 Өрүүлээх дьабыллаах
 Тойон сэргэтигэр аҕалан
1050. Тоҕуста туомтаан,
 Абыста аралдьыйан,
 Онуһун олбуйа тардан
 Тоҕус хонук тухары
 Чолоччу баайан кэбиһэн,
 Хайа астахха хаан тахсыбат,
 Сиирэ астахха симэһин тахсыбат
 Буолбутун кэннэ,
 Курбуу-дьирбии
 Холунун холуннаата,

⁴⁷ Кудумдьюлаах — расширяющийся книзу [БТСЯЯ, Т. IV, с. 433].

1060. Сүүрэр былыт
Сөрүөтүн сөрүөлээтэ,
Буурай былыт
Ботуоскатын ботуоскалаата,
Ханха⁴⁸ дьолоу ыңгырын
Хап бааччы
Халтыһыннара ууран кэбистэ,
Күлэр уодьуганын
Көлөһөтүн булан
Көһнөрөн кэтэртэ,
1070. Сабажа дьалхаан тэһиинин⁴⁹
Кэтэрдэн кэбистэ.
Ол кэнниттэн,
Ат сылгы тойон сэргэтин төрдүттэн
Хаардаах бугул сажа буордары
Тоһута табыян күөрэннэтэ онньоото,
Тоор гына тыбыыран кэбистэ уонна
Кииһилии кэпсэллээх,
Сахалы сангалаах буолан,
Туман туураа тойуктаах
1080. Ыыс быдаан ырыалаах
Буола турбут эбит:
— Айыһабы, айыһабы!
Эминэ да тугуйбуна!
Абыс уоммун туолугалаан
Акыйбалы кырдыахтаахпар дылыбына
Адарайдыр арбаһыгым аргыһыга,
Тоһус уоннуур саастааныкпын
Туолаахтаахпар дылыбына
Тойонмуна арбаһыгым доһоруа
1090. Буолугалаан онһоллубут
Тойонмуна иччилэрим
Тускулардаах бэйэлэргэр
Дуолан улахан дорообобун
Тута бабас түр эрэ!

⁴⁸ Ханха — вьючное седло.

⁴⁹ Сабажа тэһиин — толстый, огромный повод.

- Минниир⁵⁰ диэтэх сонобос сылгы
 Туойар тойугум
 Торбо дуулай хоһоонун
 Тобус үүттээх долобойгор
 Тута бабас тур эрэ!
 1100. Этэрбинэ эттиир
 Нуорай тылбын
 Икки иэдэскэр илдэ турар
 Истигэн сэргэх,
 Кулуку дьэллик кулгааххынан
 Истэ сэргэбэлээн
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Ол тугуй диэннин
 Ыйытар эбит буолларгын,
 1110. Эйиигин кытта бииргэ
 Абыс биттэхтээх
 Арбан⁵¹ айан суолун арыйыахпыт,
 Тобус биттэхтээх
 Суол ийэни тобулуохпут турдаба,
 Эрэйдээх энээрин тэлэйиэхпит,
 Сордоох-содуомнаах суолу
 Тобулуохпут турдаба.
 Мин диэтэх сонобос сылгыны
 Дьэргэлгэн сүүрүк диэн
 1120. Мээнэбэ да аат инэрбэтэхтэрэ,
 Сүүрэр эрэ буолбатахпын —
 Көтөрбүнэ кынаттаахпын.
 Өлөр күнүн үтүрүйэн,
 Хаалар күнүн хабырыйан кэллэбинэ,
 Өстөөбү да кытта
 Өлөрсөр да кяхтанябым.
 Сүбэлиир⁵² сүбэбиттэн

⁵⁰ В рук.: минниир.

⁵¹ Арбан — имеющий оживленное движение [ТСЯЯ, Т. I, с. 548].

⁵² В рук.: сүбэллэтиир.

- Туоруур баҕас
Айыылардаах буолаайабын,
1130. Кэриэс тылбын
Кэһэрбинэ буолаайабын!
Холунг этэ хойдо илик,
Сийинг этэ ситэ баҕас илигинэ,
Адаҕыйбыт
Аанныыр ийэ дойдугуттан
Арахсаары гынаахтаатын!
Сүргүн-кэпкин тардынаахтаан,
Айаннаахтаан көрөөр эрэ.
Туойбут баҕас тойуктарым тосхоллоннун,
1140. Эппит тылым сэнкэннэннин⁵³!
Уруй буоллун!
Айыыһабы, айыыһабы,
Эминэ тугуй, оҕолор да!
Ол кэнниттэн,
Уол оҕо барахсан
Ат сылгытын үрдүгэр
Харадыктан⁵⁴ көппүт
Хара улардааҕар хапсаҕайдык
Ханха дьолуо ынгырыгар
1150. Хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар⁵⁵ улар курдук
Чоноччу олорон кэбистэ.
Соноҕос сылгытын
Тинг гына тинилэхтээн ньиргиттэ,
Куус гына кымньыылаан
Чэгиэн унуоҕар диэри
Дэлби оҕуста,
Хатан унуоҕар диэри
1160. Чап гына саайда.
Соноҕос сылгы барахсан

⁵³ Лит.: от сэнкил — наказание, кара, возмездие [БТСЯЯ, Т. IX, с. 581].

⁵⁴ Харадык — лит.: харалдык.

⁵⁵ Токутар — тетерев.

Тэктир⁵⁶ сиртэн
Тэбинэн көттө,
Очур сиртэн
Обустаран ойдо.

Көнгүтэ тэппитэ —

Күөл онно буолан чөнгөрүстүлэр,
Хайыта тэппитэ —
Аппа аана буолан аңалыстылар,

1170. Сыыйыта тэптэрбит
Сынгынах мастара
Сырбан эһэ кыыл курдук
Сыналыя-сыналыя сырыстылар,
Ибилитэ тэптэрбит
Эмэх мастара
Эбээн эмээхсинин курдук
Энэлийэ-энэлийэ эккирээтилэр⁵⁷.

Ол курдук,

Толоон күөлү тулалыы

1180. Тофута тэптэрдэ,
Ол курдук,
Уохтаах этин сирдьиттэнэн,
Сааллар чабылбан аргыстанан,
Дьухха⁵⁸ ууга туллан түспүт
Турабас анньыы курдук
Супту туойуулан түһэн
Киирэн испитэ.

Уохтаах айанын дьалхааныгар

Аан дойду үүнэр маһа-ото

1190. Куударалаах киһи баттабын курдук
Төттөрү-таары буугайданна.

Ол курдук,

Уохтаахтык айаннаан

Кыһынгы бөбөтүн

⁵⁶ Лит.: тэктир — неровность; всякого рода препятствие, опасность, затруднение [Пек., Т. III, стлб. 2652].

⁵⁷ В рук.: эккирээтэ.

⁵⁸ Дьухха — чистый ото льда [ТСЯЯ, Т. III, с. 456]; в рук.: дьуха.

- Кырыатынан билэн,
Сааскы бөбөгүн
Хахсаатынан сабажалаан,
Сайынгы бөбөгүн
Самырынан сибигилээн,
1200. Күһүнгү бөбөгүн
Өксүөнүнэн өйдөөн,
Тымныы хонугу хонон,
Дыбардаах айаны айаннаан,
Абыс харахалаах
Аартык хотуну айаннаан,
Тобус тобойдоох
Суол ийэни тобулан,
Арай биир сиргэ тийэн кэлбитэ:
Тимир иһэнгэлээх тиэстибит,
1210. Мас иһэнгэлээх бааралаабыт
Дойдута буолан биэрдэ.
Ол аарыма дойдуну
Өйдөөн-дьүүллээн,
Эргитэ-урбата көрдөххө,
Сытыйбатын диэннэр
Сымара тааһынан сыттыктаабыттар,
Өбүллүбэтин диэннэр
Өбүмэр тааһынан үрүттэммит,
Өбүллүө диэннэр
1220. Өрүү ньыгыл тимиринэн
Үрүттэммит эбит,
Күрбэ хайа саҕа
Күтүр үлүгэр дьэе турар эбит.
Манньык бэйэлээх
Суостуганнаах аан алаһаны
Өрө көрөн туран,
Саманнык диэн сангалаах,
Сити курдук диэн
Ырыалаах-тойуктаах буола
1230. Турбута эбитэ үһү:
— Дьэе-буо, дьэе-буо!
Эр-дьаалабын,

- Эрэллэрин эриэхситин-эгэлгэтин,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Күрбэ дьаангы хайа саҕа күөртээх,
 Кырдал хайа саҕа кыһалаах,
 Кыдьылыын тимир кытаҕастаах,
 Отут көстөөх сиртэн
 Онньоон-күлэн көстөр
1240. Чоруун⁵⁹ тимир
 Кырыыстаах-дьаныардаах кытаҕастаах,
 Кыргыылаах баттахтаах
 Кыдай Бахсылаан Тойон обонньор!
 Тускулаах бэйэбэр,
 Тонг дьулай күөнгэр
 Дьохун улахан
 Дорообобун тутаргар
 Көрдөһүү бөҕө күртүөттөннээх,
 Аартаһы бөҕө ахсааннаах,
1250. Үс күдэн күлүккэр сүгүрүйэбин!
 Хаһытаатар саната иһиллибэтэх,
 Хайдар суола көстүбэтэх,
 Хайа дойдун киһитэ кэлэннин,
 Толоон хаба ортотуттан
 Дорообоннон тоһоҕолоннон диэн,
 Баһыбаннан маанылаатын диир буолларгын,
 Оройунан онньоур
 Ороһуоллаах уулаах,
 Охтон бараммат мастаах,
1260. Уолан бүппэт уулаах,
 Ороһулаан улаатар киһилээх,
 Олкураннаан улаатар сүөһүлээх,
 Ойон тэмтэйэр күннээх
 Орто мэнэ дьабыл дойдуттан
 Архаанньал Тойон обонньор аҕалаах,
 Айыы Нуоралдьын Хотун эмээхсин ийэлээх,
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах

⁵⁹ Чоруун — крепкий.

1270. Дырибинэ Боотур диэн
Аллаах ат сылгы
Тардан дьалкыппат
Албан ааттаах,
Соноѳос сылгы
Соһон дьулуруйбатах
Сонун дьолуо сурахтаах
Бухатыыр киһи
Аат ааттаан
Албан уккуйан⁶⁰,
1280. Сурах ууран
Суо дьангытыйан,
Айан айаннаан
Тийэн кэлэн турабын.
Туох соруктаах буолан,
Суол муннаан тоѳоостун
Диир буолларгын,
Арѳаһыттан тэһииннээх
Айыым аймаѳын
Аһыныам диэн,
1290. Көхсүтгэн тэһииннээх
Күн айыы улууһугар
Халын ойуур курдук
Хахха буолуом диэн,
Суон ойуур курдук
Дурда буолуом диэн,
Эн диэтэх киһиэхэ,
Улуу бухатыыр онорторо,
Сэп-сэбиргэл тэриттэрэ,
Көрдөһө-аартаһа
1300. Кэлэн турабын.
Хаалдыктаах бэйэбэр ханкыяабын,
Күлүктээх бэйэбэр сүгүрүйэбин,
Ытык тылбын ылыныый,
Хаарыан тылбын хаалларыма! — диэн,
Бухатыыр киһи

⁶⁰ Албан уккуйан — во имя кого-чего-л. преодолевая труднейший путь (идти, ехать) [ТСЯЯ, Т. I, с. 404].

- Ырыа ыллаан, тойук туойан
 Уоһа-тиийэ турталдьыйа турдаба.
 Ол кэнниттэн,
 Балтаһыт Бакаанай уустар
 1310. Багыырдаах тимир тутуурдаах
 Бакырыһан табыстылар,
 Күөрчүт Көкөөнөй уустар,
 Күлүк курдук дьон,
 Күлүгнэнэн табыстылар —
 Көхөлөөх тимирдэрин
 Көхсүлэригэр⁶¹ сүкпүттэр,
 Аалыһыт Ала Туйгун уустар
 Аалар тимир тутуурдаах
 1320. Алынахтаһан тахсаннар,
 Икки илиититтэн
 Тимир ханаат быаннан
 Олбуйа тардан Дьиэлэрин,
 Ол иһин диэкки
 Туох да бокуойа суох
 Үктэннэрэр сирдэригэр үктэннэрдилэр,
 Үктэннэрбэт сирдэригэр үктэннэрбэтилэр
 Бокуойа суох
 Түгнэри анһан киллэрдилэр да,
 Этин сааһын ааһан
 1330. Эрчийэн киирэн бардылар,
 Уһун унуоһун усталаан
 Кэмнээн-кэрдиилээн,
 Кээмэйдээн киирэн бардылар.
 Улуу бухатыыр буолуон сөптөөх
 Киһи эбит дэстилэр уонна
 Кырдал хайа саба
 Кыһаба бырахтылар.
 Көкөөнөй уустар
 Күөртээн күүбүргэттилэр,
 1340. Кырыы Харах кытабааччыт
 Кыннайа-кыннайа кыһаата,

⁶¹ В рук.: көсүлэригэр.

- Балтаһыт Бакаанай уус
 Баайтаһын биэ саға
 Балтаннан балталаан батырбатта,
 Ала Туйгун аалан сыбырбатта,
 Кустук Кутурук куоһаан курдурбатта.
 Ол кэннитгэн,
 Уот кудулу байбалга үс төгүл
 Сүрэхтээн таһаардылар даһаны,
 1350. Уол оҗо барахсан
 Түүтүн да төбөтө түкэрийбэтэ,
 Кылаана да кыларыйбата.
 Ол кэннитгэн,
 Отут көстөөх сиринэн
 Уһуутаан охсуллар
 Уоттаах сытыы илбистээх
 Хатан ыстаал тимиринэн мэкэтээннэн,
 Хатаран онгоһуллубут
 Хатан биилээх болоттооннор
 1360. Сүүрбэ бууттаах сүллүгэһин⁶²
 Ханас тонголобор иилэннэр,
 Кимээн-имээн дойдум
 Киилинэн кииллэммин,
 Хабаан-ибээн дойдум
 Хатынғынан хатынһаммыт,
 Тумаан-имээн дойдум
 Туоһунан туостааннар,
 Диринг далай⁶³
 Дьырибинэ балыгын
 1370. Сийин үөһүнэн силимнэммит,
 Кулааһай кыыл
 Муоһунан төбөлөммүт,
 Улуу тайах кыыл
 Сототун унуоһунан умнастаммыт
 Ыирилиир муос саатын

⁶² Сүллүгэс — тяжёлая деревянная дубина, используемая как боевое оружие [БТСЯЯ, Т. IX, с. 242]; в рук.; сүллүгэһинэн.

⁶³ В рук.: дала.

- Санныгар иилэннэр
 Хааннаах диэки санаатахха
 Хаатын иһигэр сылдьан
 Хаачыргыы-хаачыргыы хаһытыыр,
 1380. Кыалаах диэки санаатахха
 Кыынын иһигэр сылдьан
 Кыычыргыы-кыычыргыы кыланар
 Кынчаал болот быһабын
 Сототун таһыгар угунна уонна
 Улуу бухатыыр онороннор,
 Хайдыбатын⁶⁴ диэннэр
 Хатан тимиринэн харахалааннар,
 Сытыы кылаан
 Сынтарыйдын диэннэр
 1390. Сыбаллыбат сымара тааһынан түөстээннэр,
 Ол курдук,
 Тохтубат хааннааннар,
 Тостубат унуохтааннар,
 Алдьаммат абарыылааннар,
 Силлибэт сиртэн сэтэлгэлээннэр,
 Улуу бухатыыр киһини
 Онорон-тутан баран,
 Кыргыылаах баттахтаах
 Кыдай Бахсылаан Тойон оҕонньор
 1400. Бухатыыр киһини
 Барыыстаабынан батары көрөн,
 Соргулаах-содуомнаах харабынан
 Тобулу көрөн туран,
 Эңсиллэр эрэхэ дьаалы бэйэтинэн
 Эргийэ хайыһан туран,
 Туман-туураа тойуктаах,
 Ыыс-быдаан ырыалаах буолан,
 Күһүнгү сир
 Дэлби тонгон эрэрин курдук
 1410. Күлүгүр-хаһыгыр
 Ырыалаах буола турбута:
 — Эр-дьаалабын,

⁶⁴ В рук.: хайытыбатын.

- Эр-татайбын,
Эминэ тугуй, оѳолоор!
Ойон тэмтэйэр күннээх,
Охтон бараммат мастаах,
Уолан суоруйбат уулаах
Орто мэнгэ дьябыл дойдуттан кэлэнгин
Үнэн-сүктэн сүгүрүйэнгин,
1420. Үтүө тылгын кэрэхсии истэммин,
Тостубат унгуохтааммын,
Тохтубат хааннааммын,
Арахсыбат абарыылаатым,
Хайдыбатын диэммин
Ханас харабым уутунан хатардым,
Уйадыбатын диэммин
Уна харабым уутунан уһаардым,
Хатан кылаан
Халтырыйдын диэммин
1430. Халын тимир тириилээтим,
Сыгыы кылаан
Сынтарыйдын диэммин
Ымыгтыбат ыстаал тимиринэн уһааран онгордум.
Дьэ, нойоон!
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур,
Мин диэтэх оѳонньор киһи
1440. Алгыыр алыптаах алгыспын
Истэ сэргээн,
Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
Төһөлөөх буолуоѳай?
Ол тугуй диир буолларгын,
Арѳаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаѳар
Халын хаһа,
Көхсүтэн тэһииннээх
Күн айыы аймаѳар
1450. Суон дурда буолан көрөөр!
Аллараа дойдум

- Амарыын аартыктарын
 Арыйар күннэр
 Сүргүн-кэпкин тардынаар,
 Аттара тэбиик буолуо,
 Ынахтара кэйиик буолуоҕа,
 Ытгара ытырыык буолуо.
 Арбайа сүүрбүт абааһыллара
 Аҕыс уон ангаарыйар
1460. Албастаах буолуохтара,
 Сүөдэйэ сүүрбүт сөһүөккэлэр⁶⁵
 Куотар кубулҕаттаах буолуохтара,
 Сэрэнэн-сэрбэнэн
 Сылдьан көрөөр.
 Дьэ, нойоон,
 Оҕолоотор оҕокком,
 Бизбэйдээтэр бизбэйим,
 Илин атаҕын
 Ибирэ суох буоллун,
1470. Кэлин атаҕын
 Кэбирэ суох буоллун!
 Сытыы тыллаах сынтарыйдын,
 Уоттаах харахтаах убарыйдын,
 Төбөлөөххө түбэһэйэйбин,
 Уһуктаахха уолдьаһаайаҕын,
 Саалаахтан самнаайаҕын,
 Охтоохтон охтоойоҕун,
 Орто туруу дойдум
 Улайдаах оноҕоһо,
1480. Уордаах мохсоҕоло буолангың
 Өстөөххүн өһөгөйдөөн,
 Саастааххын самнаран,
 Иэримэ дьибэр
 Эргийэн кэлэргэр
 Хойго сытар
 Холоонноох доҕордо,

⁶⁵ Сөһүөккэ — лит.: чөчүөккэ — домовый; мелкий дух, имеющийся в каждом доме [Пек., Т. III, стлб. 3674].

- Тэллэххэ сытар
Тэнгнээх атаста
Булунан кэлэннин,
1490. Иэримэ дьизни иччилээр,
Киһи сүөһү төрдө буолаар,
Балчыр оҕону
Дьылбэккэр ньээккэлээр!
Уруй буоллун!
Сурабын ырааттын,
Соргун үрдээтин!
Ити кэнниттэн
Бухатыыр киһи
Оҕонньор киһиэхэ
1500. Үс төгүл сүгүрүс гынна,
Сөһүргэстии олоро түстэ, уонна
Аан дархан андабарын андабайан
Баһа-атаба биллибэт
Бастын махталын биллэрэн,
Тобук түһэн олорон
Тойук туойан,
Ырыа ыллаан,
Алгыс албанан,
Уоһа чорбонноон,
1510. Уолуга томтойо олорбута,
Кэс тылын кэпсии олорто:
— Эр-дьаалабын,
Эрэллэрин эриэхситин,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Кырдал хайам саба кыстыктаах,
Күрбэ дьаангы саба күөртээх,
Кыргыыллаах баттахтаах
Кыдай Бахсылаан Тойон оҕонньор,
Эн диэтэх киһи
1520. Туойбут тойуккун,
Эппит тылгын
Элэркэй бэйэлээх
Эппэр-хааммар ингэринэн тураммын,
Кэнэбэһин кэнэбэс дабаны

- Кэриэстиир буолуобум!
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыым аймаҕын
 Хааммыттан тамах⁶⁶ хаан
 Баарын тухары,
 1530. Бүлтэспиттэн биир бүлтэс
 Бүтүнүн тухары,
 Өргөстөөх үнүүбүнэн
 Өрө үөлэн, өлөрсө туруобум!
 Алҕаабыт амаан⁶⁷ өһүн
 Сөрү диэн сөбүлүү иһиттим,
 Байҕал диригин саҕа
 Бастын улахан махтал буоллун!
 Үс күдэн хара күлүккэр
 Үс төгүл сүгүрүйэбин,
 1540. Тонобостоох бэйэбэр
 Тоҕус бокулуон буоллун,
 Барҕа баһаам махтал буоллун! — диэн
 Уруй уруйдаһан,
 Айхал айхаллаһан баран,
 Бухатыыр киһи
 Аҕыс биттэхтээх
 Аартык хотуну арыяа баттаан,
 Тоҕус тоҕойдоох
 Суол ийэни тобулан,
 1550. Аҕыс таталҕалаах
 Ала дьалхаан холорук аргыстанан,
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түтүм дьүккүөр холорук дьүһүөлдьүттэнэн,
 Сааллар чабылҕан аргыстанан,
 Сүүллэр этинг ньиргиэрдэнэн,
 Ол курдук
 Үүнэр мас таннары сыһыйллар
 Айанын айаннаан,
 Сааскытын хахсаатынан билэн,

⁶⁶ Лит.: таммах.

⁶⁷ Амаан, аман — сопровождаемый благословением, желающий счастья и удачу [ТСЯЯ, Т. I, с. 447].

1560. Сайынгнытын самырынан сабагалаан,
Күһүнгүтүн өксүөнүнэн өйдөөн,
Кыһынгытын кырыатынан билэн,
Тымныы хонугу хонон,
Дьыбардаах айаны айаннаан,
Дьухха ууга туллан түспүт
Тураҕас анныы курдук
Супту туойулан түһэн испитэ.
Билэр сириттэн мэлийдэ,
Көрөр сириттэн күрэннэ.
1570. Дойду баһа
Толоон үрэх буолан тохтуур,
Сир баһа
Силээн үрэх буолан силбэһэр
Силбиитигэр тийэн кэлбитэ.
Сир баранар баһа
Тонус киһи
Туурт хайыһарын баһын курдук
Таннары хайыһар сиригэр
Тийэн кэллэ.
1580. Үөһэ көрдөххө,
Үлүскэннээх үрдүк халлаан,
Аллара көрдөххө,
Үс үллэр өрөһөлөөх
Көбөрөр күөх байҕал көстүбүтэ.
Ол туран,
Өйдөөн-дьүүллээн,
Тиэрбэс харабынан
Көрөн дьэргэлдьиттэххэ,
Истигэн сэргэх тэбиэн кулгаабынан
1590. Истэн сэгэлдьиттэбинэ,
Арай биир өттүн
Эргийэн көрбүтэ,
Аллараа дойдуга
Түһэр сирдэрэ быһыылааҕа:
Тобус субан туруйа көтөрүм куолайын
Субуруччу тардан кэбиспит курдук
Суккуор хаан аартык

- Субуруйан көстүбүтэ,
 Алталаах атыыр сылгы
 1600. Таналайын кэрдийин курдук
 Лабыгырас аартык
 Көстө биэрбитэ.
 Ол аартыгы
 Устунан көрдөбүнэ,
 Ала чаарчах курдук
 Алангаа сааннан
 Айа тардыбыттар эбит,
 Тимир үөрбэни
 Аата-ахсаана биллибэт гына
 1610. Ураанхай саха,
 Сиккириир симэһиннээх,
 Уһата уллунуохтаах,
 Уу-һыамаан тыллаах
 Ааспатын диэн
 Анаан-мэнээн айбыттар эбит.
 Бухатыыр киһи
 Айыы да оҕото буоллар
 Аһар албастаах эбит,
 Күн да оҕото буоллар
 1620. Куотар кубулҕаттаах эбит:
 Атыттан ойон түстэ уонна
 Ат сылгытын кулгаах тааска биэрэн,
 Хара таас гынан
 Сиэбигэр угунна уонна
 Бэйэтэ төбөтүн оройунан
 Үнкүрүс-күөһэлис гынна,
 Үс кырыылаах үөрбэ буолан,
 Ытыллыбыт ох курдук
 Супту ытыллан,
 1630. Аллараа дойдуга
 Суос-соҕотохто
 Баар буола түспүтэ.
 Түһээтин кытта
 Ат сылгытын күнү көрсө
 Үс төгүл эргитээт,

- Сиргэ бырахпыта, сонобоос сылгы
Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түспүтүн,
Ханха дьолуо ынгырыгар
Харадьыктан көппүт
1640. Хара улардааҕар хапсаҕайдык
Хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар улар курдук
Чоноччу олон кэбистэ уонна
Адаҕатын кэппитинэн айыллыбыт,
Арбаҕаһын бүрүммүтүнэн үөскээбит
Аллараа аҕыс биис ууһун
Арсан дьаама айахтаах,
Атара былас кутуруктаах,
1650. Арсыын туора тиистээх,
Далан хапсыыр табаҕайдаах,
Аптаах-хомуһуннаах
Абааһы дойдутугар
Киирэн кэлбитэ,
Кэлтэгэй ыйдаах,
Кэлтэгэй күннээх,
Кэдэр бараан дойдуга.
Ынтах бар диэтэххэ
Бэтгэх мэтэрийэ сүүрэр,
1660. Бэтгэх кэл диэтэххэ
Ынтах ынарыя сүүрэр
Иччилээх-мэйиилээх
Дойду буолан биэрдэ.
Барбатах балык
Миинин курдук
Бадыа-бүдүө дойдуннан
Барыгылдытан испитэ,
Буспатах мунду миинин курдук
Бадыа-бүдүө дойдуннан
1670. Барыгылдытан испитэ.
Ол курдук,
Кунан оҕус саҕа
Хороннуу сүүрбүт хомурдуостаах,

- Өбүрүмэр обус⁶⁸ саҕа
 Өрөнгүү сүүрбүт үөһнээх,
 Тыһаҕас ынах саҕа
 Кыймана сүүрбүт кымырдаҕастаах,
 Тылбын-тыыраахы көтөрдөөх,
 Тыймыгыт⁶⁹ күлгэри балыктаах,
 1680. Өлөр өлүү абааһы дойдутугар
 Арбайа сүүрбүт абааһылар
 Аартыгы мэхэйдээн
 Арбайа-сахсылла онньоотулар,
 Сүөдэйэ сүүрбүт сөһүөккэлэр
 Суол сүллүүтүн⁷⁰ бизэбэккэ
 Сүксүллэ-сүксүллэ сүүрдүлэр.
 Ойоҕос өттүгэр
 Оһол уолаттара
 Оноҕос тутан
 1690. Орулуу-оруюу ойуоластылар,
 Кырыы өттүгэр
 Кырыыс кыргытара
 Уһуктаах-төбөлөөх
 Кыптыый тутан
 Кылана-кылана кылынкайдаатылар.
 Ол курдук,
 Арбайа сүүрбүт абааһылаах
 Аартыктарын арийан,
 Тоҕус уон удаҕан аймах
 1700. Улуйа онньообут
 Кубулҕаттаах-дьибилгэттээх
 Тумуһахтарын туораталаан,
 Ааһар албастаах,
 Аптаах-хомуһуннаах, Арбах бастаах атыыр ойуун
 Аарыгырбыт аартыгынан
 Иннибэккэ-толлубакка,

⁶⁸ Өбүрүмэр обус — четырехлетний бык.

⁶⁹ Тыймыгыт — ящерица.

⁷⁰ Суол сүллүүтэ — русло дороги, колея [БТСЯЯ, Т. IX, с. 243].

- Абан⁷¹ дьахтар
 Ахта тангаһа былдыһан
1710. Аарыктанан айдаарбыт дойдугунан
 Айан айаннаан,
 Киэнги быыһынан кэдэритэн,
 Кыарабаһы быыһынан кыпчырыта сиэллэрэн,
 Абааһытын-харатын аахсыбакка
 Айаннаан испитэ.
 Ол баран иһэн,
 Арай биир сиргэ
 Өйдөөн-дьүүлээн көрбүтэ,
 Сиртэн ситии саба
1720. Ситимэ суох,
 Халлаантан сап саба
 Тардыалыга суох,
 Эргийэ-тэлэгэччийэ турар
 Туох эрэ дьыэ курдук дьүһүннээх көстүбүтэ.
 Кини чугаһаатын кытта
 Уот субурба буолан,
 Төттөрү-таары субуруйа сылдыбыта.
 Ол сылдьан
 Сана сангаран сатарыта,
1730. Тыл этэн итэбэс этэ,
 Дубук⁷² туойа сылдыбытын
 Биһиги киһибит иһиллээн олорбута:
 — Иһэликпин-таһалыкпын,
 Иэхэйикпин-чуохайыкпын!
 Иһиликпин-таһалыкпын,
 Эминэ да тугуйбуна,
 Сэптиир гына сэрэдэйдэхпинэ,
 Дьардыыр гына таайдахпына,
 Орто туруу дойдулартан
1740. Албанныыра ааттааныкпын
 Ааттатаалаан айаннардаан
 Кэлээхтээнгин тураахтыгыгын?
 Кимниир диэхтээн албан-дыаһах

⁷¹ Лит.: аһам — в возрасте, пожилой.

⁷² Дубук — недостаточно, неполно, половинчато [ТСЯЯ, Т. III, с. 179].

- Ааттааххыный диэххийктээн
 Ыйытаахтыр буоллаххына,
 Алахайбына Куокаллалыыр диэххийктээн
 Удабан дьахтар киһи буолаахтыбын!
 Били маарыы төрүү[r] күнүгэр
 Ыллыыр чыычаах ырыалара
1750. Кэхтибитэ дииллэр этэ,
 Төрүүр күнүгэр
 Төрөтөр оҕо төлкөлөрө
 Төһүнүтэ диилэр этэ!
 Дьэргэлгэнэ сүүрүкпүнэ аттардаахый
 Дьирибинэ Боотурбуна обургу!
 Аартык муннаан ааннаатабын,
 Суоллуур муннаан тобооспутун
 Тоҕо баҕас сүрүкэтэй!
 Аллараалыыр дойдуканы
1760. Атыяахтаах уулуур курдук
 Таннары үктүөн дьалкытаары,
 Тордуйалаах уулуур курдук
 Тоҕо үктүөн долгутаары
 Тийиэн кэлэн тураахтыгынын!
 Күллэрбитин күлэ-күлэ буккуйаары,
 Көмөрбүтүн үөрэ-үөрэ таптааары
 Тураахтыгынын!
 Дьөһойонго дьөһуннаатын буолаахтыба,
 Оҕо саастаах буолаахтааннын
1770. Омуннана санаабыккын.
 Тонуктардаах эрдэххинэ
 Дойдуларгын булууй,
 Силбэһиннээх эрдэххинэ
 Сиргин булууй!
 Абааһы удабана ити курдук,
 Саҥа саҥаран садабаланан,
 Ырыа ыллаан.
 Ыпсыыта биллибэтинэн ыккайданан,
 Иэмэ-дьаама суобунан
1780. Иэрийбэхтээн ылаттаата уонна
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ.
 Ол баҕайыны

- Түтүм бараан дьүһүнүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Арбай ойууру
 Өрө тутан кэбиспит курдук
 Арбабар хаан баттахтаах эбит,
 1790. Сүүһүн ортотуттан үөскээбит
 Суос-соботох
 Эт бэргэ харахтаах⁷³ эбит,
 Самабын туорайыттан
 Үүнэн тахсыбыт
 Соботох собох курдук
 Атахтаах эбит,
 Түөһүн тылыгар
 Соботох илиилээх эбит,
 Уһун субурхай
 1800. Сойуо тумустаах эбит,
 Эккирии-эккирии
 Илибирээн ылаттаата,
 Салаһын курдугунан
 Сабыта ибиирдэ,
 Чалахай курдугунан
 Чаллырбаччы силлээтэ;
 Өлүү күлгэри үөнү
 Куйаастаабы уокка үчэһэбэ үөлэн,
 Күүгэн бычыгыраппыкка холобурдаах
 1810. Күүгэннээх күөх чалахай тылын
 Моойун үстэ эргитэн баран,
 Төрдүһүн аҕалан
 Соботох илиитигэр тутан,
 Салбаныахха айыылаах
 Салаһына тохтон саккырыы турбута.
 Ол турдабына,
 Биһиги киһибит
 Биир диэн мэккиспэтэ,

⁷³ Эт бэргэ харах — красноватые, воспаленные глаза [ТСЯЯ, Т. II, с. 862].

- Икки диэн иирсибэтэ,
1820. Арбай ойууру
Тиэрэ баттаабыт курдук,
Арбаҕар баттабыттан
Сабардаан ылан
Умсары быраҕан түһэрэн истэбинэ,
Ынара[a] да баҕайыта
Өрүһүнэр күүстээх эбит,
Өрө кэбийэн ылла,
Дьэбиннээх ардай аһытынан
Диэһийэн киирэн барда.
1830. Абааһы да дьахтара буоллар
Амарыын күүстээх эбит,
Хаһытаһа-хаһытаһа
Хапсыбытынан бардылар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Өттүктэхэн бардылар.
Охсуһуу киэнэ омуннааҕа
Бу дойдуга буолла,
Кырбаһы киэнэ кырыктааҕа буолла,
Содуомнаах сутурук сокуона буолла,
1840. Амарыын тарбах аахсыта
Билэригэр тийдэ;
Түргэнник өлөр сирбит
Манан буолуо диэн
Төбөлөрүн сиигинэн
Түһэрсибитинэн бардылар,
Ол курдук,
Кырбас этинэн
Кыратыһан бардылар,
Күөс этинэн
1850. Көнгүтэ дайбастылар,
Уйан сирбит буолуо диэн
Уурсан туран охсустулар,
Чэгиэн сирбит буолуо диэн
Тиксэн туран тэбиэлэстилэр.
Ол курдук,
Уохтаахтык охсуһан,

- Биир ый хонуга
Уурар отут хонук
Мүлтү⁷⁴ туолууга
1860. Абааһы удабана
Алын тирэбэ айгыраата,
Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
Киэнг халлаана
Көмүс аалыыта буолан
Күккүрүү тобунна,
Ый уота
Ылтаһын аалыыта буолан
Сыккырыы сыыйылынна,
Күн уота
1870. Көмүс аалыыта буолан
Күккүрүү тобунна.
Абааһы удабана
Алта күннүк сирин
Атаралаан эрдэбинэ,
Харсыылаах атыыр орус курдук
Хар сабар сырсан тийиэн
Үрдүгэр миинэ түстэ уонна
Түргэнник өлөр сирэ
Манан буолуо диэн,
1880. Хаатын иһигэр сылдьан,
Хааннаах диэки санаатабына
Хаачыргы-хаачыргы хаһытыыр,
Кыалаах диэки санаатабына,
Хаатын иһигэр сылдьан,
Хаачыргы-хаачыргы хаһытыыр
Кынчаал болот быһабын
Сототун таһыттан
Сулбу таһыйан ылан,
Үрүг сүннүүн толкуйбутунан барда.
1890. Ол кэнниттэн
Сирин сэттэ бэчээтинэй

⁷⁴ Мүлтү, мүччү — в сочетании с глаголом означает результат и завершенность действия [БТСЯЯ, Т. VI, с. 382].

- Синнэри быраҕан түһэрэн баран,
 Саахтыыр эмэхэтигтэн
 Саары муннугар диэри
 Хайа баттаан кэбиспитигэр,
 Абааһы удаҕанын
 Агдатын иһиттэн
 Сүрэхтээх, быара
 Төлө мөнөн тахсан,
1900. Көбөрөр
 Күөх тумарык үөстээх
 Улуу байҕал үөһүн диэкки
 Күөх уот буолан
 Субуруйа турда.
 Ол баран иһэн,
 Саманнык диэн саналаах,
 Сити курдук диэн кэпсэллээх
 Буола-буола,
 Бара турбута эбитэ үһү:
1910. — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдэникпин-куудааныкпын,
 Үлүгэрбин-үлүскэммин,
 Алдьархайбын-абытайбын!
 Билингитий-көрүнгүтүү⁷⁵
 Аанай-туонай абаккабын,
 Сүүнэй-туонай сүптүкэбин
 Көрүнгүтүү-билингитий!
 Кыайбыт киһи
 Кыабын-күүһүн улааттаҕа,
1920. Өлөрбүттүүр киһи баҕас
 Өрөгөйүн үрдээтэҕэ,
 Самнарбыта киһи баҕас
 Саргын баҕас соноотоҕо,
 Сурахыйын ырааттаҕа.
 Оллууруга буоллар даҕаны
 Минниир диэтэх удаҕана
 Дьахтарбына киһикэни

⁷⁵ В рук.: билингитий-көрүнгүтүү.

- Кыайдым диэннин
Олус улахан
1930. Эрэмдылээх хаалахтаама!
Уоллуур оҕон оноҕостоох сааннан
Онньоотуурун саҕана да,
Кыстыыр оҕон кыптыыйынан
Кыччанарын саҕана да,
Холумтанын аннытынан күөрэйэммин,
Төрөтөөхтүүр оҕолорун
Төлкөлөрүн сууларыабым,
Иитэр сүөһүн
Күрүөлэрин сууларыам,
1940. Ортобуна дойдуларым
Олохторун аймаахтыабым!
Иһэликпин-таһалыкпын,
Иэдээникпин-куудааныкпын,
Алдьархайбын-абытайбын!!!
Быдан ыраах дьылларыкпар
Быралбаннаах быраһаай буоллун!
Ол кэнниттэн
Биһиги киһибит
Үчүгэи эттин диэн үөрбэтэбэ,
1950. Куһаҕаны эттин диэн хомойботоҕо,
Абаһы удаҕанын
Ыһлаах этин ыскайдаата,
Дьаардаах этигэр дьаарбайда.
Кыра унуобунан
Дойду бөбө тэктирин тэннээтэ,
Бөдөн унуобунан
Сир бөбө дьуоҕатын толордо.
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
1960. Мэкчиргэ көтөр мэниэтэ,
Суор сокуускага,
Куккаакы⁷⁶ хоһонго,
Тураах дуйаҥа онгорон кэбистэ.
Ол кэнниттэн

⁷⁶ Лит.: кукаакы.

- Кылаах тарбахтаннабым,
 Илбистээх илиилэннэбим,
 Хааннаах бэлиэнньиктэннэбим,
 Соргум соноотоҕо,
 Сурабым ырааттаҕа диэн
 1970. Үөрэн-көтөн,
 Өрөйөн-чөрөйөн
 Соноҕос сылгытыгар кэлэн
 Ханха дьолуо ыңгырыгар
 Харадьыктан көппүт
 Хара улардааҕар хапсаҕайдык
 Хатана түстэ,
 Тумуһахтан көппүт
 Токутар улардааҕар хомоҕойдук
 Чоноччу олорон кэбистэ.
1980. Ат сылгытын
 Тин гына тинилэхтээтэ,
 Куус гына кымньыылаата,
 Чэгиэн этин дэлби оҕуста,
 Хатан унуоҕар диэри
 Чап гына саайда.
 Соноҕос сылгы барахсан
 Тэктиртэн тэбинэн көттө,
 Очур сиртэн оҕустаран ойдо.
 Ол курдук,
1990. Уохтаах этинг сирдьиттэнэн,
 Сааллар чабылҕан аргыстанан
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түтүм дьүккүөр холорук сирдьиттэнэн,
 Аллараа аҕыс биис ууһун
 Аһаарыйар аптаах-хомуһуннаах аартыктарын
 Арыһа баттаан,
 Тобус кулукулаах
 Суол ийэни тобулан,
 Кыараҕаһы быһыһынан кыпчырытан,
 2000. Киэни быһыһынан кэдэритэн,
 Улуу байбал хааһынан ууннаран,
 Оҕустаран испитэ.
 Ол айаннаан иһэн

- Өйдөөн-дьүүлээн
Тиэрбэс харабынан
Көрөн дьэргэлдышпитэ,
Тэргэн куйаар кулгаабынан
Истэн сэгэлдытгэбинэ,
Арай биир сиргэ
2010. Байжал ханайар хааһыгар
Өлөр өлүү,
Ханан да сиикэй этэ суох
Тимир килиэ киһи
Утуйан тылла сытар эбит.
Утуйа сытар киһини
Уһугуннарбакка өлөрдөхпүнэ
Албан аатым киртийиэбэ диэн,
Улуу аатым уостоуба диэн,
Сүүрбэ бууттаах сүллүгэһинэн
2020. Төбөтүн тонсуйан кибиргэппитигэр,
Былас ордуга түөс ангаара уһуннаах
Тимир ньолоопур сырайдаах киһи
Өрө холомолонон туран
Төгүрүйэ көрө сатаата да
Хайа сағаны
Халты көрөр
Харалжан идэлээх киһи эбит,
Сыыр сағаны
Сыһа көрөр,
2030. Кылардаан көрөр идэлээх эбит:
Туох да уһугуннарбытын билбэккэ,
Хоту-собуруу
Олоотуу сатаата да,
Тугу да булан көрбөккө,
Сыппытын курдук
Сытан дьааһыйан,
Аппа аанын саға
Айабын алланнатта,
Тылланнаан ылла.
2040. Онтон ииктиэ кэлэн,
Сэттэлээх атыыр сылгы
Сэбэрэлээх тыһын саға

- Сэлтиэр-мултуор сэбин
 Түөрэ олуйан таһааран,
 Күрдүк нөнүө
 Күс гына бырахта,
 Ол кэннэ
 Ииктээн куугунаппыта
 Үс үөс үрэх буолан
2050. Көнгү сүүрдэн түспүтүгэр,
 Үөр курупааскы мунньустубутун
 Мас тонустара
 Батырбаччы ытыалыы сылдыбыттар,
 Өлөөн тонустара
 Ытыалаан өлө⁷⁷ оонньуу сылдыбыттар,
 Аллараа дойдуттан
 Ап-чарай кыргытара
 Чарапчыланан көрөн баран,
 Сөрү диэн сөхпүттэр,
2060. Бэри диэн бэркиһээбиттэр,
 «Саас-үйэ тухары
 Хаппар кун⁷⁸ эkkэ
 Хамначчыт гыныхха
 Хаарыан да маллаах
 Барахсан эбит» дэспиттэр.
 Абааһы уола
 Кэлэн турар киһини
 Кэмниэ-кэнэбэс,
 Хомнуо-хойут,
2070. Дьэ өйдөөн көрөн,
 Соһуйан-уолуйан
 Ойон тура эккирээтэ,
 Иһин таһына-таһына
 Эйэнгэлии эккирээтэ уонна
 Тыллаах-өстөөх буола
 Турдаба эбитэ үһү:
 — Ар-дьаалабын,

⁷⁷ В рук.: өлө.

⁷⁸ Хаппар кунг — внутренняя мягкая мышца бедра [БТСЯЯ, Т. IV, с. 481].

- Ар-татайбын,
Алаата, оѳолоор да!
2080. Туох бэйэлээх киһи
Аартык муннаан ааннаатын,
Сир муннаан сигидийдин?
Мин бэйэлээѳи
Куттаммакка-чугуйбакка кэлэн,
Аар-саарга аатырбыт төбөбүн
Тонсуйбут бэйэн буолуой да, нойоон?!
Сэп гына сэрэйдэхпинэ,
Дьар гына таайдахпына,
Били маары төрүүр күнүгэр
2090. Ыллыыр чыычаах
Ырыата кэхтибит,
Төрүүр оѳо
Төлкөтө төлөрүйбүт,
Иитэр сүөһү
Күрүөтэ көнөрүйбүт дииллэр этэ.
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур диэн
2100. Ийэнг саѳаттан иирээннээх,
Аѳан саѳаттан айдааннаах
Киһи буолуохтаах этин, нойоон!
Убайдаатар убайым
Хаан Хатылаан
Хоойго сытар
Холоонноох доборун
Кыыс Тэгиэримэ Куону
Былдьяан-талаан барыам диэн,
Арѳан айан суолун
2110. Тобулбутун да баар ээ!
Мин бэйэлээѳи
Аллаах ат сылгы
Кыайан тардан дьалкышпат
Албан аатын кимий [диэн]
Ыйытар буолларгын,

- Аллараа дойдум
 Аһар албастааба,
 Куотар дьэллик кубулҕаттааба
 Тимир Дьһһэттэй диэн
 2120. Албан ааттаах киһи буолабын.
 Дьэ, нойоон,
 Сааскынан оҕо киһи буоллабын,
 Холунг этэ хойдо илик,
 Буутунг этэ буһа илигинэ,
 Адырҕа атамааннары кытта
 Адаарыһыма!
 Хата эдьийдээтэр эдьийгэр
 Илин-кэлин сүүрэнгин
 Саататыан буоллар
 2130. Салгын куккун хаалларыа этим,
 Сайынын кыраабыл тутар,
 Кыһынын сүгэ тутар
 Хамначчыт уол буоллаххына
 Кыһалҕата суох
 Маанылаах уолчаан буолуонг этэ.
 Охсуһабын диэнгин
 Суорума сорукутанан хааллаххына,
 Ийэлээх аҕан хоргутан,
 Хомойо хаалыахтара.
 2140. Ону буолуммат буоллаххына,
 Силбэһиннээх эрдэххинэ
 Сиргин була охсуоххун,
 Тонуктаах эрдэххинэ
 Дойдугун була орус эрэ
 Нойоон! — диэтэбэ.
 Ол кэнниттэн биһиги киһибит
 Уохтаахтык өһүргэннэ,
 Улаханлык уордайда,
 Сатаан онорбот киһи онорбут
 2150. Саах кэлиитин курдук
 Сарымтаҕас танытыгар

- Сүүрэн тийэн кокуоскалаан⁷⁹,
 Тонолобор диэри
 Булкуйа онньуу сылдыбыта.
 Өхүргэнсиэ да суох дьон
 Онтон сылтаан өхүргэнистилэр,
 Кыһыһырыс да суох дьон
 Онтон сылтаан кыһыһырыстылар,
 Охсуһуу бөбө
2160. Омуннааба манна буолла,
 Өлөрсүү бөбө
 Үлүгэрдээбэ үлүскэнэ манна буолла.
 Уолах тиит урусхалланна,
 Баай тиит барчаланна,
 Инчэбэй сири
 Иэрчэхтэрин харабар диэри
 Илды кэстилэр,
 Тон сири
 Тобуктарын харабар диэри
2170. Тобулу бадарааннаатылар.
 Ол курдук,
 Турар таас хайалары
 Суугулаах⁸⁰ оттообор
 Куһаҕаннык тобо кэстилэр,
 Тахсар күннэрэ
 Алтан аалыыта буолан
 Саккырыы тамалаата.
 Түргэнник өлөр сирбит
 Манан буолуо диэн
2180. Төбөлөрүн сиигинэн
 Түһэрсэн бардылар.
 Үөгүлүү-үөгүлүү
 Өттүктэһэн кииристилэр,
 Хаһытыгы-хаһытыгы
 Хабарааннык хапсыстылар,

⁷⁹ Лит.: хокуоска — шиш, кукиш [Пек., Т. III, стлб. 3445].

⁸⁰ Суугулаах — диалектный вариант лит. *субурба* — что-л. вытянутое, тянущееся непрерывной вереницей [БТСЯЯ, Т. IX, с. 97].

- Кырбас этинэн
Кыыратыһан киирэн бардылар,
Күөс этинэн
Көгөрүтүһэн киирэн бардылар.
2190. Ол курдук,
Охсуһан-охсуһаннар
Биир ый хонуга
Орулуур отут хонугар
Охсуһан көрдүлэр даһаны,
Хайа хайалара
Хара хааннарын тохсуспатылар,
Халын тириилэрин хайытыспатылар,
Тимир-тимиртэн тэйэрин курдук
Тэйиэлэһэ сырыттылар,
2200. Таас-таастан чабыһарын курдук
Чабыһа сырыттылар.
Ол курдук,
Охсуһуулар мөлтөөбөккө,
Уларыһа сылдьан
Умсарыта бырабыстылар,
Охсуһан-охсуһан
Түөстэрин этэ
Түнэтийэрин саһана,
Холлорун этэ
2210. Холотуйарын саһана,
Абааһы уола
Биэс саһааннаах сирин
Кэннинэн ыстанан баран,
Үөтэтэ суобунан
Үгүрүөлээн мэнийдэ,
Дьаабыта-дьалхаана суобунан
Тангалайын тыаһатан
Тангырбатын кэбистэ,
Бэлэһин тыаһатан
2220. Бэллигирээн кэбистэ уонна
Туман туураа тойуктаах,
Сан дьаарык сангалаах,

- Кэри-буру кэпсэллээх
 Буола турбута эбитэ үһү:
 — Ар-татайбын,
 Ар-дьяалыбын,
 Алаата, оѳолоор!
 От-мас аһылыктаах,
 Укар куйаас⁸¹ үллүктээх
2230. Орто туруу дойдум оѳолорун
 Утары көрдөрбөтөх
 Ураанхай этим эбээт,
 Көхсүтгэн тэһииннээх
 Күн оѳолорун,
 Күүгэн эттээхтэри,
 Көлөппүнэ иниирдээхтэри
 Күнгэ тиэрдибэтэх бэйэм
 Орто дойду
 Оѳотун кытта
2240. Отут хонукка охсухаммын
 Ыалдьар эттээбин билбэтим,
 Өлөр тыыннаабын биллибэтэ!
 Хайа бэйэлээх дьахтар киһим
 Түүлээх түһэбин төлө көтөн
 Төрөөбүтүн эбитэй да, нойоон?!
 Туох бэйэлээх тунуй дьахтарым
 Уостубат уоһаѳар торолуйан,
 Тостубат унуохтаммыт
 Ураанхай эбиккиний дьэ, нойоон?!
2250. Ыйааһыннга уурдахха кэлтэгэйдээбэт,
 Бэскигэ⁸² уурдахха мэхэмээннэспэт⁸³,
 Атка ыртаха⁸⁴ ангаардастаабат

⁸¹ Лит.: үкэр куйаас — не очень жаркая, тихая летняя погода.

⁸² Бэски — весы (аптекарские) [ТСЯЯ, Т. II, с. 890].

⁸³ В рук.: мэхэмээннэспэт; от *мэхэмээн* — примерно один килограмм (мера веса) [БТСЯЯ, Т. VI, с. 419].

⁸⁴ Лит.: акка ырт — навьючить лошадь; ырт — сокращ. от *ыгырт* — класть один предмет на другой так, чтобы концы первого висели с обеих сторон другого [Пек., Т. III, с. 3822].

- Дьон буолуохпут!
 Тэгил дойдуттан
 Тэннээхтэр тиксистэхпит,
 Үөл талах курдук
 Эриһэн көрүөхпүт,
 Хатын мас курдук
 Хатыһан баран биирдэ
 2260. Арахсыабым дьэ, нойоон!
 Ыал буолан, олох олорон
 Уурайбыт дьон буолуохпут,
 Халын тириигин хайытыам иннинэ,
 Хара хаангын тобуом иннинэ,
 Аттыгыттан арахсыам суоҕа!
 Иккиттэн биирдэспит
 Ииннэниэ буоллаҕа!
 Бу дойдуга ханна эмэ
 Хампа күөх кырыс
 2270. Хаалбыт буоллабына
 Хагдарыйбатын туһугар,
 Бүтгэлээх сир
 Хаалбыт буоллабына
 Үлтүрүйбэтин туһугар,
 Атын сиргэ баран
 Охсуһан көрүөх эрэ!
 Сумантан⁸⁵ хара суор көтөр
 Үс төгүл кынат устан,
 Төрөөн-ууһаан тийэр сиригэр,
 2280. Сүүрэр атахтаах
 Сэтгэ төгүл тугуттаан,
 Төрөөн-ууһаан тийэр сиригэр,
 Сэтгэ хахай кыылым
 Таба тэбинэн турбатах
 Таас туруут чыыстай буолаҕар
 Тийэр оҕус эрэ, нойоон!
 Ол кэнниттэн
 Абааһы уола тиэрэ кэлэн
 Түһэргэ дылы гыммыта да,

⁸⁵ Лит.: бу мантан.

2290. Сыарѳалаах от саѳа
Кутаалаах уот буолан,
Хонурѳастаах хоту халлаан аннын диэки
Көтөн күөгэйэ турда.
 Ол кэннитэн,
 Соноѳос сылгытыгар
 Чохоччу олорон кэбистэ.
 Соноѳос сылгы барахсан
 Табыталын үүннэрэн даллатта,
 Хотоѳойун үүннэрэн
2300. Холбуйалыы тутунна,
Түөрт атабын ууннары тэптэ уонна
Үлүскэннээх үрдүк манган халлаан
Үрүт өрөһөтүн диэки
Өрө көтөн табыста,
Араѳас манган халлаан
Алтан хаймыгытын
Аллараа тардытынан,
Көѳөрөр күөх өрөһөтүн
Үрүт өтгүнэн
2310. Соноѳос сылгы көтөн испитэ.
 Ол иһэн
 Эргим-ургум көрдөбүнэ,
 Абааһы уола
 Сыарѳалаах от саѳа
 Кутаалаах уот буолан субуруйан
 Айаннаан иһэрин
 Аара ситэн аастылар...
 Өр да, өтөр да
 Айаннаабытын билбэтэѳэ.
2320. Хахай кыыл дэгиэ тынҕырабынан
Таба тэбиммэтэх
Таас туруут чыыстай буолаѳар тийэн
Дьирэс гына түстүлэр.
Абааһы уола кэмниэ-кэнэѳэс,
Хомнуо-хойут,
Субу субулла көтөн иһэр эбит.
Уун-утарыта түсүһэн,

- Килиин курдук кэтиһэ түстүлэр,
Аал курдук анньыһа түстүлэр,
2330. Этиһиилэрэ эрдэ бүшпүт дьон
Биир диэн мэккиспэтилэр,
Икки диэн иирсибэтилэр,
Сангыах курдук
Сапсыһа түстүлэр.
Ол курдук,
Дорбооннообунан дугдурустулар,
Дьалхааннаабынан дапсылыстылар,
Кырбас этинэн
Кыыратыһан бардылар,
2340. Күөс этинэн
Көнөрүтүһэн бардылар.
Уруккутааҕар уон оччо
Уохтаахтык кииристилэр,
Турар туруут
Туруору хайалары
Тоҕута кэстилэр,
Сытар сымара таастары
Сыйыта тэбистилэр,
Сүүрбэ бууттаах сүллүгэстэрин
2350. Инчэбэй тиэстэ курдук
Илдьи сынньан кэбистилэр уонна
Илиилэрин таһынан элитэн кэбистилэр,
Отут көстөөх сиринэн
Уһуутаан охсуллар уот илбис,
Сытыы кылыс болотторо
Собо балык ойобонун унуобун курдук
Таннары сойуодууан тахсыбытын,
Илиилэрин таһынан эһэн кэбистилэр уонна
Баайтаһын биэ саҕа
2360. Байбарыын таас сутуруктарынан
Батырбатыһа сырыттылар.
Биир ый хонуга
Отут хонук устата турууластылар,
Икки ый хонуга
Алта уон хонук устата охсустулар даҕаны,
Хайа-хайаларын

- Халынги тириилэрин хайыгыспатылар.
 Ол курдук,
 Охсухан-охсуханнар,
 2370. Нэк гынар
 Ньэнгирдэрэ быстан,
 Үрүөх гынар
 Үүдэһиннэрэ өһүллэн,
 Тутуспутунан суулан түстүлэр.
 Ол охто сытаннар,
 Хаһан эмэ
 Хаахтыйбыт күөс курдук
 Хардырҕаччы тыһнар буоллулар,
 Өрүү-өрүү
 2380. Өлбөөдүччү көрөр буоллулар,
 Өлбүт курдук тыылан
 Сангата суох сыттылар.
 Биһиги киһибит
 Туох да хоһооно суох
 Үөлүк-баалык
 Үөгүлэтэлээн ылла...
 Чуоһур таба ньуоһулаах,
 Хороһу таба хостоох
 Ардымаан тонус бухатыһыра
 2390. Аһыс үрэх баһын арҕара,
 Тоһус үрэх баһын дорһоро сылдьан,
 Уон кырдал нөһүө
 Ону чуордук истэн,
 Ойутан кэлэн
 Дьырибинэ Боотуру
 Көтөһөн ылан
 Күөх окко тиэрэ уурда уонна
 Өлбөт монуу уутунан⁸⁶
 Иһигэр иһэртэ,
 2400. Таһын умунуохтаата.
 Уол оһо барахсан
 Урукку бэйэтинээһэр

⁸⁶ Лит.: өлбөт мэнэ уута — вечная вода; оживляющая вода [Пек., Т. II, стлб. 1558].

- Уон оччо буолан
 Ойон турда,
 Түөһүн толору тыынна,
 Имин хаана кэйдэ.
 Ол кэнниттэн
 Абааһы уолун
 Алдьаммыт бөх чабычабынаабар куһаҕаннык
2410. Көхсүн өһөбүн
 Көнү үктээн,
 Хар гыннаран кэбистэ уонна
 Ыылаах этин ыскайдаата,
 Дьаардаах этигэр дьаарбайда.
 Кыра унуобунан
 Сир бөбө тэктирин тэннээтэ,
 Бөдөн унуобунан
 Дойду бөбө дьуобатын толордо.
 Ол курдук,
2420. Ый ыһыаҕа,
 Күн күдэнэ,
 Мэкчиргэ көтөр мэңигэтэ,
 Суор көтөр сокуускаата,
 Куккаакы хоһоно,
 Тураах дуйанга онорон,
 Соргу бөбөтө үрдээн,
 Сурах бөбөтө ыраатан,
 Өрөгөйө үрдээн
 Өрөйөн-чөрөйөн,
2430. Тонус бухатыыра
 Ала таба ньуобулаах,
 Хорой таба хостоох
 Ааттаах-суоллаах
 Ардьамаан тонгуһу кытта
 Уонна убурастылар,
 Тоҕуста дорооболостулар уонна
 Ангыы-ангыы арахсан бара турдулар.
 Чин халлаан
 Чиэшпэрэ холобурдаах
2440. Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур

- Соноѳос атыгар
Харадыктан көппүт
Хара улардааѳар хапсаѳайдык
Ханха дьолуо ынгырыгар
Хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар улар курдук
Чолоччу олорон кэбистэ.
2450. Ат сылгытын
Тинг гына тинилэхтээтэ,
Куус гына кымныбылаата,
Чэгийн этигэр
Дэлби обуста,
Хатан унуоѳар тиййэ
Чап гына саайда.
Соноѳос сылгы барахсан
Тэктиртэн тэбинэн көттө,
Очур сиртэн обустаран ойдо;
2460. Көнгүтэ тэппитэ
Күөл онно буолан чөнгөрүстүлэр,
Хайыта тэптэрбитэ
Аппа аана буолан аналыстылар.
Ол курдук,
Уохтаахтык айаннаан,
Сүүллэр этинг ньиргиэрдэнэн,
Сааллар чабылѳан аргыстанан,
Түүрт түрүлүөкэлээх
Түтүм дьүккүөр холорук сирдыттэнэн,
2470. Аллараа аѳыс биис ууһун
Агалы дьаалы,
Арбайа сүүрбүт
Абааһылардаах аартыгын
Арыйа баттаан,
Сүөдэйэ сүүрбүт сөһүөккэлээх,
Үс сүлэһиннээх кулукулаах
Сүдү дьаалы аартыгынан айаннаан,
Барбатах балык миинин курдук
Балай харанга сиринэн,

2480. Буспатах мунду миинин курдук
Бутугас-итигэс дойдуннан
Буккуллан киирэн баран истэбинэ,
Арбах бастаах,
Алтан солуур дүгүрдээх
Атыыр ойууттар кэлэн
Аартыгы мэхэйдээн
Аалыннаһа сырыттылар,
Ааттаах-суоллаах
Арбыйа дьаалы удабаттар
2490. Хахай кыыл буолан
Ырдыгыныы-ырдыгыныы,
Ынырык дьүһүннэнэн
Ыллыгы бүөлүү
Ынаннаспыттарын үрдүнэн
Үлтү көтүтэн испитэ.
Иннигэр-кэннигэр
Холлобостоох уот буолан
Субуруннаспыттара
Сыарҕалаах от саҕа
2500. Кутаалаах уот буолан
Саба түһэн саккырыы тамалабыттара.
Ол курдук,
Абааһылаах-айыылаах
Аартыгы арыян
Туттуммакка-чугуйбакка
Бөбө түөһүнэн силэйэ баттаан
Айаннаан испитэ эбитэ үһү.
Ол айаннаан иһэн
Арай биир сиргэ
2510. Өйдөөн көрдөххө,
Туох эрэ
Таас дыапталҕа иһинэн
Бур-бур буруо
Тахсарга дылы эбит.
Ону хайа да өттүнэн
Кириэн булбакка,
Сүүрбэ бууттаах

- Сүллүгэс дьаакырынан
Тонсуйан лиһигирэппитигэр,
2520. Тойон өһүөтэ
Тосто сыыста⁸⁷,
Илин өһүөтэ
Ингнэлдьийэн ылла,
Үрүт өһүө
Үрэллэ сыыста,
Былырыынҥы былахыта
Бытарыс гынна,
Үнүрүүнҥү үөһнэрэ
Үллэрис гынна,
2530. Дьаардаах сыта
Аһылыс гынна,
Холонҥолоох сыта
Күһкүлүс гына түстэ.
Ол кэнниттэн
Туохха да маарыннаабат,
Киһи диэһтэн
Кыыл курдук,
Кыыл диэһтэн
Киһи курдук баһайы
2540. Сууллубут таас иһиттэн
Сыһсырына-сыһсырына
Сыһлан⁸⁸ таһсан,
Ол-бу диэһки олоотоон,
Сытарһалыыр⁸⁹ курдук
Дьүһүннэнэн баран,
Киһи кэлэн турарын
Эт бэргэ хараһынан
Эрилис-бурулус көрбөһтөөтө уонна
Өрө ыстанан турда.
2550. Ол турдаһына,
Тутум бараан төрөлүн,

⁸⁷ Лит.: сыста.

⁸⁸ В рук.: сыһлан.

⁸⁹ Лит.: сытырһалыыр.

- Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Иннинэн-кэннинэн илбистээх
 Уот дьяангы харахтаах эбит,
 Кэлин өттө
 Сылбыгырга дылы дьүһүннээх,
 Үрүт өттө салабарга дылы,
 2560. Эмиэ да икки илиилээххэ дылы,
 Эмиэ да биир илиилээххэ дылы.
 Баайтаһын сүөһүнү
 Биирдэ хабан кэбиһиэххэ дылы
 Арсан дьяама аһахтаах эбит,
 Дьэбиннээх илбис
 Аһыылаах киһи эбит.
 Саа-саадах диэни
 Сааһыгар илиммэтэх⁹⁰,
 Куйах-танас диэни
 Үйэтигэр кэппэтэх
 2570. Улуу күтүр эбит.
 Ол да буоллар
 Хатан кылаан халтырыйар
 Халын тимир тириилээх эбит,
 Сытыы кылаан сынтарыйар
 Сымара таас түөстээх киһи эбит,
 Саата-сэбэ да суох буоллар
 Икки салаалаах
 Уот илбис тыллаах эбит,
 Дьэбиннээх ардай аһыылаах,
 2580. Содуомнаах уон дэгийэ тынгырахтаах
 Киһи буолан биэрдэ.
 Ааттаан-суоллаан кэлбит ыалдытын
 Бэрт түргэнник
 Билэ оууста уонна
 Харса суох хаһытаан
 Хабырыттан барда.
 Онно-манна ойуолаан

⁹⁰ В рук.: илиммэтэх.

- Лиһийдэбин аайы
Сир ньиргийэргэ,
2590. Дойду долгуйарга дылы гынна.
Санга сангаран сатарытан,
Ырыа ыллаан ырыта баран,
Тойук туойан тобута бара
Турбута эбитэ үһү:
— Ар-татайбын,
Алаатыгар, оџолоор да!
Буйака-буйака да!
Били маарыы⁹¹ айыы уола,
Далбарайым оџото,
2600. Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
Оџокком сыыччаана!
Мин бэйэлээх
Этэн кээспит тылбын кэриэстээн,
Көмө-ньыма буола
Кэлээхтээбит эбиккин эбээт да,
Нойоон!
2610. Арџаһыттан тэһииннээх
Айыы дьонун алыс да
Аһыных санааланан,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы дьонугар
Күтүөт оџо буоламмын
Уруу тамайан эттэхпинэ,
Туора-маары быһыыламмакка,
Мин бэйэлээби
Кыһырдар-кыйахыыр буолаайабын!
2620. Кыһырдахпына,
Куһаџан быһыылаах киһибин,
Өлөрөрү-өһөрөрү да
Харыстаабат ураанхайбын, нойоон!

⁹¹ Лит.: маарыын.

- Үтүө майгы быһыытынан
 Көнө үтүө бэйэлэннэххинэ,
 Хайдахтаах үчүгэй буолуоҕай?
 Кэргэнгэ наадыар буоллаххына,
 Кыдьырдаан Куо диэн
 Үтүө сурахтаах,
 2630. Үрдүк ааттаах
 Балыс курдук балыстаахпын.
 Ону сүрэххинэн сөбүлүөтэххинэ⁹²,
 Санаабынан хайбаатаххына,
 Кэргэнни⁹³ буоллаххытына
 Эт уруу, эрийэ хаан,
 Уруу хатыйа буолуоҕа.
 Буккуйа буруоланан,
 Тилийэ тиэргэннэнэн
 Олоруохпут буоллаҕа, нойоон!
 2640. Иирээни тардыма, нойоон!
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Дьору диэн дьулайда,
 Бэри диэн бэркиһээтэ:
 Иннинэн сырайдаах,
 Иэгэйэр икки атахтаах,
 Ортотунан бобунар
 Ураанхай саха
 Утары көрөн
 2650. Охсуһуох киһитэ буолбатах эбит диэн
 Тура-олоро толкуйдаата,
 Сыта-тура сыаналаата.
 Ол курдук,
 Кыыс Тэгиэримэн Куону,
 Илин-кэлин сүүрэн,
 Саататааччыннан буола сырытта.
 Биһиги киһибит даҕаны
 Айыы да оҕото буоллар,
 Ааһар албастаах эбит:

⁹² Лит.: сөбүлээтэххинэ.

⁹³ В рук.: кэргэнии.

2660. Хара тыһаҕас тириитэ ыстааннаах
Хамначчыт уол буолан сылдыарын
Кыыс Тэгийэримэн Куо
Билбэккэ сылдыбыта.
Ол да буоллар,
Айыы киһилээх буолан,
Кирдьик да, арыый сэрэйэр,
Уол оҕо барахсан
Сылдыара сыыдамыттан,
Туттара-хаптара толооһуттан
2670. Кыыс сибиэркээн⁹⁴,
Туох эрэ улуу бухатыыр
Кубулуна сылдыар быһыылаах диэн
Иһигэр таайа сатыы сылдыбыта.
Хаан Хатылаан
Хастыы да хонукка
Баран сүтэн хаалар үгэстээх эбит.
Суох кэмигэр түбэһиннэрэн,
Кыыс дьахтар
Ытыы-сонуу,
2680. Ыллыы-туойа олорбута эбитэ үһү:
— Ыый-ыйы-ыйбын,
Аай-аай-айбын!
Ытаабатах бэйэм
Ытаатабым баҕас тугун ыгыччытай,
Сонгооботох бэйэм
Сонгоотобум тугун баҕас сонуччутай!
Туохтаах буолан
Тугум кэлэн,
Суон ойуур курдук
2690. Дурда-хахха буолуобай,
Ханныктаах буолан
Ханныгым кэлэн,
Халын ойуур курдук
Харыһык буолуобай?!
Көмүскэтэрим эрэ

⁹⁴ Сибиэркээн — приходиться в беспокойство, чужа какою-либо опасностью, опасаться, остерегаться, волноваться [БТСЯЯ, Т. VIII, с. 345].

- Көмүскэм уута буоллаҕа,
 Харьыйарым эрэ
 Харабым уута буоллаҕа!
 Абыс уон
 2700. Аанһал тангараларым
 Абааһырҕаан араһпыт
 Аанай-туонай абаларын,
 Тоһус уон
 Ньюкуола тангараларым
 Киригээн⁹⁵ тэйбит
 Диринг иэдээннэрин
 Билингитий-көрүнгүтүүй!
 Үөһээнни
 Үс сүүлэр айыыларга
 2710. Ахсааннарыгар киллэрбэтэх
 Диринг иэдээннэрэ буолуо дуо?
 Абыс ахтар айыыларым
 Анала суох гына анаабыт
 Аанай абаларын
 Билингитий-көрүнгүтүүй⁹⁶!
 Өлүөх-өһүөх быатыгар
 Үс дойду үрдүгэр
 Үтүө үчүгэй ааттаммыт
 Үлүскэннээх үлүгэрбин
 2720. Билингитий-көрүнгүтүүй!
 Алдьаных быатыгар
 Абыс дойдуга
 Албан-дьаһах ааттаммыт
 Алдьархайбын билингитий!
 Ыый-ыйы-ыйбын,
 Аай-аай-айбын!
 Аҕаттан айыллыбатах курдук,
 Ийэттэн итиллибэтэх курдук буолбут
 Диринг иэдээннэрбин!!!
 2730. Ыый-ыйы-ыйбын! — диэн,
 Кыыс дьахтар

⁹⁵ Киригээ — сторониться, брезговать.

⁹⁶ В рук.: билингитий-көрүнгүтүүй.

- Ытыыр харахтанан,
 Ыылаах мэйиилэнэн,
 Сор бөбөнү соймоон,
 Мунг бөбөнү мунгатыя олороруттан
 Биһиги киһибит
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Нохтолоох тойон сүрэмэ долгуйда,
 2740. Хайбахтаах хатан быара хамсаата,
 Сүлгэтэ⁹⁷ хамсаата,
 Сүһүөбэ долгуйда,
 Сүрэ-кута сүүрэлээтэ;
 Төкүнүс гынарга дылы гынна уонна
 Өрө ыстанна,
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ уонна
 Тойук туойан,
 Ырыа ыллаан
 Уоһа хоройо,
 2750. Уолуга томтойо турдаҕа:
 — Эр-дьаалабын,
 Эр-татайбын, эминэ тугуй!
 Кыыс Тэгиэримэн Куо,
 Тосхоллоох дьонун улахан дорообобун
 Тута баҕас туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Кимтэн кииннээх,
 Хантан хааннаах
 Киһи кэлэнгин,
 260. Толоон хаба ортотуттан
 Дорообоннон тоһоболоннун,
 Баһыыбаннан маанылаатын диэн
 Ыйытар буолларгын:
 Уһугунан дугунар,
 Ортотунан бобунар,
 Ороһуоллаах уулаах
 Орто мэнгэ дьабыл дойдуттан

⁹⁷ Лит.: сүргэ; сүргэтэ хамсаабыт — выбитый из колеи, потерявший душевный покой, лишившийся покоя [БТСЯЯ, Т. IX, с. 272].

- Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 2770. Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур диэн
 Аллаах ат сылгы
 Кыайан тардан дьалкыппатах
 Албан ааттаах,
 Сонофос сылгы
 Кыайан соһон дьулуруйбат
 Сонун сурахтаах
 Киһи кэлэн турабын.
 Туох соруктаах буолан
 2780. Суол муннаан тобоостун,
 Ханлык наадалаах буолан
 Аартык муннаан ааннаатын диэн
 Ыйытар буолларгын:
 Аат ааттаан,
 Албан уккуйан,
 Сурах ууран,
 Суо дьангытыйан,
 Абыс биттэхтээх
 Аартык ийэни
 2790. Арийбытым туһунан эттэхпинэ,
 Айан кийитэ
 Наадабын кэпсээтэхпинэ,
 Суол кийитэ
 Сорукпун эттэхпинэ:
 Хаан Хатылаан
 Далан хапсыыр табабайыттан,
 Ыыспа дьаангы ыыраабыттан
 Эйигин ылан,
 Адабыйбыт аан дойдугар,
 2800. Торолуйбут туруу дойдугар
 Тиэрдием диэммин
 Сорук онгостон,
 Суо дьангытыйан
 Кэлэн турабын.
 Хайа кэмнэ

- Куйабын устарын биллэххинэ,
Миэхэ биллэрэн көрөөр эрэ,
Онно эрэ
Таба тутуннахха сатаныа этэ.
2810. Куйаххын, тагаскын уһул диэн
Көрдөһөн көрөөр эрэ!
Ол кэнниттэн
Дырибинэ Боотур
Биллибэккэ-көстүбэккэ,
Мэлийэн сүтэн хаалла.
Сир анныгар кэлгиллэ сытар
Тэгиэримэ Куоҕа
Хаан Хатылаан
Үс бастаах
2820. Эриэн үөн курдук дьүһүннэнэн,
Харабыттан уот сардырбаан,
Дьэбиннээх ардай аһыыта ардыгынаан,
Ардаһан киирэн кэлбитигэр,
Тэгиэримэ Куо
Хаһыыра түһээт, уңан хаалла.
Сыт билээри
Сыңсырыммахтаата,
Ол сырыттабына,
Тэгиэримэ Куо
2830. Санга тыын киллэрэн баран,
Өрө тыыммахтаата уонна
Ытаан-сонгоон,
Ыллыы-туойа сыппыта эбитэ үһү:
— Ый-ый-ыйбын,
Аай-аай-айбын!
Ытаабатах бэйэм
Ытаатабым ыгыччытын,
Сонгоботох бэйэм
Сонгоотобум сонуччутун
2840. Көрөлөөр-көрбөттөөр!
Аллараа
Абыс биис ууһун
Аатырбыт атамааныгар

- Ойох табыстабым диэммин
 Үрдүк халлаанна махтаммытым.
 Онтум баара
 Кыыс дьахтары кытта
 Бэрт былдьаһан,
 Тимир ханаат быаннан
 2850. Үс төгүрүк сыл устата
 Кэлгийэн сытыарар
 Аанай-туонай абаккабын
 Билингитий-көрүнгүтүү!!!
 Эрдээх да буоламмын
 Тэннэхэн тэллэххэ сыппатым,
 Холоһон-таптаһан
 Хоойго сыппатым.
 Дьылэй⁹⁸ тимир киһини
 Көхсүтэн көрөрбүттэн
 2860. Салыйан⁹⁹ хааллым.
 Килиэ тимир киһини кытта
 Ыччат ууһатар олох олоруом диэн
 Түһээн түүлбэр биллибэтэбэ,
 Биттэнэн биһпэр биллибэтэбэ!
 Ыый-ыйы-ыйбын,
 Аай-аай-айбын! — диэн
 Кыыс дьахтар
 Ытыы-сонгуу,
 Ыллыы-туойа сыппыта.
 2870. Ол кэнниттэн
 Хаан Хатылаан
 Бэлэһин тыаһатан
 Бэллигирээн ылла,
 Таналайын тыаһатан
 Танырбатан ылла,
 Кэннигэр сылдыар
 Эт бэргэ харабынан

⁹⁸ Лит.: дьылэй — полный, полностью.

⁹⁹ Салый — отказаться от привязанности к кому-чему-л., чуждаться, сторониться кого-чего-л. [БТСЯЯ, Т. VIII, с. 196].

- Эриличчи көрдө,
 Буспатах мунду миинин курдугунан
 2880. Будулуччу көрөн кэбистэ.
 Иннигэр сылдыар
 Саах күрдьэр күрдьэх курдук
 Салбахтаах ытыһынан
 Сапсыйан ылан,
 Сарымтабас¹⁰⁰ таныытыгар
 Саба охсунан баран,
 Сынсырыйар курдук
 Өрө хаһынгыратта уонна
 Уута диэлинги¹⁰¹
 2890. Умдаан¹⁰² курдугунан
 Тунаарыччы көрүтэлээтэ,
 Ортомун булан
 Олорунан кэбистэ.
 Хатан тимир
 Халбааныскай ыстаанын сиэбиттэн
 Табыкыаркатын таһааран,
 Салбахтаах ытыһыгар
 Саккыраччы кутан ылан,
 Хаардаах бугул саҕаны
 2900. Сарымтабас¹⁰³ таныытыгар
 Анһан кэбистэ;
 Аһыырбатан ардыһынна,
 Бороосколоон¹⁰⁴ боллоһунна,
 Сынсыйан сыллаһынна,
 Ытырдан ыыра ыстанна.
 Ол аайы
 Атыыр курпааскы¹⁰⁵ саба

¹⁰⁰ Сарымтабас — изорвавшийся по краям в результате износа, рваный по краям [БТСЯЯ, Т. VIII, с. 290].

¹⁰¹ Диэлинги — значительный, больший по количеству, размерам [ТСЯЯ, Т. III, с. 129].

¹⁰² Лит.: ымдаан — напиток из кислого молока, разбавленного водой.

¹⁰³ В рук.: сарымтаба.

¹⁰⁴ Бороосколоон — от рус. *прошка* — нюхательный табак [Пек., Т. I, стлб. 506].

¹⁰⁵ Лит.: курупааскы.

- Ап-чалахай
 Сарымтаҕас таныытыттан ойон
 2910. Уон хаамыылаах сиргэ түһэ-түһэ,
 Бойбуурун¹⁰⁶ көтөхпүт
 Ыт оҕото буолан
 Хоту-собуруу бойборустулар.
 Кимэллээх собуустук
 Көхсүн этитэн
 Күһүннү сир түгэбинэн
 Дэлби тонгон эрэрин курдук
 Күһүгүр-хаһыгыр сөтөлүттэн.
 Ол кэнниттэн онгостон олорон
 2920. Сан-дьаарык сангалаах,
 Кэри-буру кэпсэллээх буола олорбута,
 Ыс-быдаан ырыалаах буола олорбута
 Оннуга эбитэ үһү:
 — Эр-татайбын,
 Алаатыгар, оҕолоор да!
 Мин диэтэх¹⁰⁷ киһини
 Нохтолоох тойон сүрэхпин
 Долгуттабын тугун баҕас омунай, дуугаар,
 Хайҕахтаах¹⁰⁸ хатан быарбын
 2930. Хамсаттабын баҕас тоҕо дыктитэй?!
 Алтан түөстээх далбарайым,
 Көмүс түөстээх күөрэгэйим оҕото,
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы аймабын
 Дайар-көтөр далбарайа,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн улууһун
 Көмүс түөстээх күөрэгэйэ,
 Эттэбин баҕас тугун үчүгэйэй!
 2940. Кутум-сүрүм долгуйдабын,
 Сүлгэм хамсаатабын,

¹⁰⁶ Бойбуур — лит.: борбуй — начало толстых бедренных мышц с обратной стороны колена у человека и животных [ТСЯЯ, Т. II, с. 387].

¹⁰⁷ В рук.: тиэтэх.

¹⁰⁸ В рук.: хайҕахтаах.

- Сүрүн үлүгэрин
 Көрөллөөр-көрбөттөөр!
 Ол да буоллар,
 Соторугтан бэттэх
 Түүлүм-битим түннэри эргийэн,
 Куһаҕан төлкө диэкки
 Түннэри тарда турар эбээт!
 Соторугтан бэттэх
2950. Бу дойду сыта-сымара
 Холлон киирэн барда эбээт!
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьырибинэ Боотуру
 Үөһээ үс биис ууһугар
 Элэс муора иһитгэхпинэ,
 Алах-былах анаардахпына,
 Уот чумулу муораҕа
 Үс төгүл сүрэхтэммит,
 Алдьаммат сиртэн абарыылаах,
2960. Силлибэт сиртэн сэтэлгэлээх¹⁰⁹
 Туллубат сиртэн тутуахтаах,
 Тохтубат хааннаах,
 Тостубат унгохтаах,
 Хайдыбат халын тириилээх
 Киһи дииллэр эбээт!
 Ол киһи биһиэхэ
 Оҕо буолан ньэликэлэтимэрин¹¹⁰,
 Аһыыр туһугар
 Кулут сүүрүк буолбата буолуо —
2970. Аанньаннан¹¹¹ аттаммат
 Амарыын ыалдьыт,
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүдү ыал оҕото буолуо.
 Күлэ-күлэ
 Күлбүтүн буккуйаары,

¹⁰⁹ Сэтэлгэ — что-л. объединяющее, соединяющее, скрепляющее [БТСЯЯ, Т. IX, с. 616].

¹¹⁰ Значение слова не установлено.

¹¹¹ В рук.: анньаннан.

- Үөрэ-үөрэ
 Көмөрбүтүн таптайаары,
 Булаары буллаҕа буолуо диэн
 Сэп гына сэрэйэбин,
 2980. Дьар гына таайабын.
 Онон куйахпын, таҕаспын
 Устардаах буолуом баара дуо?
 Уһуллум даҕаны
 Абым-хомуһунум
 Барыта уһуллан хаалыаҕа.
 Этиибин ылыммата диэн
 Хоргута-хомойо хаалыма,
 Кыайан-хотон
 Өрөгөйбүт үрдээтэбинэ,
 2990. Соргубут соноотобуна,
 Хонук аайы
 Хоонньоһор буолуохпут
 Буоллаҕа дии.
 Ойон тэмтэйэр күннээх,
 Уолан бүппэт уулаах,
 Ороһулаан улаатар киһилээх
 Орто туруу дойдуга
 Күтүөт оҕо буоллахпына,
 Адаҕыйбыт аан дойдугар,
 3000. Торолуйбут туруу дойдугар баран,
 Ахтыбыт ахтылҕанҕын
 Таһааран кэлиэхпит буоллаҕа дии...
 Күн кыһа күөгэрдиirim,
 Айыы кыһа далбарайым
 Ахтар-күүтэр эбит ээ?!
 Мин баҕайы
 Абааһыттан ангаардаах,
 Көстүбэттэн кииннээх буоламмын,
 Аһынар диэки билбэккэ,
 3010. Тимир быаннан
 Кэлгийэ сытарым да сүрдээх эбит ээ...
 Мантан ынтах
 Кэй барааның иһигэр

- Кэлгийтэ да суох
Сылдыан көр эрэ,
Ньыгы-ньыгы-ньыгыйыгым сыыччаана!
Аны үс хонон баран кэлиэбим,
Онно диэри хамначчыт уолу
Киллэрэр буолаайабын эрэ!
3020. Сыаналаах бэйэбэр ымсыыран,
Үтүө бэйэбэр бабаран,
Айдааны тарда сылдыаба,
Чугаһатар айыылаах буолаайабын,
Далбарайым сыыччаана! — диэн баран,
Хайа да диэки барта биллибэккэ эрэ,
Сүтэн хаалла.
Ол кэнниттэн
Үөһээлээн да көппүтэ биллибэтэбэ,
Аллараалаан да тимирбитэ биллибэтэбэ.
3030. Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур
Сигэ бэйэбинэн,
Илэ дьүһүммүнэн
Киирсэн көрүөм диэн
Ир суолун ирдээтэ,
Тор суолун тордоото.
Ол көрдүү сырыттабына,
3040. Өлөр өлүү абааһылар
Аартыгы толору айманнылар,
Суолу толору
Соботох атахтаахтар
Иннигэр-кэннигэр ойуоластылар,
Хаан сиэри,
Хара мангаас суордар
Хаабырбаһа-хаабырбаһа
Иннигэр-кэннигэр
Илбис буолан эйэнгэлэстилэр,
3050. Эт сиэри
Икки бастаах элиэлэр

- Ингэрийэн түстүлэр.
 Ол курдук,
 Барар суолугар
 Бакаайы¹¹² буола,
 Кэлэр суолугар
 Кэлгиэ буола
 Сатаатылар даҕаны,
 Ону ол диэбэккэ,
 3060. Иннибэккэ-толлубакка,
 Ортолорунан оймотон,
 Үлтү күдэннэтэн
 Айаннаан испитэ.
 Ол айаннаан иһэн
 Тиэрбэс хараҕынан
 Көрөн дьэргэлдьиппитэ,
 Истигэн сэргэх куйаар кулгааҕынан
 Истэн сэгэлдьиттэбинэ,
 Өрө көрөн таһаардахха:
 3070. Үлүскэннээх үрдүк халлаан
 Тон дьулабай үрдүн диэкки
 Үүнэн тахсыбыт
 Таас туруут хайа
 Анньан турар эбит.
 Абыс көс туоралаах,
 Ангальйа тарда турар
 Аарыма аппа хайа көстүбүтэ.
 Ол анныгар
 Ингэрэ далай
 3080. Ииримтийэн көстөр
 Илбистээх аптаах,
 Иэгэйэр икки атахтаах,
 Иннинэн сырайдаах,
 Ортотунан бобунар
 Ураанхай саха
 Уодьуганнаан көрбөтөх
 Ингэрэ далай анныгар

¹¹² Бакаайы — *перен.*: препятствие, помеха.

- Ньыгыл таас тиэргэнгэ¹¹³
 Үс бастаах
3090. Уот садаҕа монгой¹¹⁴ кыыл буолан
 Өлүү таалатыгар
 Утуйа сытар эбит.
 Ону көрөөт,
 «Буор сырай,
 Буорбалды сото¹¹⁵
 Манна саһар эбит» диэн
 Хайа үрдүтэн
 Үс кырылаах
 Тимир үөрбэ буолан
3100. Үрүң сүннэ манан буолуо диэн,
 Үөһэттэн өлүү таалатыгар
 Өтөрү түстэ.
 Ынараа баҕайыта
 Утуйа да сыттар,
 Бэрт обургу
 Таба түһэртэриэх бэйэлээх буолуо дуо?
 Хайдах да аһарбыта биллибэтэбэ,
 Аһара көтөн биэрдэ,
 Үөрбэ буолан түһээт,
3110. Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ уонна
 Барыыстаах харабынан
 Батары көрөн туран,
 Соргулаах харабынан
 Тобулу көрөн туран,
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан
 Уоһа хоройо,
 Уолуга томтойо
 Ыстыгы-куруһуннуу турбута:
3120. — Дьээ-буо, дьээ-буо¹¹⁶!
 Эр-дьаалабын,

¹¹³ В рук.: тиэргэнэ.

¹¹⁴ Лит.: моҕой — ползучий гад, змея [БТСЯЯ, Т. VI, с. 274].

¹¹⁵ Лит.: бурбалды сото — кривоногий, криволапый [ТСЯЯ, Т. II, с. 560].

¹¹⁶ В рук.: дьэ буо.

- Эр-татайбын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оболоор!
 Аллараа дойдум
 Ааһар былыт албына,
 Көтөр былыт көлдүүнэ,
 Хааннаах айах,
 Буор сырай,
 3130 Буорбалды сото,
 Түүн сырыылаах
 Түүлээх уллунгах,
 Күнүскү талаанньыт,
 Түүнгү уоруйах,
 Түптүр үдүгэн¹¹⁷ түөкүнэ,
 Аан дойдуга баппат
 Далай акаары!
 Хаһаангыттан ыла
 Арбаһыттан тэһииннээх
 3140. Айыы хаан аймабын
 Абааһы уола
 Хамначчыт-үүрээйи
 Онгостубутун иһин,
 Мин бэйэлээх
 Үрдүк ааттаах,
 Үтүө сурахтаах
 Бухатыыр киһини
 Үүрэр үтүмэх гынаары,
 Үрдүк ааппын
 3150. Обус гынан көлүнээри,
 Албан ааппын
 Ат гынан миинээри
 Суоттаммытын буолуой?!!
 Соботох атах,
 Сойуо тумус,
 Биир хара бэс мэкчиргэтэ,

¹¹⁷ Лит.: үтүгэн — в Олонхо: Нижний мир, где обитают злые духи — абаасы, преисподняя [БТСЯЯ, Т. XII, с. 562].

- Тукалаан турааба!
Искин тыбыраммын,
Ийэбэр-абабар эппэтэх
3160. Элэ-была тылгын этитиэбим;
Хоолдуккун эрийэн,
Хоруйгун хостуобум,
Халын тириигин хайытаммын,
Хара хаангын тофон,
Иһин үөнүн ичигэстиэбим!
Тэгиэримэ Куону
Ойох онгостоору
Уоран-талаан кэлбиккин¹¹⁸
3170. Ир суолгун ирдээммин,
Тор суолгун тордооммун
Тийэн кэлбит
Дуолан соругум,
Халын наадам:
Үрдүк бэйэбин кэмнээри,
Үтүө бөбүбүн өһөрөөрү,
Абыс аалар дьалхаан
Айан суолун туппутум.
Дьэ, нойоон,
Ох барда,
3180. Охтор сиргин онгоһун,
Сэп барда,
Сэрэн-сэрбэн!!!
Ол кэнниттэн
Ынараа бабайыта
Үллэр үйэтигэр,
Саллар сааһыгар
Ким да үөхпэтэх-ыыстаабатах
Күтүрэ быһыылаах,
Ойуолаан түһэ-түһэ,
3190. Бэлэһин тыаһатан
Бэллигирээн ылла,
Таналайын тыаһатан

¹¹⁸ В рук.: кэлбикки.

- Тангырбаан ылла;
 Харса-хабара суох
 Хаһытаан хабырытынна,
 Иэмэ-дьаама биллибэтинэн
 Иэрийбэхтээн ылла.
 Иннигэр-кэннигэр баар
 Салбах саҕа илиитинэн
3200. Эмэхэтин лаһырҕаччы охсо-охсо
 Эйэнгэлээн ылла,
 Икки таныытыттан
 Уостаах саа курдук
 Салаһынынан ытыалаан сардырҕатта.
 Биһиги киһибит
 Баайтаһын биэ саҕа
 Байбарыын таас сутуругунан
 Таныытыгар тийэн кокуоскалаан,
 Тонголоҕор диэри
3210. Буккуйа онһуу сылдыбыта.
 Өһүргэниэ да суох дьон
 Онтон сылтаан өһүргэнистилэр,
 Кыһыһыра да суох дьоннор
 Онтон сылтаан кыһыһырыстылар.
 Охсуһуу бөбө
 Омуннааҕа буолла,
 Кырбаһы бөбө
 Кырыктааҕа бу дойдуга буолла;
 Дорҕооннообунан
3220. Дугдуруһуу буолла,
 Дьалхааннаабынан
 Табыйсы буолла;
 Күөс этинэн көнгөрүтүһүү,
 Кырбас этинэн
 Кыратыһы буолла;
 Ириэнэх сирин
 Иэрчэхтэрин хараҕар диэри
 Илды тэбистилэр,
 Тонг сирин
3230. Тобуктары хараҕар диэри
 Тобулу бадарааннаатылар.

- Ол дойдуну
 Ообуй обус бадараанныыр
 Кудан амылжа дойду гына
 Үлтү бадарааннаатылар;
 Уолах тиит урусхалланна,
 Баай тиит барчаланна;
 Турар таас хайалары
 Кээһиилээх от курдук
3240. Түнгэри көтөн түһэрэн,
 Сиэмэ бурдуктуу
 Үлтү тэбистилэр.
 Биир ый хонуга —
 Отут хонук
 Мүлтү туолуутугар диэри
 Хайа-хайалара
 Халын тириилэрин хайытыспатылар,
 Чэгиэн эттэрин сэймэхтэспэтилэр¹¹⁹,
 Хара хааннарын тобуспатылар;
3250. Тимир-тимиртэн
 Тэйэрин курдук
 Тэйиэлэһэ сырыттылар,
 Таас-таастан
 Чабыярын курдук
 Чангырбаччы анныһа сырыттылар.
 Ол гына сылдьан,
 Абааһы уола Хаан Хатылаан
 Биэс саһааннаах сири
 Кэннинэн ыстанна уонна
3260. Кэри-буру кэпсэллээх,
 Ыыс-быдаан ырыалаах
 Буола турбута,
 Уоҕа арыый
 Тахсыбыт быһыылааба:
 — Ар-татайбын,
 Алаатыгар, оҕолоор да!
 От-мас аһылыктаах,

¹¹⁹ Лит.: сэймэхтэспэтилэр.

- Укар куйаас үллүктээх,
 Ойон тэмтэйэр күннээх,
 3270. Оройунан онньуур
 Ороһуоллаах уулаах
 Орто дойду
 Оболорун умсарбытым
 Эминэ¹²⁰ тугуй, оҕолоор!
 Ол тухары манньк
 Туруору унгуобунан томороон
 Гостубат хатан унуохтаабы,
 Тохтубат чоруун хааннаабы¹²¹,
 Алдьаммат сиртэн абарыылаабы,
 3280. Туллубат сиртэн туттаахтаабы
 Билэ илик этим эбээт!
 Туох бэйэлээх
 Тунгуй дьахтарым
 Тунаах уоһаҕар торолуйбут,
 Хайа бэйэлээх
 Айыы дьахтарын
 Хапчаҕайыгар батан
 Төрөөбүтүң буолуой, нойоон?!
 Ким бэйэлээх
 3290. Кыыс дьахтарым
 Түүлээх түһэбиттэн
 Төлө мөҥөн түспүт
 Бэйэнг буолуой?!
 Ол да буоллар
 Тэгиэ дойдуттан
 Тэннээхтэр тиксистэхпит буолуо,
 Хол дойдуттан
 Холоонноохтор холбостохпут буолуо.
 Ыйааһыңга уурдахха кэлтэгэйдээбэт,
 3300. Бэскигэ уурдахха мэхэмээннэспэт¹²²,
 Атка ыртааха аңаардастаабат дьон

¹²⁰ В рук.: эмиэ.

¹²¹ Чоруун хааннаах — крепкий, выносливый.

¹²² В рук.: мэхэмээннэспэт.

- Хайа-хайабытын
Халынги тириитин хайыгар
Хайабытыгар да
Биллибэтэ буолуоҕа...
Дьэ, нойоон,
Ыл буолан
Ыччат ууһатан,
Олох олон
- 3310 Уурайбыт дьонно буолуохпут,
Олохпутун охсуһууннан атаарар
Дьон буолуохпут.
Дьэ, нойоон!
Этэрим кэриэтэ эттэхпинэ,
Буор Кудулу байбал
Абыс аранатын анныгар,
Үс биттэхтээх
Үктэл хара буорум түгэх өттүгэр
Өлүү өһөхтөөх уута диэн баар.
3320. Хатан тимири түһэрдэххэ
Хоруоран тахсар,
Ыстаал тимири түһэрдэххэ
Уулан уйадыан тахсар сиригэр
Түһэн көрүүххэ.
Ким уйбатах
Онно түһэн өллөбүнэ,
Ордубут киһи
Уһун олобу олоруоҕа,
Өрөгөйө үрдүөбэ,
3330. Соргута сонуоҕа,
Үрдүк ааттаныа,
Үтүө сурахтаныа.
Эн кыайдаххына,
Тэгиэримэ Куону
Ойох ылангың
Оҕо төрөтөн,
Ыччат ууһатан,
Иэримэ дьиэни иччилээр,
Иитэр сүөһүнү күрүүлээр,

3340. Төрөтөр оҕону уйалаар,
Абыс үрэх баһыгар аатыраар,
Тобус үрэх баһыгар сурабыраар,
Нойоон!
 Ол курдук,
Абааһы уола Хаан Хатылаан
Брыа ыллаан
Брыта баран,
Тойук туйан
Тобута ыстана
3350. Турбут эбит.
 Ол кэнниттэн,
Хаан Хатылаан
Күөх халлаан кустугун курдук
Уот садаҕа буолан,
Күлүмнүүргэ дылы гынна,
Барда быһыылаах,
Барыс гынна,
Сүттэ быһыылаах,
Сүөдэс гынна.
3360. Ити кэнниттэн,
Биһиги киһибит
Соноҕос сылгытыгар кэлэн
Ханха дьолуо ыңгырыгар
Харадыктан көппүт
Хара улардааҕар хапсаҕайдык
Хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар улар курдук
Чолоччу олорон кэбистэ.
3370. Ол олордобуна,
Соноҕос сылгыта
Төбөтүн үөһэ көтөхтө,
Обугуруур уран чопчу уоһа хамсаата,
Алтынньы ый
Алта сангата
Алтыһан турарыгар холобурдаах
Ала чабаан харабынан

- Аралыччы көрөн кэбистэ,
Сэтинньи ый
3380. Сэттэ санатын
Сэргэстэһиннэрэ тупшут курдук
Икки истигэн сэргэх куйаар кулгаабын
Чорбоччу тутунна,
Хаардаах бугул саҕа
Хара буордары
Чөмчүүр көмүс туйабынан табыйан,
Үөһэ күөрэннэтэн кэбиһэ-кэбиһэ,
«Тоорт» гына
Тыбыран сирилэттэ уонна
3390. Киһилии кэпсэллээх,
Сахалыы сангалаах
Буола турбута эбитэ үһү:
— Айыһабы-айыһабы,
Эминэ тугуй!!
Тобус уоммун туолуталаан
Тонхойболуу кырдыахтаахпар диэрибинэ
Тойонуга арбаһыгым доборуга,
Абыс уоммун туолуталаан
Акыйбалыы кырдыахтаахпар диэрибинэ
3400. Адарайдыыр арбаһыгым аргыһыга,
Тойонноотор тойон баҕас иччикэйим!
Тускулардаах бэйэлэргэр
Тоннуур дьулабай күөннэриккэр
Тосхоллордоох дьохуннуура улаhana
Дорообобун тута баҕас туруохуйгун
Төһөлөрдөөх буолаахтабай?
Миннийэлиир¹²³ диэтэх
Сонобостуур сылгыбына
Туойар баҕас
3410. Торҕо дуулай хоһоонукпун
Тобус үүттээх долобойгор
Тута баҕас туруохуйгун
Төһөлөрдөөх буолаахтабай?

¹²³ В рук.: мннийэлиир.

- Этэрбинэ эттиир нуорай тылланыкпын
 Иккибинэ иэдэстэргэр илдэ тулар
 Истигэнэ сэргэх куйаар
 Кулуку дьэллик кулгааххынан
 Истэ баҕас сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруохуйгун
3420. Төһөлөрдөөх буолаахтыаҕай?
 Оллуур тугуй диэтэххинэ¹²⁴,
 Барбыт бөбө баһыллыбат,
 Куоппут бөбө сомсулубат дойдутугар
 Бараахтаары тураахтыыгын.
 Өлөр өлүү ууларыгар
 Төбөбүнэн түстэххинэ,
 Төттөрү да төннөн баҕас
 Тахсыталыан суоҕа баҕас.
 Хаанныыр баҕас Хатылааны,
3430. Бастаан тылламмыта киһикэни,
 Бэйэтин да түһэрээхтээн көрөөрүй да!
 Түстэбинэ,
 Эргийээхтиэ суоҕа баҕас.
 Эйиигин да
 Аһар былыт албаһыгар,
 Куотар дьэллик
 Кубулҕатыгар киллэрээри,
 Албаһыра сатаахтыырын
 Билбэккэ да сылдыаахтыыгын,
3440. Сэрэн-сэрбэн!!!
 Ытык тылбын ылынаахтаа,
 Хаарыан тылбын хаалларыма,
 Хорон айыыг хомойуоҕа,
 Иэйиэхситин кэлэйиэбэ,
 Тобус уоннуур
 Ньюкуолалыыр тангараларыг
 Кириргээн тэйиэхтэрэ!
 Айыыһабы-айыыһабы,
 Эминэ тугуй!!!

¹²⁴ В рук.: тэтэххинэ.

3450. Соноѳос сылгы
Ырыа ыллаан,
Тойук туойан,
Этии этэн,
Сүбэ сүбэлээн кэбиспитин
Кэлин өтгүгэр
Дырибинэ Боотур бухатыыр киһи
Тура-олоро толкуйдаата,
Сыйа-бааһа сыаналаата...
Абааһы улун кэнниттэн
3460. Ат сылгытын
Сабаҕа дьалхаан тэһиинин
Салалтатын булан,
Салайа баттаата,
Торѳо дьалхаан тэһиинин¹²⁵
Туруору тутан кэбистэ,
Күлэр уодьуганын
Көлөһөтүн булан,
Көһнөрү тутан кэбистэ уонна
3470. Ат сылгытын
Тингилэхтээн ньиргиттэ,
Куус гына кымньыылаата.
Ат сылгы барахсан
Тэктир сиртэн
Тэбинэн көттө,
Очур сиртэн
Оѳустаран ойдо.
Ол курдук,
Үүнэр мас таннары сыйыылар,
Аан дойду ото-маһа
3480. Куударалаах киһи баттабын курдук
Төттөрү-таары буутайданна.
Сүүллэр этин ньиргиэрдэнэн,
Сааллар чабылбан аргыстанан,
Түөрт түрүлүөкэлээх
Түтүм дьүккүөр холорук сирдьиттэнэн,

¹²⁵ Торѳо тэһиин — узорчатый повод.

- Абыс таталбалаах
 Ала дьалхаан холорук аргыстанан,
 Бэрт ыраах сир эбит,
 Күһүннүтүн өксүөнүнэн өйдөөн,
 3490. Кыһыннытын кырыатынан билэн,
 Сааскытын хахсаатынан сабабалаан,
 Сайыннытын самырынан сибигилээн,
 Дьухха ууга туллан түспүт
 Турабас анныы курдук
 Супту туойулан түһэн испитэ.
 Ол курдук,
 Окура-бокура биллибэтэх,
 Мунура-төбөтө көстүбэтэх
 Суол ийэни тутуһан,
 3500. Айаннаан испитэ.
 Ол айаннаан истэбинэ,
 Арай биир сиргэ тийэн кэлбитэ —
 Иннинэн да турара биллибэт,
 Кэннинэн да турара биллибэт,
 Мунураат¹²⁶ маһы
 Өрө тутан кэбиспит курдук
 Үрдүк унуохтаах
 Хара дьэкир киһи
 Төттөрү-таары иэбэлдьийэ-иэбэлдьийэ,
 3510. Син-дьаарык сангалаах,
 Туман-дуураа тойуктаах
 Буола турбута эбитэ үһү:
 — Ар-татай,
 Алаата, дугаар¹²⁷!
 Чин халлаан
 Чиэспэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур!
 Туһун хоту

¹²⁶ Мунураат — обрубленное, лишённое верхушки дерево [БТСЯЯ, Т. VI, с. 351].

¹²⁷ Лит.: добоор.

3520. Дуолан улахан дорообото
Тута баҗас туруоххун
Төһөлөөх буолуоҕай!
Ким бэйэлээх киһи
Толоон хаба ортотуттан
Дорообоннон тоһоҕолоннун диир буолларгын,
Баһыбаннан маанылаатын диэтэргин,
Аллаах ат сылгы
Кыайан тардан дьалкыппатах
Аналлаах-мэнэллээх ааппын
3530. Ыйытар буолларгын,
Кунан оҕус соһон дьулуруйбат
Сонун дьолуо сураҕын
Кимий диир буолларгын,
Аартык хотун иччитэ
Ала Буурай диэн
Албан ааттаах киһи буолабын.
Аллараа
Абыс биис уһун атамааннара,
Үөһээ дойдум
3540. Үтүө бэйэлээхтэрэ,
Үрдүк ааттаахтара,
Орто дойдум
Будьур сүүстээхтэрэ,
Буулаҕа моойдоохторо
Абыс дойдум суола
Алтыһар арҕаһыгар,
Тоҕус дойдум суола
Төҕойдоһор туймуутугар олороммун,
Уон тарбах
3550. Уунуулаах ааһар сирдэрэ буолар,
Нойоон!
Хаан Хатылааны
Ир суолун ирдээнгин
Иһэҕин буолан баран,
Инчэҕэй эттээх,
Иннинэн сырайдаах,
Иэгэйэр икки атахтаах

- Иннигэр түспэтэх
 Улуу хаарахана буолар, нойоон!
 3560. Арай,
 Айыыта-буруйа таайан
 Эйиэхэ хотторуоҕа.
 Элбэҕи бэлэнигэр мэнгэстибит
 Улуу хаарахан буолуо.
 Сэрэнэн-сэрбэнэн көрөөр эрэ!
 Этэнгэ буолан,
 Өстөөххүн өлөрөн,
 Саастааххын сарбыян,
 Хоойго сытар
 3570. Холоонноох доборгун булангын,
 Тэллэххэ сытар
 Тэнгээх атаскын булангын,
 Иэримэ диэбэр
 Эргийэн кэлэнгин,
 Төрөтөр оҕону уйалаар,
 Иитэр сүөһүнү күрүөлээр да,
 Нойоон!
 Биһиги киһибит
 Итини эппитин
 3580. Бэркэ диэн сэргээн иһиттэ.
 Хата, аллараа
 Аҕыс биис ууһуттан
 Алгыс иһиттим диэн
 Олус диэн бэркиһээн,
 Хонууттан хомуян,
 Сыһыыттан сылгылаан
 Тыйдаах биэни аҕалан,
 Быраҕан биэрбитин
 Үөрэ-үөрэ үрдүгэр түһэн,
 3590. Үлтү тыытан
 Сиэн силлэннэттэ,
 Аһаан алланнатта.
 Иһин саабын,
 Кутуруктаах баһын
 Тириитигэр суулаан баран,

- Тобус кунан оѳус тириитинэн
Холбуу тигэн онгоһуллубут
Халѳааньскай ыстаанын сиэбигэр
Уктан кэбистэ уонна
3600. Туохтан эрэ курутуйбут
Киһи курдук туттунна,
Куру-дьири бэйэлэннэ,
Айыы бухатыырын диэки
Көрөн туран
Сан-дьаарык саналаах,
Кэри-буру кэпсэллээх буолан
Кэбиринэ-кутуруна турда:
— Ар-татай, оѳолоор,
Алаатыгар да, нойоон!
3610. Мин бэйэлээх биэрбит бэриктэр
Тотон туолан ордорунна диэн
Одуулуур-сиилиир
Буолаайаѳын эрэ да, нойоон!
Сумантан кэһиибин илдьибэтэхпинэ,
Урут төрөөбүт
Убай киһиттэн
Умсары баттанан,
Умуһахха угуллар
Олды быһыыга тийиэм диэммин
3620. Ордоруннум.
Сумантан кэһиибин илдьибэтэхпинэ,
Иитэн-харайан үөскэппит
Күбэй хотун ийэбиттэн
Саахтаах күрдьэх
Самыыбар хайдара
Саата-суута бэрт эбээт!
Сумантан илдьибэтэхпинэ,
Айан-дьайан үөскэппит
Аар тойон аѳабыттан
3630. Сүүрбэ бууттаах сүллүгэс
Сүүспэр түһэрэ
Сүрүкэтэ бэрт эбээт!
Аһыыр саѳана

- Абалаахтан ордук
 Аан дойдуга
 Алдбархай баарын
 Анаарбатабым,
 Инчэбэйдиир сахха
 Ийэлээхтэн ордук
 3640. Ийэ дойдуга
 Илдыркэй баарын билбэтим,
 Уобар сабана
 Убайдаахтан ордук
 Одуруун¹²⁸ дьаалы
 Оросхуот¹²⁹ баарын билбэтэбим.
 Чэ, нойоон,
 Быдан дьылга быраһаай!
 Этэннэ эргийэн кэлээр эрэ,
 Нойоон!
 3650. Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 «Аһыыр туһугар
 Алдьаммыт сордоох эбит,
 Сиир туһугар
 Иэдэйбит хаарахан эбит» дии санаата уонна
 Ат сылгытыгар
 Хап-бааччы
 Хатана түстэ уонна
 Окура-бокура биллибэтэх
 3660. Суол ийэ хотунунан,
 Аама-дьаама биллибэтэх
 Абыс биттэхтээх
 Аартык хотуну тутан
 Айаннаан испитэ;
 Өлөр өлүү абааһы дойдутун
 Аптаах-хомуһуннаах
 Аартыгын арыян,
 Барбатах балык миинин курдук
 Бадыа-бүдүө дойдуннан

¹²⁸ Одуруун — трахома, заразное заболевание глаз [БТСЯЯ, Т. VII, с. 225].

¹²⁹ Лит.: ороскуот, от рус. *расход*.

3670. Батыгыраччы сиэллэрэн испитэ.
Тобус уон
Удабан бөбө улуйбут
Тумуһахтарын туораталаата,
Сэлээр мэнэрик
Сиэлбит-хаампыт
Силээннэрин чирэстээтэ.
Ап-чарай¹³⁰ дыхталлара
Ахта танһаа былдьаһан
Ахчарыспыт аартыктарын арийан,
3680. Ол курдук аллараа
Абыс биис ууһугар
Тылбын тыыраахы көтөрдөөх,
Тыймыыт күлгэри балыктаах
Абааһы сиригэр
Айаннаан иһэн,
Арай биир сиргэ тийэн көрбүтэ,
Тобус томтойор долгуннаах,
Абыс аралыйар арбастаах,
Уот сымаланнан долгунура турар
3690. Байбалга тийэн кэлэн туран,
Тиэрбэс харабынан
Көрөн дьэргэлдьишпитэ,
Тэргэн кулгаабынан
Истэн сэгэлдьишпитэ:
Туох эрэ аллараа диэскиннэн
Кудумдзуланан киирэр,
Киһи хараба ылбат аллараа
Өһөх курдугунан
Өрөкүйэ сытар эбит.
3700. Ол атыгар
Хаан Хатылаан,
Кэлбитэ өр буолбут быһыылаах,
Таала таас хайа үрдүгэр
Утуйан тыылла абай сытар эбит.
Ону кэлэн,
Чаан олгуй саба төбөтүн

¹³⁰ В рук.: апчарый.

- Сүүрбэ буутгаах
Сүллүгэһинэн тонгсуйа турда.
Онуоха санардыы уһуктан,
3710. Тыылланнаан ылаттаата.
Ол кэнниттэн
Икки өтгүнэн
Эт бэргэ харабынан
Эргим-ургум көрүммэ,
Сэтгэлээх атыыр сылгы
Сэбэрэлээх атабын саба
Сэлтиэр-мултуор сэбин
Түөрэ олуйан таһааран,
Кырдал нөнгүө
3720. Күс гына бырахта уонна
Ииктээн¹³¹ күүгүнэппитэ –
Үс үөс үрэх буолан сүүрдэн,
Хара таастары
Хайа солоон түспүтүгэр,
Үөр тулдук мустубутун
Мас тонустара
Ыгыалаан батырбата
Сылдыбыттар эбит;
Ап-чарай
3730. Абааһы дьахталлара
Аллараа дойдуттан
Чарапчыланан көрөн баран
«Оой, саас-үйэ тухары
Хаппар кунг эт
Хамначчыта гыныахха,
Хаарыан да маллаах
Барахсан эбит!» диэннэр,
Абара-сатара көрдүлэр.
Ол кэнниттэн дьэ туран,
3740. Өлүү уута
Аллараа дойдуга
Уот сымала буолан
Түллэннии сытарыттан
Хаан Хатылаан
Дьулайбыт курдук тугтан,

¹³¹ В рук.: иктээн.

- Таас хайа чабырбайын үрдүгэр
Төттөрү-таары
Түллэнний сылдыбыта.
Ол сырыттабына,
3750. Күүрээннээх күн айыы оботун
Көнө бөбө унуохтааба,
Көрсүө үтүө бэйэлээбэ,
Күн сирийн күүстээбэ,
Айыы сирийн ааттааба
Алдымнат сиртэн абарыылаах,
Тулубат сиртэн тутуахтаах,
Силлибэт сиртэн сэтэлгэлээх,
Охтубат сиртэн онгоһуулаах,
Айыы да обото буоллар
3760. Аһар албастаах,
Куотар кубулубаттаах эбит:
Үнкүрүйэн түһэр
Үрдүк хайаттан
Аллараа көстө сытар
Уот сымала өлүү уутугар
Тобус хос тимир куйахтаах
Сордонг балык буолан
Соботохто ыстанан түстэ.
Өлөр өлүү уутун иһигэр
3770. Сордонг балык буола сылдьан көрдөбүнэ,
Дьэбиннээх ардай аһыылаах,
Аналы дьаалы айахтаах,
Амарыын көрүгнээх балыктар кэлэн
Хабан көрдүлэр дабаны,
Тиистэрэ-уостара
Туллан түстэ.
Онтон чабыян,
Ханнык да адьырба балык
Киниэхэ чугаһаабата.
3780. Ол курдук,
Онньоколоон¹³² баран,
Төттөрү көтөн тахсан,
Абааһытын уолун
Агыгар баар буола обуоста.

¹³² Лит.: оонньоолоон.

- Абааһы уола
 Хаан Хатылаан
 Эт бэргэ харабынан
 Эрэличчи көрөн кэбистэ,
 3790. Дьору диэн дьулайда,
 Бэри диэн бэркиһээтэ.
 Ол кэнниттэн
 Айыы сириҥ ааттааҕа,
 Күн сириҥ күүстээбэ
 Кини диэкки
 Соргулаах харабынан
 Тобулу көрөн туран,
 Тойуктаах-ырыалаах
 Буола турбута,
 Абааһы уола ол айы
 3800. Кутгаммыт курдук буолан турда...
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Эр-дьаалабын,
 Эр-татайбын, оҕолоор!
 Аллараа
 Абыс биис ууһун
 Аарыма атамаана,
 Көстүбэт бийһин ууһун
 Күтүр күүстээбэ
 Хаан Хатылаан обургу,
 3810. Эн диэтэх киһи
 Куттанан-дьулайан турума!
 Бэрт үтүө дойдуга түһэммин
 Суунан-тараанан,
 Урукку бэйэбинээбэр
 Уон оччоннон
 Ордук бэйэлэнэн табыстым.
 Эн диэтэх киһи
 Суунан-тараанан табыстаххына,
 3820. Үөл талах курдук
 Эриһиэхпит буоллаҕа!
 Уһун унуоххун
 Урусхаллыгы иликпинэ,
 Хара хаангыҥ

- Тоџо иликпинэ,
Аттыгыттан арабыам суоџа,
Үрүг тыыннын
Иһилиэм иннинэ,
Эйиигиттэн тэйиэм суоџа!
Ааһар былыт албына,
3830. Көтөр былыт көлдүнэ,
Мин диэтэх кийини
Өлүү уутугар түһэрэн
Өлөрөөрү суоттаммыккын,
Искин тыыраммын,
Ийэбэр-аџаџар эппэтэх
Элэ-была тылгын этитиэџим,
Хоолдуккун эрийэммин
Хоруйгун хостуоџум!
Арџаһыттан тэһииннээх
3840. Айыы хаан аймаџын атаџаџаан,
Ангаардастыы аатырангын,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн улууһун күөмчүлээннин,
Айыы оџотун
Кыыс Тэгиэримэ Куону
Кэлгийэн хаайан,
Сор бөџөтүн
Сототунан соймотонгун сытыарбыккын,
Илэ дьүһүнгүн,
3850. Сигэ бэйэџин
Кини оннугар кэлгийэн,
Түөрт уон сыл устата
Үрүт өттүн
Түүнүгүрүөр диэри,
Алын өттүн
Ардабырыар диэри
Олордо иликпинэ,
Тус иннигиттэн туораабат
Төлкөлөөх турабын.
3860. Сип-сибилигин
Өлүү уутугар түһэ оџус эрэ,

Нойоон!!!

Ол кэнниттэн

Абааһы уола Хаан Хатылаан
Ангаарыйар албаһа баранан,
Куотар кубулҕата бүтэн,
Тонголобуттан илин өтгө
Икки салаа буолбут илиитин
Илибирэтэн ылла,

3870. Иннинэн-кэннинэн баар

Эт бэргэ харабынан
Эрэлис-бурулус көрбөхтөөтө уонна
Күһүннү сир
Түгэбинэн дэлби баран эрэрин курдук
Күһүгүр-хаһыгыр сангалана,
Ыр быллыт ырыатын ыллаан,
Тор быллыт тойугун туойа
Турбута эбитэ үһү:

— Ар-татай,

3880. Ар-дьяалыбын!

Айдааннаах амарыын дьалхаан
Аанай-туонай абаккабын эбит, оҕолоор!
Дьэ, нойоон!
Үс сүүллэр айыыларын
Сөбүн-сөтөгөйүн
Билэн онорбут киһилэрэ эбиккин!
Ол да иһин
Төрүөҥ үс сыл иннинэ
Аллараа дойду сул туоһугар

3890. Суруйбут эбиттэр,

Үөһээ дойдум
Өрүөллээх сүүстээх
Үргэл Тойон оҕонньор
Үс дойдуну үлтүрүтүө,
Абыс дойдуну
Алдьатыа диэн
Түүн сырыылаах
Түүлээх уллунуохтаах бэрдин
Онорбут эбиттэр ээ...

3900. Үтүө санаата суох,
Көрөргө эрэ
Дьэргэйбитинг эрэ бэрдэ дии!
Хайдах бэйэлээн,
Тэгиэримэ Куону
Ылан бараргын көрүөхпүт,
Нойоон!
Алтан түөстээх далбарайбын,
Көмүс түөстээх күөрэгэйим оботун
Үрдүк бэйэм
3910. Үлтүрүйэ иликпинэ,
Аарыма бэйэм
Албан аатым
Самныан иннинэ,
Ыыраабым быыһыттан
Ыларын биллибэтэ буолуо!
Бүлтэспиттэн биир бүлтэс
Баарын тухары,
Хааммыттан таммах хаан
Баарын тухары
3920. Ыһыктыам эрэ суоҕа!
Мин бэйэлээби
Утары көрөннүн,
Охсуһан сойуолаһа
Сылдьарын да баар эбит,
Иннигин ылан
Иинниэм иннинэ
Арахсыам кэриэтин,
Мас тангарам
Батары көрдүн,
3930. Туос тангарам
Тобулу көрдүн,
Сэттэ дьэс эмэгэт иччилэрэ
Кэлэйэн киэр хайыстыннар!
Дьэ, нойоон!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы аймаҕар,
Көхсүттэн тэһииннээх

- Күн улууһугар,
Хата, мин күтүөт оҕо буолан
940. Уруу тамайдахпына,
Халын ойуур курдук
Хахха буолуом этэ,
Суон ойуур курдук
Дурда буолуом этэ,
Нойоон! — дии турбута.
Ол кэнниттэн
Албыннатан абаран-сатаран
Элбэҕи эргитэ барбата,
Түллэр таас түөскэ
3950. Түһүспүтүнэн бардылар.
Охсуһуу киэнэ
Омуннааҕа манна буолла,
Кырбаһыы киэнэ
Кыырыктааҕа манна буолла;
Суорба хайалары
Сууллары тэбистилэр,
Оһорбо¹³³ тииттэри
Умсарыта көттүлэр,
Сымара таастары
3960. Сыйыыта тэбистилэр;
Кырбас этинэн кыыратыһан,
Күөс этинэн көнөрүтүһэн,
Өлөрсөн-өһөхтөһөн,
Кырбаһан-кыһыллаһан,
Ол курдук,
Уурсан туран
Умсарыта бырабыстылар,
Үтүһэн туран
Өттүктэһэн мөнгүстүлэр;
3970. Чараас сирбит буолуо диэн
Тапсан туран табыстылар,
Чэгиэн сирбит буолуо диэн
Тиксэн туран тэбиэлэстилэр,

¹³³ Оһорбо — залежные земли, залежь [БТСЯЯ, Т. VII, с. 357].

- Уйан сирбит буолуо диэн
Уурсан туран охсустулар.
Биир ый хонуга
Уурар отут хонук туолуор диэри
Охсуһан көрдүлэр даһаны,
Хайа-хайаларын
3980. Халын тириилэрин
Хайытыспатылар,
Хара хааннарын
Тоһуспатылар,
Өлөр үөстэрин
Булкуспатылар.
Ол курдук,
Тимир тимиртэн
Тэйэрин курдук тэйиэлэһэ,
Таас-таастан
3990. Чаһыйарын курдук
Чангырбаччы чакыырдана
Сырыттылар.
Ол да буоллар,
Ааһан-арахсан барбат дьон
Буолан биэрдилэр,
Ытырсыбыттарын ыһыктыбат-ыытыспат,
Тутуспуттарын тонолуспат дьон
Буолан биэрдилэр;
Охсуспуттарын уураппат,
4000. Уохтара хараабат
Дьоннор эбит.
Икки ый —
Уурар алта уон хонук
Мүлчү туолуута,
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
Алын тирэбэ айгыраата,
- 4010 Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
Кинкиниир киэнг халлаанын

- Кулан дьэллик кулукутун
 Сьыһа-халты тутта;
 Тахсар күнэ
 Алтан аалыыта буолан
 Саккырыы тамалаата,
 Киирэр күнэ
 Көмүс аалыыта буолан
 Күккүрүү тобунна,
 4020. Үрүҥ күнэ
 Өлбөөдүйэн киирэн барда,
 Аламай күнэ
 Балабыран киирэн барда.
 Абааһы уола
 Мөлтөөбүтүн билэн,
 Охсоро омууран барда,
 Тэбэрэ тэбиэһирэн
 Киирэн барда.
 Ол сырыттабына,
 4030. Эмискэ биир түбэлтэбэ
 Быыс гынан халты харбатан
 Охтон эрэргэ дылыта да,
 Үөһээлээн да көппүтэ биллибэтэбэ,
 Аллараалаан да тимирбитэ
 Биллибэккэ-көстүбэккэ
 Мэлийэн сүтэн хаалбыта.
 Абааһы уола Хаан Хатылаан
 Сылайбытыгар тэптэрэн,
 Аппайан туран хаалла.
 4040. Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Сонобос сылгытын
 Үрдүгэр түһэн,
 Үлүскэннээх үрдүк халлаанынан
 Ат сылгыта
 Тарайар табыталланан,
 Көй салгынна
 Хорулаччы устар
 Хотобойун холбуйалыы туттан,

4050. Уулаах былыт олбохтонон,
Көй салгын болбуоттанан
Көтөн испитэ.
 Ол айаннаан иһэн
 Өйдөөн-дьүүлээн көрдөбүнэ,
 Тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдьишпитэ:
 Ойон тэмтэйэр күннээх,
 Уолан бүппэт уулаах,
 Охтон бараммат мастаах,
4060. Ороһулаан улаатар киһилээх,
Олкураннаан төннөр сүөһүлээх,
Ороһуоллаах уулаах¹³⁴
Орто мэнэ дьабыл,
Унаара-мэнээрэ биллибэт,
Устата-туората оһолломмотох
Улуу дойду көстө биэрбитэ.
Манньык бэйэлээх
Аан дойдуга
Тохтоон ааһаары,
4070. Тоһус субан туруйа көтөр
Тохтоон-тэһийэн олорботох
Дуулай көмүс тумуһаһар
Чопчу түһэн кэлбитэ.
 Ол туран
 Алап-чалап харабынан
 Аралыччы көрөн кэбиспитэ,
 Бу дойду күөх отун өллөнөн,
 Көндөй манчаарытын аһылыктанан,
 Туох бэйэлээх
4080. Хан сүөл баай
Ханыһлаабыт эбитий диэн
Өйдөөн-дьүүлээн көрбүтэ:
Аһыһлаһас туйахтаах,
Атырдыах муостаах,
Арыы ахталаах,

¹³⁴ В рук.: уулах.

- Сүөгэй сүмэлээх
 Ынах сүөһү
 Алыс ууһаабыт эбит;
 Сыһыытын тухары
 4090. Сыһпай сиэллээх
 Сырса онньообут эбит.
 Маннык бэйэлээх
 Аан ийэ дойдуга
 Ханнык бэйэлээх дьон
 Ыал буолан,
 Ыыр үктээн
 Олороллор эбитий диэн [көрбүтэ]:
 Алаас Эбэ Хотун
 Илин кырдалыгар
 4100. Көстөөх сиртэн көстөр
 Үрүн мүндүрүүт
 Дьыэ көстүбүтэ.
 Ол дьыэбэ
 Өрө сүүрэн тийиэн,
 Сэттэ бухатыыр киһи
 Кыайан тэлэйэ баттаан арыйбатах
 Дибдиргэн¹³⁵ хаан халҕанын
 Тиэрэ баттаан киирэн,
 Тиэрбэс харабынан
 4110. Көрөн дьэргэлдьиппитэ:
 Уна диэкки олорор киһи
 Улар саҕа буолан көстөр,
 Ханас диэкки олорор киһи
 Хараначчы саҕа буолан көстөр,
 Билирик диэкки олорор киһи
 Бил саҕа буолан көстөр,
 Кэтэбэриин диэкки олорор киһи
 Кэбэ саҕа буолан көстөр.
 Ол кэнниттэн
 4120. Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ:
 Баайтаһын биэни

¹³⁵ Дибдиргэн — громкий шум, грохот [ТСЯЯ, Т. III, с. 115].

- Баһын быһа охсон кэбиспит,
 Бадьаралыгы тэбинэн
 Турарыгар холобурдаах
 Манган майдаан остуолугар
 Ол-бу уурунан,
 Олlochчу туттан
 Олорор киһини көрбүтэ.
 Остуолун үрдүгэр
 4130. Өрөһө булгунньах курдук
 Сьа киэнэ
 Чилчигэ¹³⁶ суоҕа буолаарай диэн,
 Арыы киэнэ
 Төбүрэбэ¹³⁷ суоҕа буолаарай диэн,
 Суон саалынан
 Дуобат онньуу,
 Халыг хананнан
 Хаамыска хаба
 Олороллор эбит.
 4140. Ол арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы дьонун,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн дьонун
 Түтүм-бараан төрөллөрүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан одуулаан көрдөххө,
 Улуу бухатыыр киһи олорор эбит:
 Түөрт кырыылаах
 4150 Ыстаал тимир куйахтаах,
 Эрдэһиннээх үүн тиэрбэһин курдук
 Эрилкэй харахтардаах эбит,
 Улуу тайах
 Уллуҕун унуоҕун

¹³⁶ Чилчик — отвратительный; чилчики — не растопляющийся жир [Пек., Т. III, стлб. 3619].

¹³⁷ Төбүрэх — пенка на поверхности какой-л. кипящей жидкости, накипь [БТСЯЯ, Т. X, с. 524].

- Умсары туппут курдук
 Уһун сыыйыллаһас муруннаах эбит,
 Саннын байаатыгар диэри түһэр
 Арыы саһыл астаах киһи эбит,
 Уолах тииккэ холобурдаах
 4160. Улуктаах бэһэл тиит бэгэлчэхтээх¹³⁸,
 Хастаабыт тиит харылаах,
 Суллаабыт тиит сотолоох,
 Үс былас дарайар сарыннаах,
 Биэс былас биэкэйэр бииллээх,
 Айыы киһитэ диэтэххэ,
 Аарыма киһи олорор эбит.
 Кини киирээтин кытта,
 Түрүлүөкэлээх уот дьяангы харахтанна,
 Үс сиринэн булгу хаппыт
 4170. Хатан укулаат сырайданна,
 Сиһиттэн сизэрэ уота
 Сирилэччи умайда,
 Баһыттан банаар уота
 Барылаччы умайда.
 Ол курдук,
 Бухатыыр киһи
 Уоттаах чолбон харабынан
 Чабылыччы көрөн туран
 Ырыа ыллаан,
 4180. Тойук туойан,
 Күргүйдүү-көбүөлүү,
 Уохтаах-күүстээх собустук
 Сангара турда:
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Эр-дьяалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оболоор!
 Кимтэн кииннээх,
 Туохтан тууралаах киһи
 4190. Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Ырбын булангын,

¹³⁸ Лит.: бэгэччэк — запястье.

- Аартык муннаан ааннаатын,
Суол муннаан тобоостун?!
Туох бэйэлээх киһигиний диэн
Быйытар буолларгын,
Эрэли Тойон офонньор аҕалаах,
Эрбэлдьин Хотун эмээхсин ийэлээх,
Эрбэх үөһэ сэттэ төгүл
Эргиччийэн-тэлэгэччийэн үөскээбит,
4200. Эркин хара тыаны
Иһэнэ тэбэринэн куотар
Эбэ Дьабыл аттаах
Эриэдэй Бэргэн диэн
Аллаах ат сылгы
Тардан дьалкыппат
Албан ааттаах киһибин,
Соноҕос сылгым
Сонон дьулурууйбат
Сонун сурахтаах киһи олоробун.
4210. Айыы сириҥ аарымата,
Күн сириҥ күүстээбэ,
Оройунан онньуур,
Ороһуоллаах уулаах
Орто туруу дойдум
Уордаах мохсоҕоло,
Улайдаах оноҕоһо буолан,
Үөһээттэн ыйаахтаах,
Үрдүктэн туттаахтаах киһибин!
Халыҥ наадан,
4220. Кылаабынай кыһалҕан
Тугуй-ханныгы?!
Алтан чуораан айаххын
Амалыйа охсууй,
Көмүс чуораан күөмэйгин
Көмөлүйэ охсууй!
Ол кэнниттэн
Биһиги киһибит,
Айан киһитэ
Наадатын кэпсээн,

4230. Суол киһитэ
 Соругун этэн,
 Алтан айабын амалыйан,
 Көмүс күөмэйин көмөлүйэн,
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан
 Тыылла-хабылла
 Турбута эбитэ үһү:
 — Эр-дьаалабын,
 Эр-татайбын, оболоор!
4240. Эрэли Тойон обонньор аҕалаах,
 Эрбэлдьин Хотун эмээхсин ийэлээх,
 Эрбэх үөһэ сэттэ төгүл
 Эргиччийэн-тэлэгэччийэн иитиллибит,
 Эркин хара тыаны
 Иһэнгэ тэбэринэн куотар
 Эбэ дьабыл аттаах
 Эриэдэй Бэргэн тойон убайым!
 Тускулаах бэйэбэр,
 Тонг күөнгэр
4250. Дьонун улахан
 Дорообото тута баҕас туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Кимтэн кииннээх,
 Туохтан тууралаах киһи кэлэн,
 Толоон хаба ортотуттан
 Дорообоннон тоһоболоннун,
 Баһыыбаннан маанылаатын диэн
 Ыйытар буолларгын,
 Ойон тэмтэйэр күннээх,
4260. Уолан бараммат уулаах,
 Охтон бараммат мастаах
 Орто туруу дойдута
 Олобуран үөскээбит
 Архаанньал Тойон обонньор аҕалаах,
 Айыы Нуоралдьин Хотун эмээхсин ийэлээх,
 Чинг халлаан
 Чиэспэрэ холобурдаах

- Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур диэн
4270. Албан ааттаах,
Сонун сурахтаах
Бухатыыр киһи
Тийиэн кэлэн турабын.
Туох наадалаах буолан,
Суол муннаан ааннаатын диэн
Ыйытар буолларгын,
Аат ааттаан,
Албан уккуйан,
Сурах ууран,
4280. Суо дыангытыйан,
Абыс биттэхтээх
Аартык ийэни,
Тобус биттэхтээх
Суол ийэни тобулбут
Дуолан соругун,
Халын наадан,
Кылаабынай кыһалҕан тугуй диэн
Ыйытар буолларгын,
Суол киһитэ
4290. Сорукпун эттэхпинэ,
Тойон убайым,
Күтүр диэн көрдөһүүлээх,
Амарыын диэн аартаһыылаах
Кэлэн турабын!
Үс күдэн хара күлүккэр
Үс төгүл сүгүрүйэбин,
Тонобостоох бэйэбэр
Тобус төгүл
Бокулуом¹³⁹ уурабын.
4300. Ол тугуй диэтэргин,
Аллараа дойду
Алдьархайдаах атамаана
Хаан Хатылаан

¹³⁹ Лит.: бокулуон, от рус. *поклон*.

- Орто туруу дойдуга тахсан,
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймабын
 Аһаардастыы атабаһаан,
 Үлтү үктүөн үрэйэн,
 Күн Дьүһүөлдьүн Тойон оҕонньор
 4310. Үрдүк ааттаах,
 Үтүө сурахтаах кыһын
 Кыыс Тэгиэриэмэ Куону
 Уоран-талаан барбытыгар
 [Ир]суолун ирдээн,
 Тонг суолун
 Тордоон тийэммин,
 Төгүрүк сылы быһа охсуһан,
 Эт киһи элэйэммин,
 Сьа киһи сылайаммын,
 4320. Үрдүк бэйэбин өһөрөргө,
 Хаарыан тыыммын быһарга тийэн,
 Үрүң күнүм өлбөөдүйэн,
 Аламай күнүм салбабыран,
 Өлөр өлүү диэки
 Тардыллан бараары гыммытым иһин,
 Туйабым чобуотунан,
 Атабым аллаабынан
 Сьыһа туттараммын,
 Халты харбатаммын
 4320. Куотан кэлэн турабын.
 Тойон убайым,
 Халың ойуур курдук
 Хаһха буолууй!
 Суон ойуур курдук
 Дурда буолан көрүөһхүн
 Төһөлөөх буолуобай!
 Ытык тылбын
 Ылыһыа диэммин,
 Хаарыан тылбын
 4330. Хаалларыа суоһа диэммин,
 Аат ааттааммын,

- Албан уккуйаммын,
Сурах уураммын,
Суо дьангытйаммын
Тийэн кэлэн,
Үс күдэн хара күлүккэр
Сүгүрүйэн эрэбин!
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймабар
4350. Аһыныык санааланан,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн улууһугар
Көмүскэс сүрэхтэнэн көрүөххүн
Төһөлөөх буолуобай?
Көрдөһүү бөбө күртүөннээх,
Артаһар тыл ахсааннаах,
Аһыйах тыл минньигэс диэн,
Элбэх тыл сымсах буолар дииллэр этэ,
Нойоон!
4360. Ол кэнниттэн,
Эркин хара тыаны
Иһэнгэ тэбэринэн куотар
Эбэ дьабыл аттаах,
Эрбэх үөһэ сэттэ төгүл
Эргиччийэн-тэлэгэччийэн үөскээбит
Эриэдэй Бэргэн
Ону истээт,
Миинэр мингэтин,
Көлүнэр көлөтүн,
4370. Тардыстар далаһатын
Сылгылаан аҕалаары,
Алыы диэн алааһынан,
Чохооччу диэн толоонунан,
Бырта диэн мыраанынан,
Харта диэн хайатынан,
Үргүнньэх диэн үрүйэтинэн
Үлдүргү сүүрэ сылдьан,
Түөрт атахтаах дөбдүргэлээх
Түргэн айыы оҕотун

4380. Сылгылаан аҕалан,
 Айыылаах-буруйдаах
 Аттыгар чугаһаабатах,
 Сордоох-дъайдаах
 Чугаһыгар кэлбэтэх,
 Кирдээх-дъайдаах
 Сырайын көрдөрбөтөх,
 Үс сиринэн
 Монньохтоох-моймордоох,
 Өрүөллээх-дъабыллаах,
4390. Тойон киһи барахсан
 Үс күннүк сиртэн түһэн,
 Сүгүрүйэн кэбиһэр
 Тойон сэргэтигэр аҕалан
 Абыста аралдьыйда,
 Тоҕуста туомтаата,
 Онуһун олбуйа тарта уонна
 Тоҕус хонук тухары
 Чолоччу баайан,
 Хайа астахха
4400. Хаан тахсыбат буолбутун кэннэ,
 Сиирэ астахха
 Симэһин сүүрбэт буолбутун кэннэ,
 Сүүрэр былыт сөрүөтүн
 Сөрүөлээтэ,
 Буурай былыт ботуоскатын¹⁴⁰
 Ботуоскалаата,
 Сатыы былыт ыңгырын
 Ыңгырдаата,
 Сабаҕа дьаалы тэһиинин кэтэртэ,
4410. Күлэр уодьуганын
 Көлөһөтүн булан,
 Көннөрөн кэтэртэ.
 Ол кэнниттэн
 Дьизэтигэр ойон киирэн,
 Үрүң Кымыһыкы оҕонньор

¹⁴⁰ Ботуоска — седельная подушка [ТСЯЯ, Т. II, с. 423].

- Ойуулаан-бичиктээн онгорбут
Бастын чороон айагар
Аллаах ат бадараанныыр
Арыылаах кымыһы
4420. Тобус-толору
Кутан кэбистэ уонна
Сарбынньахтаах, дыбыллаах
Сабаҕа-дьаалы хамыйабынан
Тобус-толору
Томточчу баһан ылан,
Аал уотугар
Саба кутан
Саккыратан кэбистэ.
Аал уот барахсан
4430. Кыһыл уот буолан
Кытыаста түстэ,
Күөх уот күлүмүрдээн ылла.
Ол кэнниттэн
Үс күннүк сиртэн
Сүгүрүс гынна,
Сөһүргэстии олоро түстэ уонна
Ырыа ыллаан,
Тойук туойан,
Алгыс алҕанан,
4440. Тыл этэн
Уоһа чорбонноон,
Уолуга томтонноон олорбута
Оннуга эбитэ үһү:
— Эр-дьаалабын,
Эрэллэрин эриэхситин-эгэлгэтиэн,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Аал уотум иччитэ
Алтан тэбиэн,
Ала туйгун,
4450. Кырыл¹⁴¹ төбө,
Бырдья бытык,

¹⁴¹ Лит.: кырык.

- Күл суорбан,
 Көмөр тэллэх,
 Төлөн айах!
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылбын
 Икки иэдэскэр ильдэ турар
 Тэргэн куйаар, истигэн сэргэх,
 Кулуку куйаар кулгааххынан
 4460. Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Аан ийэ дойдум иччитэ
 Аан Алахсын Хотун эдьийим!
 Баай хара тыам иччитэ
 Баай Барыылаах!
 Истэ-кирдьиктэнэ турун эрэ!
 Ол тугуй диэтэргит,
 Адабыян үөскээбит
 4470. Аан ийэ дойдубуттан
 Аттанар-арахсар
 Күнүм тийэн кэллэ,
 Торолуйбут
 Туруу бараан дойдубуттан
 Тулхаһыйар-туллар
 Күнүм тийэн кэллэ.
 Алаас эбэ хотунум
 Алла-таммалыы турар
 Арабас илгэлээх бэйэн
 4480. Анды сыммытын курдук
 Арабас илгэн
 Алла-үүнэ туруохтунууй!
 Толугурдаах торбуйахпын
 Тонгрон өлөрөр буолаайабыт,
 Таабалаах убаһа¹⁴²
 Хабырба өлүү буолан хаптайбатын,
 Өрбүт күөспүн

¹⁴² В рук.: убаһаны.

- Үлүннэрэн тобор буолаайабыт,
Отгубут уоппун
4490. Умудуннаран сөбүрүтэр буолаайабыт!
Баай хара тям иччитэ
Баай Барыылаах тойон эһэм!
Халын хара тыафар
Хаххаланан үөскүүр
Адьерба кыылларын
Үөскүү-үүнэ туруохтуннар,
Курун тыафар үөскүүр
Анабы тайах кыылын
Үөскээн-үүнэн
4500. Өрөгөйдүү туруохтун!
Аан дойдум иччитэ
Аан Алахсын Хотун эдьийим!
Үөһээттэн үөрбэ буолан
Өтөрү түстэхтэринэ,
Алларааттан атара буолан
Күөрэйэн аймаатахтарына,
Орто дойдуттан
Будьур сүүстээхтэр,
Буулаба моойдоохтор
4510. Буулаатахтарына,
Амааннаах алгыскынан
Айыы дьонугар
Халын хаха,
Суон дурда
Буолан көрөөр эрэ!
Мин диэтэх киһиэхэ
Аартык аайы аргыстаһар
Ааттаах алгыскытын,
Үтүө тылгытын
4520. Үрдүбэр сүктэрэн көрүң эрэ!
Алгыс баһа сыаланнын,
Туойбут тойугум тосхоллоннун,
Эппит тылым сэнкэннэннин! — диэн баран,
Икки бухатыыр дьоннор
Сонобос аттарыгар

- Харадыктан көшпүт
 Хара улардааҕар хапсаҕайдык
 Хатана түстүлэр,
 Тумуһахтан көшпүт
 4530. Токутар улар курдук
 Чоноччу олорон кэбистилэр уонна
 Ат сылгыларын
 Тинг гына тинилэхтээтилэр,
 Куус гына кымньыылаатылар¹⁴³.
 Соноҕос аттар
 Тэктир сиртэн
 Тэбинэн көттүлэр,
 Очур сиртэн
 Обустаран ойдулар;
 4540. Көнүтэ тэптэрэн кээспиттэрэ,
 Күөл онно буолан чөнөрүстүлэр,
 Хайыта тэптэрбит сирдэрэ
 Хайа аппата буолан аҕалыстылар.
 Ол курдук,
 Сыйыы тимир сындааһыннаах,
 Эрийии тимир ингирдээх
 Ат сылгылар
 Көмөрүктүйэр
 Күөх унаар салгыны
 4550. Оночо куйаар кутуруктарынан эрдиилэнэн,
 Сарай манган халлаан
 Сата-буурай салгынын
 Нэмилийэр нэлим солко
 Сиэллэринэн сирдьиттэнэн;
 Хайыта тэптэрбит
 Хара тыа хатан мастара
 Хардан эһэ буолан,
 Хабырытта-хабырытта
 Хаһыыра хааллылар,
 4560. Илдьи тэбэн ааспыт
 Инчэбэй мастара

¹⁴³ В рук.: кымньыылаатылар.

- Эмээхсин дьахтар
Энэлийэрин курдук
Эргийэ-эргийэ
Энэлистилэр.
Ол курдук,
Уохтаахтык айаннаан,
Сүүллэр этинг дьүһүөлдьүттэнэн,
Сааллар чабылбан аргыстанан,
4570. Түөрт түрүлүөкэлээх
Түтүм дьүккүөр холорук
Сирдьиттэнэн,
Абыс таталбалаах
Ала дьалхааннаах
Айаны аргыстанан,
Үүнэр мас таннары сыыйыллан,
Куударалаах¹⁴⁴ киһи баттабын курдук
Таннары-таары буутайданна.
Ол курдук,
4580. Уохтаахтык айаннаан,
Тымныы хонугу хонон,
Дьыбардаах айаны айаннаан,
Сааскы бөбөтүн
Хахсаатынан сабабалаан,
Сайынгны бөбөтүн
Самыырынан билэн,
Күһүннү бөбөтүн
Өксүөнүнэн¹⁴⁵ өйдөөн,
Кыһынгны бөбөтүн
4590. Кырыатынан сэрэйэн,
Дьухха ууга туллан түспүт
Турабас анныы курдук
Супту туойуллан түһэн испиттэрэ.
Ол айаннаан иһэн,
Арай биир сиргэ тийэн иһэн,
Өйдөөн-дьүүллээн

¹⁴⁴ В рук.: кударалаах.

¹⁴⁵ В рук.: өксүөннүнэн.

- Көрө биэрбиттэрэ —
 Өлөр өлүү таас таалатыгар
 Үс бастаах
4600. Монгой кыыл буолан,
 Утуйан аталла сытар эбит.
 Ону көрөөт,
 Икки бухатыыр дьон
 Илбистээх тимир үөрбэ буолан,
 Үрүҥ сүннэ манан буолуо диэн
 Үөһэттэн¹⁴⁶ өтөрү түстүлэр.
 Аллараа дойду киэнин
 Алдьархайдаах аарымата
 Хаан Хатылаан обургу
4610. Ааһар албас муннаан,
 Куотар кубулбат муннаан,
 Өлүү таас таалатыгар сытан
 Өтөрү көрөн,
 Икки үөрбэни иккиэннэрин
 Аһара көтөн биэрдэ уонна
 Сулбу ойон турда!
 Соһуйан-уолуйан,
 Бачах-татат диэн,
 Тиэрэ кэлэн түһэ сыыста уонна
4620. Эт бэргэ харабынан
 Эрэличчи көрбөхтөөтө.
 Ол кэнниттэн
 Ырыа ыллаан
 Ырыта барда,
 Тойук туойан
 Тоһуга ыстанна,
 Кыһырбытын уобар
 Икки дьабадьытыттан
 Күүгэн баһыгыраата,
4630. Омунугар буолан
 Харсыылаах орус курдук
 Мөнүрээн-айаатаан ылла,
 Эт бэргэ харабыттан

¹⁴⁶ В рук.: үһэттэн.

- Сиэрэ уота сардыржаата:
— Ар-татайбын,
Алаата, оџолоор да!
Дьэ, нойоон да,
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
4640. Нойоон да!
Бэрт аатын
Биэс дойдуга биллибитэ,
Үтүө аатын
Үс дойдуга үллэннээбитэ эрэ бэрдэ дии!
Биир киһиэхэ икки буолан,
Куолаан кыайдаххытына да,
Сааттаах-сууттаах кыайы буолуоџа да!
Күүскүнэн кыайбакка,
Көмө-ньыма тардына сылдьар эбиккин да,
- 4650 Нойоон?!
Үтүө киһи тыла
Биир буолуохтаах этэ!
Дьэ, нойотгор,
Үрдүк ааппын
Оџус гынан көлүнээри,
Ааттаах ааппын
Ат гынан миинээри
Кэлэн тураргыт буолуоџа?!
Элбэхтэн элбэх охтуоџа,
4660. Аџыйахтан аџыйах охтуоџа,
Мин даџаны
Элбэх ханыллаах-билэлээх киһибин!
Ол да буоллар,
Эн курдук көмө ынгыра
Сылдыбатым буолуоџа...
Кыыс Тэгиэримэ Куону
Былдыаан-талаан
Барыаххыт суоџа,
Бүлтэспиттэн биир бүлтэс
4670. Баарын тухары,
Хааммыттан тамах хаан

- Баарын тухары
Биэриэм эрэ суоҕа!!!
Ол кэнниттэн
Этиһиилэрэ
Эрдэ бүппүт дьон буоланнар,
Иирээннэрэ
Инники биллибит дьон буоланнар,
Түллэр таас түөскэ
4680. Түсүһэн бардылар.
Ынараа киһилэрэ
Икки да бухатыыр диэн
Иннибэт киһи буолан биэрдэ,
Иккиэннэрин кытта
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэнгэ киирсэн барда,
Хаһыыты-хаһыыты
Харса-хабыра суох
Хапсыһан истэ.
4690. Ол курдук,
Омуннаахтык охсуһан,
Ириэнэх сири
Инчэбэй бадараан курдук
Илдьи кэстилэр,
Тон сири
Тобуктарын харабар диэри
Тобулу бадарааннаан,
Ол дойдуну
Ообуй оҕус бадараанныыр
4700. Кудан амылба дойду гына
Илдьи кэһэн кэбистилэр.
Уолах тиити
Урусхаллаатылар,
Баай тииттэри
Балык барчатын курдук
Барылаччы кэстилэр,
Суулар таас хайалары

- Куруламмыт оттооѳор¹⁴⁷
 Куһаһаннык суулардылар;
 4710. Бу дойдуга үүнэр күөх сиэмэ
 Быкпатабын курдук,
 Ыал олорботоѳун,
 Ыарҕа үүммэтэбин,
 Өтөх үөскээбэтэбин курдук
 Үлтү тэбистилэр.
 Төрүүр оѳо
 Төлкөтө төнүннэ,
 Иитэр сүөһү
 Күрүөтэ көнөрүйдэ.
4720. Тахсар күннэрэ
 Алтан аалыыта буолан
 Саккырыы таммалаата,
 Киирэр күннэрэ
 Көмүс аалыыта буолан
 Күккүрүү тоѳунна.
 Ол курдук,
 Уохтаахтык охсуһаннар,
 Биир ый хонуга
 Орулуур отут хонук устатыгар
4730. Охсуһан көрдүлэр даҕаны,
 Хайа-хайаларыттан
 Хара хааннарын тохсуспатылар,
 Халын тириилэрин хайытыспатылар,
 Чэгиэн эттэрин сэймэхтэспэтилэр.
 Икки ый хонуга —
 Уурар алта уон хонук
 Мүлтү туолуута
 Абааһы уола Хаан Хатылаан
 Алын тирэбэ айгыраата,
4740. Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
 Киэн халлаанын кулукутун
 Сыһа-халты туттарда.

¹⁴⁷ Куруламмыт от — сено, оставленное про запас на будущее [БТСЯЯ, Т. IV, с. 532].

- Өрүү-өрүү
 Өлбөөдүччү көрөр буолла,
 Хастыы эмэ хоно-хоно
 Хаадьа хаахтыйбыт күөс курдук
 Хардырбаччы тыынан ылар буолла.
 Күн туллара,
 Күһэнэ быстара
 4750. Дьэ буолла быһыылаах...
 Ол да буоллар,
 Бэрт обургу
 Бэрдэ көбөн,
 Бэттиэх¹⁴⁸ быһыыта биллибэтэбэ.
 Ол сылдьан,
 Икки саһааннаах сири
 Кэннинэн ойдо уонна
 Уоҕа хараабыт,
 Уодьугана тардыллыбыт
 4760. Дьүһүннэнэн туран,
 Хабаҕын түгэбиттэн
 Өбүрүйэн тыына-тыына,
 Сан-дьаарык сангалаах,
 Ыыс-быдаан ырыалаах,
 Туман-дуураа тойуктаах
 Буола турбута эбитэ үһү:
 — Ар-татайбын,
 Алаата, оҕолоор да!
 Нойоон, дьэ, нойоттор,
 4770. Дьирибинэ Боотур,
 Эриэдэй Бэргэн!
 Кыайыытын кыайдыгыт буолан баран,
 Кыһалбаннан кыайдыгыт да,
 Өлөрүүтүн өлөрдүгүт да,
 Суобаһа суохтук өлөрдүгүт,
 Хотуутун хоттугут да,
 Хомолголоохтук хоттугут...
 Биир киһини
 Икки буолан кыайдыбыт диэн,

¹⁴⁸ Бэттиэх — от *бэтин* — надломиться, треснуть [ТСЯЯ, Т. II, с. 896].

4780. Абыс ахтар айыларгытыгар
Арбанар буолаайабыт,
Тобус суланар айыларгытыгар
Киһиргэнэн,
Кэпсэл онгостор буолаайабыт эрэ!
Өллөрбүн даҕаны,
Бугатыннаахтык¹⁴⁹ муҕарыттыбыт дийэбэит!
Хаһан эмэ,
Кэлэр үйэлэргэ
Кэриэн ыччат
4790. Кэскиллэнэрин саҕана,
Хойукку үйэлэргэ
Хомойо сылдыаайабыт эрэ, нойоон!!
Ол кэнниттэн
Айыы бухатырдар
Оччону көрөн баран,
Уһуну-киэни санаабатылар,
Түллэр таас түөскэ
Түһэн киирэн бардылар...
Оччо буолбут сордообу
4800. Өр-өтөр гыныахтара дуо?
Умсарыта быраҕалаабыттара —
Тобус күннүк сири
Туруйалаан эрдэбинэ,
Дырибинэ Боотур
Харсылаах¹⁵⁰ атыыр обус курдук
Хар-сабар сырсан тийэн,
Үрдүгэр миинэ түстэ уонна,
Хааннаах диэкки санаатахха,
Хаатын иһигэр сылдьан
4810. Хаачыргыы-хаачыргыы хаһыытыр,
Кыалаах диэкки санаатахха,
Кыынын иһигэр сылдьан
Кыычыргыы-кыычыргыы кыланар
Кынчаал болот быһабын
Сототун таһыттан

¹⁴⁹ Лит.: бугатыннаахтык.

¹⁵⁰ В рук.: харсылаах.

- Сулбу тардан ылан,
 Түргэнник өлөр сирэ
 Манан буолуо диэн,
 Үрүҥ сүннүүн
 4820. Толкуйбутунан барда уонна
 Иһин тыыра баттаата.
 Ол иһин тыыра сырыттабына,
 Сүрэхтээх быара
 Сулбу ойон тахсан,
 Өлүү күлгэри үөн буолан,
 Байҕал иһин диэкки
 Суос-соботохто
 Сырбас гынан хаалла,
 Өйдөөбөккө көрөн эрэ хааллылар.
 4830. Ити кэнниттэн
 Ыылаах этин ыскайдаатылар,
 Дьаардаах этигэр дьаарбайдылар;
 Бөдөн унуобунан
 Дойду бөбө дьуобатын толордулар,
 Кыра унуобунан
 Сир бөбө тэктирин тэннээтилэр.
 Суор көгөр сокууската,
 Мэкчиргэ мэниэтэ,
 Тураах дуйанга,
 4840. Кукаакы хоһонго
 Онгорон кэбистилэр.
 Ол кэнниттэн
 Икки бухатыыр дьонно
 Уонна убураһан,
 Тобуста дорооболоһон,
 Аңгы-аңгы
 Арахсан бардылар...
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 4850. Хаан Хатылаан
 Аан алаһатыгар,
 Кэй барааныгар
 Тийиэн кэлбитэ,

- Кыыс Тэгиэримэ Куону
 Кэлгийэ сытар сиригэр кэлбитэ —
 Харабыл абааһы удаҕана
 Таһырдыа тахсан,
 Мас мастаан
 Ходьоннуу турар эбит.
4860. Ол абааһы удаҕанын
 Түтүм-бараан дьүһүнүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чаҕаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө,
 Эмиэ даҕаны
 Мээнэтэ суох хотун быһыылаах эбит:
 Киһиттэн килэги¹⁵¹,
 Сахаттан саарбах,
 Ураанхайтан ураты.
4870. Ол да буоллар,
 Аллараа
 Абыс биис ууһугар киирэн,
 Үрдүк аатым
 Үс дойдуга
 Үргүүк таба түүтэ буолан
 Үрэлийдэбэ,
 Ааттаах аатым
 Абыс дойдуга
 Арыҥах маска¹⁵² кытта
4880. Ыйаннаҕа диэн
 Туттуммакка-чугуйбакка,
 Аттыгар хааман кэлбитэ.
 Оңуоха бэйэтэ даҕаны
 Хайа саҕаны
 Халты көрөр
 Харалҕан идэлээх эбит,
 Сыыр саҕаны

¹⁵¹ Варьирует со словом *киэги*, значение не установлено.

¹⁵² Арыҥах мас — вывороченное с корнем накренившееся дерево [ТСЯЯ, Т. I, с. 572].

- Сыһа көрөр
 Кылар идэлээх эбит —
 4890. Аттыгар кэлбитигэр биирдэ
 Таба көрөн соһуйан,
 Тиэрэ кэлэн түһээт,
 Сыарбалаах от курдук
 Кутаа төлөн уот буолан,
 Өрөҥнүү сүүрбүт үөһнээх,
 Кунан оҕус саҕа
 Хороннуу сүүрбүт хомурдуостаах
 Өтөбүн тула
 Мөлбөйө көтө сырытта.
4900. Ол сылдьан
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан,
 Итэҕэс этэ,
 Быһаҕас тыына сырытта:
 — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын,
 Эминэ тугуй, оҕолоор да,
 Оҕолоор да!
 Алдьархай бөҕө адаҕыйан
4910. Ааннаатаҕа амарыынын,
 Илдьиркэй бөҕө иэнигийэн
 Эргийдэҕэ диринминэ
 Иэдээнигин билингитий!¹⁵³
 Көрөллөр-көрбөттөр!
 Дьэргэлгэнэ сүүрүкпүнэ аттардаахый
 Дьирибинэ Боотурбуна
 Хаанныырыга Хатылаана
 Тойоммуна убайкааммын
 Өлөрөн-сүтэрэн,
4920. Үөдэн-таһаан¹⁵⁴ онгорон кэллэ баҕас!
 Чункунуур Чуура бухатыыр,

¹⁵³ В рук.: билингитий.

¹⁵⁴ Үөдэн-таһаан — разорение, хаос; небрежно, разстройно, неуборно; хаотически [Пек., Т. III, стлб. 3136].

- Өлбүт да буолларгын
 Тиллэ баҕас охсууйбуна!
 Утуйбута буоллаххына
 Уһукта охсууй!
 Ыраах да буолларгын
 Чугас буола охсуталаа,
 Чугас да буолларгын
 Баардыр буола охсуталаа!
 4930. Иэдээникпин-куудааныкпын,
 Оҕолоор даа, оҕолоор да!
 Уу-һаа, хый-хай!
 Ол кэнниттэн
 Удаҕан дьахтар
 Икки салаалаах уот илбис тылынан
 Сырдырбаппытынан,
 Дьэбиннээх ардай аһытынан
 Ардъайбытынан,
 Содуомнаах уон дэгийэ тынгырабынан
 4940. Сарбайбытынан,
 Сибилегин сабардаан ылыахха айыылаах
 Түһүөлээн киирэн барда.
 Уун-утары
 Килиин курдук
 Кэтиһэ түстүлэр,
 Аал курдук
 Анньыһа түстүлэр.
 Уорааннаахтык охсуһан,
 Уурсан киирэн бардылар,
 4950. Кимиэллээхтик киирсэн бардылар.
 Кырбас этинэн
 Кыратыһан бардылар,
 Күөс этинэн
 Көҥөрүтүһэн бардылар.
 Төбөтүнэн аяхтаах
 Нангал таас уораҕай дьиэтин
 Урусхал курдук
 Үлтү тэпсэн кэбистилэр.
 Биир ый хонуга —

4960. Уурар отут хонуга
Томтойо туолууга,
Абааһы удаһана
Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
Алын тирэбэ айгыраата,
Киэн халлаанын кулукутун
Сыһа-халты туттарда.
Хара табыталын иһигэр талабалдытта,
Эриэн ытыһын иһигэр элэгэлдыттэ.
Арай биир кэмнэ түбэһиннэрэн
4970. Өттүктээн ылан,
Сир ньиргийиэр диэри
Сири сэттэ бэчээтинэй
Сингнэри бырабан түһэрдэ.
Ол кэнниттэн
Ыһлаах этин ыскайдаата,
Дьаардаах этигэр дьаарбайда.
Ол ыһан-тэбэн кэбиһэн баран
Соргум соноотоҕо,
Сурабым ырааттаҕа,
4980. Өрөгөйүм үрдээтэҕэ диэн
Үөрэн-көгөн,
Кыыс Тэгиэримэ Куоҕа,
Кэлгиллэ сытар сири
Үлтү бурҕайан киирэн кэллэ.
Ол киирэн көрбүтэ,
Кыыс Тэгиэримэ Куо
Кэлгиллэ сытарын
Ханаат быатын
Инчэбэй боруу оттообор куһабанлык
4990. Быһыта тыгтан кэбистэ уонна
Илиититтэн сиэтэн
Ат сылгытыгар аҕалан,
Мэнгэстэн кэбистилэр уонна
Адабыйбыт
Аан дойдуларыгар,
Торолуйбут
Туруу дойдуларын диэкки

- Абыс биттэхтээх
Аартык хотуну
5000. Арьяа батгаан,
Тобус кулукулаах
Суол ийэни тутан,
Айаннаан истилэр.
Браах да сир
Чугас курдук буолла,
Чугас да сир
Браах курдук буолла.
Тахсар күннэрин
Далбарай чыгычаабынан чаһыыланан,
5010. Киирэр күннэрин
Күөрэгэй чыгычаах¹⁵⁵ ырыатынан билэннэр,
Күнүскүтүн
Күн тахсытынан сабажалаан,
Түүннүтүн
Түлүрбэх сырытынан билэннэр...
Ол курдук,
Дырибинэ Боотур
Тэллэххэ сытар
Тэннээх атаһын булан,
5020. Хоойго сытар
Холоонноох доборун булан,
Соргу бөбөтө соноон,
Өрөгөй бөбөтө үрдээн,
Айаннаан,
Абааһытын сириттэн арабан,
Сатыы дьэргэлгэн
Түһэн турарыгар холобурдаах
Айыы сирэ барахсан
Дырибинээн-долгуйан көһүннэ.
5030. Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө:
Кирдык дабаны
Айыы сирэ барахсан
Охтон бараммат мастаах,

¹⁵⁵ В рук.: чыгычаабынан.

- Уолан суоллубат уулаах,
 Олкурангнаан төннөр сүөһүлээх,
 Ороһулаан улаатар киһилээх,
 Ороһуоллаах уулаах,
 Оройунан онньуур
 Орто туруу дьабыл дойду барахсан;
5040. Ыллаан уурайбат
 Ымыы чыычаахтаах,
 Көрүлээн бүшпэт
 Күөрэгэй чыычаахтаах,
 Кэхтэн биэрбэт кэбэлээх.
 Кирдьик даҕаны,
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы айбыта
 Дьикти кэрэтигэр тартаран
 Умнан баран көрдөхтөрүнэ —
5050. Хаан быһар
 Хаанһаҕар дьонно
 Хайгыахтарын хайбаабыттар эбит,
 Муус быһар
 Муударай дьонно
 Муударгыахтарын муударбаабыт эбиттэр.
 Маннык бэйэлээхтик
 Айаннаан истэхтэринэ,
 Эмискэ
 Үлүскэннээх
5060. Үрдүк манган халлаан
 Үрдэ дьөлө барарга дылы гынна,
 Кинкиниир киэнг халлааннара
 Киэлитэ алдьанна,
 Тобус суксурбалаах¹⁵⁶
 Суол ийэлэрин иһигэр
 Хара туман
 Таннары сатыылаата,
 Уохтаах холорук
 Үөһэттэн таннары эрийэн

¹⁵⁶ Суксурба — запряжка лошадей, быков гуськом, цуг [БТСЯЯ, Т. IX, с. 111].

5070. Түһэргэ дылы гынна,
Киэнг халлаан
Дьэс алтан күөһү
Түнгнэри ууран кэбиспит курдук
Кытара убайан хаалла,
Кымыс хойуутунан
Ибиирбит курдук
Кыһыл эбир түһэн кэбистэ...
«Туох ааттаах
Үллэр үлүгэрэ буоллабай» диэн,
5080. Өрө-таннары көрө турдулар.
Өйдөөн-дьүүлтээн көрбүттэрэ:
Киэнг халлаанынан
Кынатын төбөтүгэр
Кыырпах-иирпэх харалаах,
Кырааскалаах тумустаах,
Кылбаа манган дьүһүnnээх
Кыталык көтөр кэлэн,
Үөһөннэн эргийэ сылдьан
Ыр былыт ырыалаах,
5090. Тор былыт тойуктаах буолан,
Сыналыһа сылдыбыт эбит:
— Доом-доом!
Дом силик буоллунууй!
Айхалбына дьаралык!
Тонголобум төбөтүгэр
Лонкунаахтыы мөнүтэлиир
Лонкур бөдөн¹⁵⁷ чуорааным
Лоомуушпуна чөкчөнгө¹⁵⁸
Буолуталаан чонуйун!
5100. Сотобунан долгуйар
Солко нуобай бытырыыс
Субуруйа долгуйууй!
Харыбынан дьалкыйар
Хампа дьайаан бытырыыс

¹⁵⁷ В рук.: бөдөн.

¹⁵⁸ В рук.: чөчөнгө.

- Хамсамалаан иһий дуу!
 Түөлбэ күөлүм саҕабына
 Дьүрүскэннээх
 Дүөрбэ дьайаан дүнүрүм
 Дьүһүйтэлээн иһий дуу!
5110. Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы хааным аймаҕын
 Айыыларын сиригэр
 Арчылардаан көрүүй дуу!
 Көхсүлэриттэн тэһииннээх
 Күннүүрүгэ улууһун
 Күөйэ-хаайа тутууй дуу!
 Чин халлаан
 Чиэппэригэ холобурдаах
 Дьэргэлгэнэ сүүрүкпүнэ аттардаах
5120. Дьирибинэ Боотур дуу
 Тускулардаах бэйэлэригэр
 Дуолан улахан дорообобун
 Тута баҕас туруохуйгун
 Төһөлөрдөөх буолуобай?
 Кимтэн баҕас кииннэрдээх,
 Туохтан баҕас тууралаах,
 Хантан баҕас хааннардаах
 Киһи кэлэн,
 Толоон хаба ортотуттан
5130. Дорооболоон тоһоҕолоннун диэтэргин,
 Баһыыбаннан маанылаатыҥ диэтэргин,
 Тоҕус халлаан домньута¹⁵⁹,
 Абыс халлаан арчыһыта
 Айыы Дьураҕастай удабан
 Албан дьаалы ааттаахпын,
 Соноҕостой сылгыкам
 Соһон баҕас дьулуруйбат
 Сонун дьолуо сурахтаах
 Киһи кэлэн турабын!
5140. Туохтууруга соруктаах буолуталаан
 Суоллуур муннаан тоҕоостунг,

¹⁵⁹ В рук.: домньута.

- Ханникпына наадалардаах буолангын
Аартык муннаан ааннаатын диэн
Быйтаахтыыр буолларгын,
Иннигэр иэдээминэ тоһуйда,
Аймах-билэ дьонноргор
Айдаан баҕас тоһуйда...
Сүргүн-кэпкин тардынан иһий дуу!
Аллараа дойдукам
5150. Алдьархайдаах атамаана
Чункунуур Чуура бухатыыр обургу тахсыталаан,
Ийэн баҕас улуһун
Иһнэри үктээтэ,
Абаларын улуһун аймаахтаата!
Иэдээминэ бөбөтө
Иэнигийэн эргийдэ,
Алдьархайа бөбөтө
Адабыһан ааннаата!
Ээй-оой!
5160. Дом силик буоллунууй!!! — диэн баран,
Кыталык көтөр
Үлүскэннээх
Үрдүк мэнийэ манан халлаан диэски
Өрө көтөн тэлээрэ турда.
Ол кэнниттэн
Биһиги киһибит
Үс сириһэн булгу хаппыт
Хатан укулаат сырайданна,
Түрүлүөкэлээх
5170. Уот дьаангы харахтанна,
Уоттаах чолбон курдугунан
Өрө көрөн дьулаарытан ылла.
Сиһиттэн сиэрэ уота
Сирилэччи умайда,
Баһыттан манаар уота
Барылаччы умайда,
Үс сириһэн булгу хаппыт
Хатан укулаат сырайданна,
Куударалаах бэскиһэ өрө туран

5180. Тэтинньиэр¹⁶⁰ ойууру тыал үрэрин курдук
 Төтөрү-таары буутайданна,
 Былчындын ингиирэ
 Дьорохой балык курдук
 Төтөрү-таары түллэннии онньоото.
 Ити кэнниттэн
 Кыыс Тэгиэримэ Куону
 Былабай былдыабатын,
 Сыыһа туттарбатын,
 Халты харбаппатын диэн
5190. Хара таас гынан,
 Сиэбигэр уктан кэбистэ уонна
 Ат сылгытын
 Ньиргилдээхтик тингилэхтээтэ,
 Хатан унуоҕар диэри
 Чап гына саайда,
 Куус гына кымньыылаата.
 Соноҕос сылгы барахсан
 Очуртан обустаран ойдо,
 Тэктиртэн тэбинэн көттө.
5200. Ол айаннаан иһэн
 Тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдьиттэбинэ,
 Тэргэн кулгаабынан
 Истэн сэгэлдьиттэбинэ:
 Бэрт сир бэлиэтэ билиннэ,
 Ааттаах сир айылгыта сандаарда,
 Улуу сир улхана¹⁶¹ көһүннэ,
 Аан дойдутун аартыга нэлэһийдэ.
 Айыллыбыт
5210. Аан ийэ алааһыгар киирэн көрбүтэ:
 Хан сүөл баайа
 Ханна да көстүбэт буолбут,
 Ханна даҕаны
 Хампа күөх кырыс

¹⁶⁰ Тэтинньиэр — усохшие сучья, мелкая поросль [Пек., Т. III, стлб. 2652].

¹⁶¹ Лит.: улахана.

- Хаалбатах эбит,
 Иэримэ дьизэтэ ингнэстибит,
 Аан алаһата алдыаммыт,
 Айан-дъайан үөскэппит
 Аар тойон аҕата
5220. Архаанньал Тойон оҕонньор,
 Күбэй хотун ийэтэ
 Айыы Нууралдьын Хотун эмээхсин буолан,
 Өлөртөөн-өһөртөөн баран,
 Өтөх саҕатыгар ильдэн
 Баҕа үөһнээбэр куһаҕаннык
 Бырабылла сыталлар эбит.
 Хаһан да киһи олоботоҕун курдук,
 Өтөх үөскээбэтэбин курдук,
 Аан алаһа тэриллибэтэбин курдук...
5230. Кинкир хара тыа курдук
 Киэн уруулара,
 Баай хара тыа курдук
 Бар дьонноро
 Ханна да бааллара биллибэт.
 Хара хоруоннан көрбүт дойдуга
 Хайдах да буолуон билбэккэ
 Хааман кэрийэ сылдыбыта.
 Ол сырыттабына эри-эмискэ
 Хотон кэннигэр
5240. Хоро тойук айманна,
 Симэхсин эмээхсин
 Харса суох иэрийэ-иэрийэ
 Сүүрэн сарымтахтанан иһэн,
 Этэрбэһин быатыттан
 Иннэн охто сытан,
 Ытаабытын кубулуппакка
 Ыйдыы-хайдыы,
 Ытыы-сонгуу,
 Илибирии-салыбырыы илгистэ,
5250. Иэрийэ-куоруя сышпытын
 Иһиллээн турбута:
 — Иэдээникпин-илдыркэйбин,

- Эминэ тугуй!
 Анна баҕас биллибэт
 Алдьархай бөбө
 Адаҕыйан ааннаата,
 Үрдэ баҕас биллибэт
 Үлүгэр иэнигийэн эргийдэ!
 Аллараа дойдум
5260. Алдьархайдаах аарымата
 Чункунуур Чуура бухатыыр обургу тахсан
 Аҥаардастыы атаҕастаан,
 Үрдэ биллибэт
 Үлүгэргэ тириэртэ,
 Анна биллибэт
 Алдьархайы онордо,
 «Хаан Хатылаан убайбын өлөрдө,
 Аллараа дойдуну киирэн атаҕастаата,
 Ону иэстэһэбин» диэн ааттаан,
- 5270 Илдьиркэйгэ тиэртэ!
 Ир суолун ирдээн
 Иэстэһэн көрүөххүн,
 Халын ойуур курдук
 Хахха буолан көр эрэ,
 Суон ойуур курдук
 Дурда буолан көр эрэ!
 Алдьархайбын-абытайбын,
 Иэдээммин көрүн эрэ!
 Ол кэнниттэн элбэби эргитэр,
5280. Үгүһү өйдүүр кыахтан табыста,
 Киһитээби санаата
 Кэтит үдүгэн диэкки
 Кэдэрги тарта,
 Сахатаабы санаата
 Салан өлүү диэкки салайда,
 Ураанхайдаабы санаата уларыйда;
 Соноҕос сылгытын үрдүгэр
 Харалдыктан¹⁶² көппүт
 Хара улардааҕар хапсаҕайдык

¹⁶² В рук.: харадыктан.

5290. Ханха дьолуо ынгырыгар
Хап бааччы хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар улардааҕар хомоҕойдук
Чоноччу олорон кэбистэ.
Сабаҕа дьаалы тэһиинин
Салайа баттаата,
Торҕо дьалхаан тэһиинин
Туругун булан
Туруору тутан кэбистэ,
5300. Күлэр уодьуганын
Көлөһөтүн булан
Көһнөрү тутта уонна
Ат сылгытын
Чэгийн этин дэлби оҕуста,
Хатан унуоҕар диэри
Чап гыннара саайда уонна
Соноҕос сылгы барахсан
Аҕыс хаттыгастаах
Араҕас манган халлааным
5310. Алтан дьураа хаймыытын
Аллараа тардыытынан,
Үлүскэннээх
Үрдүк мэнийэ манган халлааным
Көбөрөр күөх көмүгэннээх
Күүгүнүүр күөх салгынын көлөһөлөнөн,
Тарайа устар табыталланан,
Хорулуу устар
Холборон манган хотоҕойдоһон,
Ат сылгы барахсан
5320. Айаннаан испитэ.
Бухатыыр киһи да буоллар,
Соноҕос сылгытын айаныттан
Саллыбыт курдук,
Кулгаабын тыаһа
Оролуос көтөр
Кынатын тыаһын курдук
Куугунуу уһунна.

- Өр да, өтөр да
 Айаннаабытын билбэтэбэ,
 5330. Арай биир сиргэ тийэн
 Түһэргэ дылы гыммыта.
 Хайа да дойдуга кэлэн
 Түспүтүн-түбүлээбэтин
 Бэйэтэ кыайан билбэтэбэ.
 Түһэн баран
 Эргим-ургум
 Сэтинньи ый сэттэ сангата
 Сэргэстэһэн турарыгар холобурдаах
 Истигэн сэргэх куйаар кулгаабынан
 5340. Истэн сэгэлдытгэбинэ,
 Алтынньы ый алта сангата
 Алтыһан турарыгар холобурдаах
 Аралыйар ала чабаан¹⁶³ харабынан
 Аралыччы көрөн кэбиспитэ:
 Аат уруулаах,
 Атаах мөнгүөннээх,
 Арсан дьаама айахтаах,
 Атара былас кутуруктаах,
 Арсыын туора тиистээх,
 5350. Далан хапсыыр табаҕайдаах
 Аатыран-суолуран,
 Аарайан-таарайан
 Олорор сирдэрэ быһыылааба;
 Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө:
 Кунан орус курдук
 Буулаба моойдоох,
 Буор хара дьүһүннээх,
 Аата ааттамматах,
 Ахсаана биллибэтэх
 5360. Хороннуу сүүрбүт хомурдуостаах,
 Эргэм-дьырбам дьүһүннээх,
 Эргэрбит этэрбэс курдук
 Энньэччи хапшыг сырайдаах

¹⁶³ В рук.: чабаах.

- Эмэгэт өлүү илин-кэлин өттүгэр
 Эллэнгнэхэ сүүрдүлэр,
 Өбүрүмэр оѳус саѳа
 Үллэнний сүүрбүт,
 Үллэр-баллар көрүнгнээх
 Үллэнний сүүрбүт үөnnэр
5370. Үрдүгэр түһүөххэ айыылаах
 Өнгөйөн көрүөлээтилэр;
 Хапчалѳалаах¹⁶⁴
 Харанга дьаалы дойду буолан биэрдэ.
 Арбайа сүүрбүт абааһылар
 Ангалы дьаалы аартыгын мэхэйдээн
 Айангалаһа сырыттылар,
 Сүүллэр үдүгэн дьүһүннээх
 Сүдү хайалар
 Ханан да аартыга суох гына
5380. Саба түһэн кэбистилэр.
 Ол курдук,
 Барар сирэ бакаайыланна,
 Кэлэр сирэ кэдэрги кэмэлдылэннэ.
 Ол кэнниттэн
 Соноѳос сылгыта
 Манганалыы тэбинэн туран
 «Тоорт» гына тыбыырда уонна
 Киһилии кэпсэллэнэ,
 Сахалыы сангалана
5390. Турбута эбитэ үһү:
 — Айыыһаѳы-айыыһаѳы,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Тоѳус уоммун туолуталаан
 Тонхойбохтуу кырдыаахтыахпар дылыбына,
 Тойонмуна арѳастарым
 Доѳоруга буолуталаан айыллыбыт,
 Аѳыс уоммун туолуталаан
 Акыйбалыы кырдыаахтыахпар дылыбына,
 Адарайдыыр арѳастарым

¹⁶⁴ Хапчалѳа — от *ханчай* — суживаться.

5400. Аргыһыга буолуталаан айыллыбыт
 Туһааннардаах тойоммуна иччилэрим
 Минниир диэтэх
 Соноѳостуур сылгыбына
 Туойар баѳас тойуктарым
 Торѳо дуулай хоһоонугун
 Тобус үүттээх нохтодордоох
 Тойон дьолуо долоѳойгор
 Тута баѳас туруталаан,
 Этэрбинэ эттиир нуорай тыллааныкпын
5410. Иккибинэ иэдэстэргэр
 Ильдэ турар
 Идэмэрдээх-илгэлэрдээх
 Истигэнэ сэргэх куйаар кулгааххынан
 Истэ баѳас сэргэѳэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ¹⁶⁵ туруохуйгун
 Төһөлөрдөөх буолаахтыаѳай?
 Оллуур тугуй диэхийиктээн
 Ыйытаахтыыр буолааххына,
 Аллараангы дойдуларым
5420. Амарыын дьаалы арбаѳаһын аннытыгар,¹⁶⁶
 Тобуспуна толордон дойдум
 Үрдүкпүнэ бэйэлэрин үлтүрүппүт
 Үөһээбинэ дойдуларым
 Үрдүкпүнэ ааттаахтара
 Үтүөбүнэ сурахтаабын
 Үлтүрүппүт дойдулара буолаахайдыр,
 Орто туруу дойдуларым
 Будьурбуна сүүстээхтэрин,
 Буулаѳата моойдоохторун
5430. Улууканнаах ааттарын да
 Оѳус гынан мииммиттэрэ,
 Албан дьаалы ааттарын да
 Аттыыр гынан мииммиттэрэ¹⁶⁷,

¹⁶⁵ В рук.: кирдыктына.

¹⁶⁶ В рук.: аннытыгар.

¹⁶⁷ Лит.: мииммиттэрэ.

- Төбөлөрүн унгобунан
 Аартык-аартык аайы
 Сүөккэ¹⁶⁸ гынан ыйаабыттара.
 Сиккириирэ симэһиннээх,
 Тохтор кыһыл хааннаах
 Утары да турбатаҕа,
 5440. Улуу күтүр буолаахтыаҕа.
 Иһиллээхтиир ааттааныҕа сэрэхтэрдээх,
 Көстөрбүнэ дьүһүнүнэн дьуулаахтардаах
 Киһи буолуо.
 Албан аата
 Аллараалыыр дойдуларбар
 Арынах маска ыйаммыта,
 Орто туруу дойдуларга
 Суллуур туоска кытта баҕас
 Суруллубут,
 5450. Үөһээбинэ дойдуларбар
 Үргүүк таба түүтэ буолан
 Үрэлийбит.
 Чыгырыын Тойон оҕонньоро аҕалардаах,
 Уот Чулаҕай Хотун эмээхсин ийэлэрдээх
 Чункунуур Чуура бухатыыра¹⁶⁹ обургу да
 Өлөрбүнэ үөһэ баҕас биллибэтэх күтүр буолуо.
 Чэйийи, нойоон,
 Кэннигинэн кэхтэйэйбин,
 Иннигинэн чугуйума!
 5460. Сүргүн-кэпкин тардынаахтаан иһий!
 Айыһабы-айыһабы,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Соноҕос сылгы барахсан
 Ити курдук
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан,
 Уоһа-тиһэ

¹⁶⁸ Сүөккэ, дьүөккэ — лит.: дьуолка — палка (ветка), воткнутая в землю, ука-
 зывающая нужное направление пути; вежа [ТСЯЯ, Т. III, с. 447].

¹⁶⁹ Лит.: бухатыыр.

- Обугуруу турбута
Оннуга эбитэ үһү.
5470. Ол кэнниттэн
Айыы сириҥ
Ангаарыйар ааттааба,
Күн сириҥ күтүр күүстээбэ,
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
Үчүгэйи эттин диэн
Үөрэ барбатаба,
5480. Куһаҕаны эттин диэн
Хомойо-хоргута барбатаба.
Аллараа дойдум
Амылҕа дьаалы аартыгын
Арыйа баттаан
Абыс уон абыс ойуун
Албанан дьалбыммыт,
Сэттэ уон сэттэ
Сэлээр мэнэрик сэлэнньэхтэммит
Сиккиэр аартыгынан сиэллэрбитэ.
5490. Удабан өлүү
Улуйа онньообут
Куочай тумуһахтарын туораталаата,
Абан дьахтар
Ахта¹⁷⁰ таҥаһа былдьаһан аймаммыт
Аҥалы хаан аартыктарын арыйбыта.
Дохсун бэйэлээх
Толуу атыыр сылгы
Дьохсооттоһо турарыгар холобурдаах
Тонсоҕой көтөр уулаабыт
- 5500 Тумуһахтарын туораталаан,
Ол курдук,
Имэнгэ дьаалыта биллибэт
Илбистээх энээрдээх
Идэмэрдээх

¹⁷⁰ В рук.: хахта.

Ингэрэ далай бийhin ууhугар
 Кыражаһы быһһынан кыпчырытан,
 Киэни быһһынан кэдэритэн
 Айаннаан испитэ.

Ол айаннаан иһэн

5510. Эри-эмискэ
 Ый быһһа харанга буола түстэ,
 Онтон-мантан уот чабылыннаата.
 Ол кэнниттэн
 Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ:
 Күөх байбал чалахайынан
 Көлбүүр¹⁷¹ курдук тардыллыбыт
 Дьиэбэ дылы дьүһүннээхтэн
 Сулбу ойон туох эрэ
 Тахсарга дылы гыммыта,
 5520. Ол тахсыбытын
 Түтүм-бараан төрөлүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чажаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Былас ордуга түөс аҥаара уһуннаах
 Тимир ньолооппур сырайдаах,
 Сүүһүн ортогугар үөскээбит
 Суос-соботоһ эт бэргэ харахтаах эбит,
 Сагаан онорбот киһи онорбут
 5530. Саах кэлиитин курдук
 Сарымтажас таныылаах эбит,
 Түөһүн тылыттан үүммүт
 Суос-соботоһ
 Собоһ курдук илиилээх эбит,
 Самабын туорайыттан
 Үүнэн тахсыбыт
 Соботоһ атахтаах эбит,
 Өлүү байбал салахайын
 Бүрүннэрэ бырахпыт курдук

¹⁷¹ Көлбүүр — тканевая люлька для младенца на тальниковом ободке с отверстием для мочи [БТСЯЯ, Т. IV, с. 238].

- 5540 Көлбүүр салаһын баттахтаах киһи эбит.
 Өлүү күлгэри үөнү
 Үчэһэбэ үөлэн
 Куйаастаабы уокка буһаран
 Күүгэн бычыгыраппыкка холобурдаах
 Күүгэннээх күөх чалахай тылын
 Моонньун үстэ эргитэн баран,
 Төрдүһүн аҕалан илиитигэр туппута —
 Салбаныахха айыылаах
 Салаһына тохтон
5550. Саккырыы турда.
 Тобус кунан оҕус тириитэ
 Ыстаанын сизэбиттэн
 Далбар чабычак саҕа
 Табытыаркатын таһааран,
 Хаардаах бугул саҕаны
 Сабардаан ылан
 Сарымтаҕас танытыгар
 Сынсыйан сыллаһынна,
 Бороосколоон боллоһунна,
5560. Аһыырҕатан ардыаһынна.
 Ытырдан ыыра барбытыгар
 Тобус үөдэн
 Тоҕо ыстанна,
 Түөрт үөдэн
 Дьөлө ыстанна,
 Сырайын кирэ тоһута баран
 Сиргэ төкүнүйэн түһэн,
 Бойбуурун көтөхпүт ыт буолан
 Хоту-собуруу бойборустулар.
5570. Ол кэнниттэн
 Ыпсыыта биллибэт ырыалаах,
 Туолката биллибэт тойуктаах буолан,
 Тоһута бара кэпсэллээх буолан
 Кэри-буру буолла:
 — Ар-татай,
 Ар-дыаалыбын, оҕолоор да!
 Сэп гына сэрэйдэхпинэ,

- Дбар гына таайдахпына,
Били маары
5580. Ийэтин сабаттан иирээннээх,
Абатын сабаттан айдааннаах,
Түүнүктээх түрмэ кыайан туппатах,
Харанга хаайыы кыайан хаппахтаабатах,
Орто дойдуга
Орулуур ороспуой,
Түүннү сырыылаах
Түүлээх уллунгахтаах
Түрүлүүр түөкүн
Төрөөтө дииллэр этэ.
5590. Төрүүр күнүгэр
Төрөтөр оҕо төлкөтө төнүннэ,
Иитэр сүөһү күрүөтэ көнгөрүйдэ,
Ыллыыр чыычаах
Ырыата кэхтибит дииллэр этэ.
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур,
Тускулаах бэйэбэр
5600. Дуолан улахан
Дорообобун тута баҕас
Турууй, нойоон!
Хаба ортотуттан
Дорооболоон тонхойдун,
Баһыыбаннан маанылаатын
Диэтэргин да, нойоон,
Аллаах ат сылгы
Кыайан тардан дьалкыппат
Албан аатым,
5610. Соноҕос сылгы
Соһон дьулуруйбат
Сонун сурабым —
Эбэ далай иччитэ
Эдьэнг-Ходьонг эмээхсин диэн
Ийэ курдук ийэлээхпин,

- Улуу далай иччитэ
 Унньу-Санньы тойон обонньор диэн
 Аҕа курдук аҕалаахпын, нойоон.
 Бэйэлээх бэйэм аатым
5620. Тимир Дьһһэттэй диэн
 Аат курдук ааттаах киһибин да, нойоон!
 Чункунуур Чуура бухатыыры
 Үрдүк бэйэтин көлүнээри¹⁷²,
 Үтүө бөбөтүн муннаан ааннаатын,
 Суол муннаан тобоостун дуо, нойоон?!
 Тонуктаах эрдэххинэ
 Дойдугун була оҕус,
 Силбэһиннээх эрдэххинэ
 Сиргин була охсууй эрэ, нойоон!
5630. Чункунуур Чуура бухатыыр
 Эйигин өлөрдөхпүнэ,
 Сэттэ хотон ынаҕы
 Манньабын батыччы,
 Соболонмун соһуччу
 Куду анньан биэриэх буолбута.
 Онон эдэр киһи
 Эрэйэ-буруйа суох
 Төттөн хааллаххына,
 Өлөрдүм диэн этиэм буоллаҕа, нойоон!
5640. Ол курдук,
 Абааһы уола
 Аама-дьаама суоһунан
 Аргыйа-амалыйа турбута.
 Биһиги киһибит
 Биир диэн мэккиспэтэ,
 Икки диэн иирсибэтэ,
 Саах кэлии курдук
 Сарымтаҕас таныытыгар
 Ойон тийээн кокуоскалаан,
5650. Тонголобун сөһүөбэр диэри
 Буккуйа онньоото.

¹⁷² В рук.: кэлэнээри.

- Ынараа баҕайыта
Урут-хойут ким кинини
Кокуюсканнан холоммута кэлиэй,
Уохтаахтык өһүргэннэ,
Улаханнык уордайда,
Харса-хабыра суох
Хаһыытаан хабырытынна,
Өтгүгүн охсуна-охсуна
5660. Үгүрүүлээн мэнийдэ,
Иһин таһына-таһына
Эккирээн эйэнэлээтэ.
Кыһыһырыса да суох дьонно
Итинтэн сылтаан ииристилэр,
Өһүргэнсиэ да суох дьонно
Онтон сылтаан өһүргэннилэр.
Хахай кыыл курдук
Хаһыытыы-хаһыытыы
Хапсыһан бардылар,
5670. Килиин курдук кэтиһэ түстүлэр,
Санһыйах курдук сапсыһа түстүлэр.
Түргэнник өлөр сирбит
Манан буолуо диэн
Төбөлөрүн сиигинэн
Түһэрсибитинэн бардылар,
Кырбас этинэн кыратыһан,
Күөс этинэн көгөрүтүһэн,
Дьалхааннааһынан дапсылыстылар,
Доржооннооһунан дугдурустулар;
5680. Уйан сирбит манан буолуо диэн
Уурсан туран охсустулар,
Чараас сирбит буолуо диэн
Тапсан туран табыстылар.
Ириэнэх сирин
Иэрчэхтэрин хараһар диэри
Илды тэбистилэр,
Тон сирин
Тобуктарың хараһар диэри
Тобулу үктээтилэр.

5690. Улах тиити урусхаллаатылар,
 Баай тииттэри барча курдук тэбистилэр,
 Турар таас хайалары
 Суугулаах от курдук
 Тоҕо сүргэйэн түһэрэн [кэбистилэр].
 Ол кэнниттэн
 Биир ый хонуга —
 Отут хонуга томтойо туолуута,
 Абааһы уола
 Алын тирэбэ айгыраата,
5700. Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
 Кинкиниир киэнг халлаанын кулукутун
 Сыһа-халты туттарда,
 Өрүү-өрүү
 Өлбөөдүччү көрөр буолла,
 Хас эмэ хоно-хоно
 Хаахтыйбыт күөс курдук
 Хардырҕаччы тынар буолла.
 Биһиги киһибит
 Оччо буолбут сордооҕу
5710. Өр гыныа баара дуо,
 Сир ньиргийиэр диэри
 Сири сэтгэ бэчэтинэй¹⁷³
 Сингнэри быраҕан түһэрдэ уонна
 Хаатын иһигэр сылдьан
 Хааннаах диэкки санаатахха,
 Хаачыргыы-хаачыргыы мөнөр,
 Кыалаах диэкки санаатахха,
 Кыынын иһигэр сылдьан
 Кыгычыгыры мөхсөр
5720. Кынчаал болот быһабын
 Соготун таһыттан
 Сулбу таһыйан ылан,
 Хабабын түгэбиттэн ылан
 Саары буннугар¹⁷⁴ диэри

¹⁷³ В рук.: бэчэтинэй.

¹⁷⁴ Лит.: муннугар.

- Хайа баттаата.
 Ол кэннитгэн
 Ыылаах этин ыскайдаата,
 Сүмэһиннээх этин
 Сүдүрүүн гынан кэстэ,
 5730. Хара хаанын
 Чалбах гынан аамайдаата.
 Ол курдук,
 Кыра унуобунан
 Сир устун
 Сиик гынан симэлиттэ,
 Бөдөн унуобунан
 Дойду бөбө
 Тобус үйэ тухары
 Туолбатах унучахтарын толордо.
 5740. Ол курдук,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ
 Мэкчиргэ көтөр мэниэтэ,
 Суор көтөр сокуускаата,
 Куккаакы хоһонго онордо.
 Киһи үөскээбэтэбин курдук,
 Өтөх төрүтгэммэтэбин,
 Ыал олорботобун,
 Ыарба үүммэтэбин курдук онорон,
 5750. Чугаһынан олорор
 Атах-бытах аймах урууларын,
 Адабыйбыт аан дойдутун
 Атыяхтаах уу курдук
 Таннары үктүөн дьалкытта,
 Тордуйалаах уу курдук
 Тобо үктүөн долгутта,
 Иһиттээх уу курдук
 Иннэри үктүөн
 Имириэй¹⁷⁵ эстэ,

¹⁷⁵ Имириэй, имиэй — окончательно, без остатка, бесследно [ТСЯЯ, Т. III, с. 672].

5760. Имнэри сүтэрдэ.
Ангаардастыгы айбардаата,
Соботобун сурабырда.
Ол курдук,
Соргута соноон,
Сураба ыраатан,
Өрөгөйө үрдээн,
Хааннаах бэлэнньиктэнэн¹⁷⁶,
Кыалаах ытыстанан,
Кыайыы кынаттанан,
5770. Өлөрүү өргөстөнөн,
Сонобос сылгытын үрдүгэр
Тумуһахтан көппүт
Токутар улар курдук
Чоноччу олорон кэбистэ,
Күлэр уодьуганын
Көлөһөтүн булан
Көннөрү тутта,
Сабаба дьалхаан тэһиинин
Сааһатын булан
5780. Салайа баттаата.
Сонобос сылгы
Тэктир сиртэн
Тэбинэн көттө,
Очур булгунньахтан
Обустаран ойдо.
Сылбай саһыл
Сырса онньообут
Сыламан манган хонууларын курдукка сытар
Сымара таастары
5790. Сыйыта тэптилэр,
Буулаба обус саба
Буотама таастары
Буркун курдук көтүттэ.
Ол курдук,
Аат уруулаах,

¹⁷⁶ Бэлэнньик — манжет [ТСЯЯ, Т. II, с. 857].

- Атаах мөнгөөннээх,
Арсан дьяама айнааах,
Далан хапсыыр табаадаах
Арсан Дуолай дойдутун
5800. Арагалаах ап-чаадай бииһин ууһун
Алып хара аартыгын
Арыя баттаан
Айаннаан испитэ.
 Ол айаннаан иһэн,
Алап-чалай харабынан
Аралыччы көрдөбүнэ:
Араап байбал
Аллараа хааһыгар
Сымара тааһынан
5810. Дьапталлан онгоһуллубут,
Дьиэ диэхтэн хайа курдук,
Хайа диэхтэн дьиэбэ маарынныыр көстүбүтүгэр,
Онно ойутан тийбитэ.
Түгнэри дьүһүннээх,
Түктэри көрүннээх
Сүдү улахан таас дьиэ турарын,
Тойон өһүөтүн төбөтүн
Сүүрбэ бууттаах сүллүгэһинэн
Тонсуйа лиһигирэппитигэр,
5820. Уон урааһайа
Орулуурга дылы гынна,
Сэттэ урааһайа
Ньиргийэргэ дылы гынна,
Өбүрүмэр орус саба
Үрүн үөннэр
Үллэрис гына түстүлэр,
Былырынныгы былахылар
Бытарыс гына түстэ,
Бэбэһээнги тарахааннара
5830. Тарайа уған хааллылар.
 Ол кэнниттэн
Киниттэн киэлги дьүһүннээх,
Сахаттан саарбах дьүһүннээх,

- Ураанхайтан ураты көрүгнээх
 Сүдү хара бабайы
 Уот садаба монгой кыыл
 Сытарбалыы-сытарбалыы
 Унньулуйан табыста.
 Ол тахсан көрдө да,
 5840. Үрдүгэр түһүөх курдук буолан баран,
 Кэннинэн чинэрийэн баран,
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ.
 Ол бабайыны
 Түтүм бараан төрөлүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Дьэбиннээх ардай
 Абына-табына аһыылаах эбит,
 5850. Икки салаалаах
 Уот илбис тыллаах эбит,
 Төбөтүн оройунан
 Үүт уурар туос чабычах саба киэннээх
 Эт бэргэ харахтаах эбит,
 Самабыттан үүммүт
 Икки салаа атахтаах,
 Түөһүн тылыттан үүммүт
 Салбах хара табабайдаах эбит.
 Үөскүөбүттэн ыла
 5860. Саа-саадах диэни
 Сааһыгар билбэтэх,
 Тонг куйах диэни
 Долоой кэппэтэх
 Улуу күтүр эбит.
 Сүдү улахан көрүгнээх,
 Тобус обус тириитинэн
 Холбуу тигэн онгоһуллубут
 Сототун ортотунан
 Оллон-чоочой
 5870. Олооччулаах эбит,
 Сүүрбэ сүөһү тириитэ

- Иhin быһаһаһыгар тийэр
Салбах-илбэх
Санһыйах сонноох эбит.
Ол да буоллар,
Хатан кылаан халтырыйар
Халын тимир тириилээх киһи эбит;
Сытыы кылаан сынтарыйар
Сымара таас түөстээх киһи буолан биэрдэ.
5880. Харса-хабыра суох
Хаһыытаан хабырытынна,
Өрүтэ мэнийэ-мэнийэ
Үөһүн тартаран
Үгүрүөлээн мэнийдэ,
Тангалайын тыаһатан
Танырбатын ылла,
Бэлэһин тыаһа
Бэллигирээн ылла.
Ол кэнниттэн
5890. Ыпсыыта биллибэтинэн
Ыллаан ырыта барда,
Туолката биллибэтинэн
Тойуктаан тобута сытыһа,
Сан-дьаарык сангалаах,
Ыс-быдаан ырыалаах,
Туман-дуураа тойуктаах,
Кэри-буру кэпсэллээх буолан,
Арсан дьаама айаһын
Амалыһа турбута эбитэ үһү:
5900. — Ар-татайбын,
Алаата, оҕолоор да!
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур,
Тускулаах бэйэбэр
Дуолан улахан дорообото
Тута баһас тур эрэ!
Тыһынн хоту

5910. Чыгыс улахан бохсуулаах
Бобусхалаах бокулуом
Буоллун эрэ, да нойоон!
Кимтэн кииннээх,
Хантан хааннаах
Киһи аххан
Толоон унуортан
Дорообоннон тоһоһолоннун,
Баһыбаннан маанылаатын диэн
Ыйытар буолларгын:
5920. Чынгыныыр Чыгыс Тойон оҕонньор диэн
Аҕа курдук аҕалаахпын,
Чынгыйдаан удаҕан диэн
Ийэ курдук ийэлээхпин;
Мин диэтэх киһи
Аллаах ат сылгы
Кыайан тардан дьалкыппат
Албан дьаалы аатым,
Соноҕос сылгым
Соһон дьулуруйбат
5930. Сонун-дьолоу сураҕым
Чункунуур Чуура бухатыыр диэн!
Аллараа дойдум
Аҕыс биис уһун
Аартыгын аайы
Аатым-суолум ыйаммытын
Алах-былах анаарбытын буолуо,
Элэс муора истибитинг буолуо да, нойоон?
От-мас аһылыктаах,
Укар куйаас үлүктээх
5940. Орто дойдум оҕолорун
Уон хонукка утары көрдөрбөтөх
Ураанхай буолабын.
Тоҕус уон тоҕус
Орто дойду бухатыырын
Төбөтүн уңуобун

- Дьүөккэ¹⁷⁷ гынан ыйаабытым.
 Маннык бэйэлээх
 Эдэр оҕо киһини
 Өлөрөн-сүтэрэн,
 5950. Үөдэн-таһаан онордохпуна,
 Иитэн-харайан үөскэппит
 Күбэй хотун ийэн
 Хоргутан хомойо сылдыһаба,
 Айан-дьайан үөскэппит
 Аар тойон аҕан
 Алыс курутуйа-уйадыһа сылдыһаба.
 Дьэ, нойоон,
 Ылан сизэбит иэһинг-күүһүҥ суоҕа буолуоҕа,
 Тонуктаах эрдэххинэ
 5960. Дойдугун була оҕус эрэ,
 Силбэһиннээх эрдэххинэ
 Сиргин була оҕус эрэ!
 Эйиигин өлөрөн-сүтэрэн
 Үөдэн-таһаан онордохпуна,
 Туос тангарам
 Тобулу көрүөбэ,
 Мас тангарам
 Батары көрүөбэ,
 Дьэс эмэгэт иччилэрэ
 5970. Киригээн тэйиэхтэрэ,
 Ап-чарай иччилэрэ дьүөгэлэрим
 Киэр хайыһыахтара,
 Бэйэм даҕаны
 Айыым-буруйум элбээбит киһибин, нойоон!
 Киэр буол, кэбэлий түс,
 Дьүгэлий баран
 Бахтаһа оҕус эрэ, нойоон!!!
 Ол кэнниттэн
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 5980. Дьырибинэ Боотур
 Кини диэкки

¹⁷⁷ Дьүөккэ, сүөккэ — лит.: дьуолка — палка (ветка), воткнутая в землю, указы-вающая нужное направление пути; вежа [ТСЯЯ, Т. III, с. 447].

- Барыыстаах харабынан
 Батары көрдө,
 Соргулаах харабынан
 Тобулу көрдө;
 Уоттаах чолбон хараханна,
 Үс сириэн булгу хаппыт
 Хатан укулаат сырайданна,
 Куударалаах баттаба
5990. Өрө чопчулаһан тахсан
 Төттөрү-таары буутайданна,
 Былчынҕын ингиирэ
 Дьорохой балык курдук
 Төттөрү-таары түллэннээтэ,
 Бойбуурун ингиирэ
 Чохчоччу тардан ылла,
 Сутуруктуу тута-тута
 Ыһыктан кэбистэбинэ,
 Тарбабын төбөтүттэн
6000. Хара хааннар сыннылыстылар.
 Кинитээби санаата
 Кэтэбинэн тахсан,
 Кэтит үдүгэн диэкки
 Кэдэрги тарта,
 Сахатаабы санаата
 Салан өлүү диэкки салайда,
 Ураанхайдаабы санаата
 Уһулан тахсан уларыйда;
 Саманнык диэн
6010. Саҥа сангаран,
 Тыл этэн,
 Күргүйдүү-көбүөлүү,
 Ыыстыы-куруһуннуу турбут эбит:
 — Дьээ-буо!
 Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оболоор!
 Түүн сырыылаах
 Түүлээх уллунуох,

6020. Түптүр үдүгэн түөкүнэ,
Хааннаах айах,
Хара түөкүн,
Буор сырай,
Буорбалды сото,
Сыраан ингиир!
Тумсун тууһун,
Айабын абатын,
Аанай-туонай абаккатын!!!
Ийэм ууһун ингнэрбиккин,
6030. Иэнгин ингиирдээн,
Эпиэккин этитиэм!
Аҕам ууһун алдыапытын туһугар
Искин тыыран,
Ийэбэр-аҕаар эппэтэх
Элэ-была тылгын этитиэбим,
Хоолдуккун эрийэн,
Хоруйгун хостуобум!
Хара хаангын тоҕо иликпинэ,
Халын тириигин хайыта иликпинэ,
6040. Силбиктээх илиибинэн
Синг үөһүн быһа иликпинэ,
Аттыгыттан арабыам суоҕа!
Күлэ-күлэ күлгүн буккуйуом,
Үөрэ-үөрэ көмөргүн таптайыам!
Аанһаннан аттаммат
Амырын ыалдыт буолуом,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү ыалдыт буолуом.
Өтөх үөскээбэтэбин,
6050. Киһи олорботобун курдук,
Ыспа тэриллибэтэбин,
Ыл олорботобун курдук оноруом!
Аҕан ууһун аймыабым,
Ийэнг ууһун ингнэриэбим!
Имнэри эһиэм,
Имиэй¹⁷⁸ сүгэриэм —

¹⁷⁸ Имиэй, имирэй — окончательно, без остатка, бесследно [ТСЯЯ, Т. III, с. 672].

- Өлөр сиргин өйдөн,
 Охтор сиргин онгоһун!!! — диэн баран,
 Биһиги киһибит
6060. Туттуммакка-чугуйбакка,
 Харданг эһэ курдук
 Түллэр таас түөскэ
 Түһэн кэбистэ.
 Килиин курдук
 Кэтиһэ түстүлэр,
 Аал курдук
 Анньыһа түстүлэр,
 Хахай кыыл курдук
 Хаһытыты-хаһытыты
6070. Хапсыһан киирдилэр,
 Сырбан эһэ курдук
 Хардырбаччы хабыстылар.
 Уолах тиит урусхалланна,
 Бэһэл тиит барчаланна,
 Икки харсыылаах атыыр оһус курдук
 Хапсыһа сырыттылар.
 Ол курдук,
 Чараас сирбит буолуо диэн
 Тапсан туран табыстылар,
6080. Чэгиэн сирбит буолуо диэн
 Тиксэн туран тэбиэлэстилэр,
 Уйан сирбит буолуо диэн
 Уурсан туран охсустулар;
 Кырбас этинэн кыыратыстылар,
 Күөс этинэн көгөрүтүстүлэр.
 Ол дойдуну
 Тон сирин
 Тоҕо кэстилэр,
 Ириэнэх сирин
6090. Илды бадарааннаатылар,
 Ол дойдуну
 Ооһуй оһус бадараанныыр

- Куга лээби¹⁷⁹ гынан,
 Ханна дабаны
 Хампа күөх кырыс
 Хаалбата быһыылаах.
 Ол курдук, охсуһан,
 Биир ый хонуга
 Орулуур отут хонугар
6100. Охсуһан көрдүлэр дабаны,
 Хайа-хайаларын
 Халын тириилэрин хайытыспатылар,
 Хара хааннарын тобуспатылар,
 Чэгиэн эттэрин сэймэхтэспэтилэр.
 Харсыылаах атыыр орус курдук,
 Хар-сабар хатыспыттарын курдук
 Хатыһан истилэр.
 Икки ый хонуга
 Уурар алта уон хонугар
6110. Охсуһан көрдүлэр дабаны,
 Уоттара умуллубата,
 Уохтара хараабата.
 Ол дойдуну,
 Төрүүр оҕото
 Төттөрү домнонно,
 Иитэр сүөһү
 Күрүөгэ ингнэһиннэ.
 Ол сылдьан
 Абааһы уола
6120. Кэннинэн икки саһааннаах сири
 Туора ыстанна уонна
 Санг-дьаарык сангалаах,
 Кэри-буру кэпсэллээх,
 Быс-быдаан ырыалаах буола
 Турбута эбитэ үһү:
 — Ар-татай,
 Ар-дьаалыбын,
 Алаата, дугаар!
 Чинг халлаан

¹⁷⁹ Лээби — место, занятое топью, обширная топь [БТСЯЯ, Т. VI, с. 174].

6130. Чиэспэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур нойоон,
Бэри диэн бэркиһээтим,
Сөрү диэн сөхтүм!
Ама даҕаны
Мин бэйэлээҕи кытта
Уһун кэмнэ
Утары тутуһан охсуһарын
Тоҕо баҕас омунай?!
6120. От-мас аһылыктаах,
Укар куйаас үллүктээх
Орто туруу дойдуга төрөөбүт
Хайа бэйэлээх айыы дьахтарын
Хапчаҕайыгар батан,
Төлө мөҥөн түспүтүң эбитэй?
Туох бэйэлээх
Тунгуй дьахтар уолаҕар
Торолуйбут ураанхай эбиккиний?
Ханнык бэйэлээх улуу бухатыыр киһи
6150. Хатан хааныттан тардыллан,
Тохтубат хааннанан,
Тостубат унуохтанан,
Тон күөннэнэн үөскээбитинг эбитэй?
Нойоон, дьэ нойоон!
Мин диэтэх киһини
Уһун унуохпун
Урусхал гынан тэпсиэнг суоҕа,
Кыра унуохпунан
Сир дойду тэктирин тэнниэнг суоҕа!
6160. Үтүө бэйэбин эттээн-эллээн,
Ыһлаах эппин
Ыскайдыырын биллибэтэ буолуоҕа да!
Нойоон, чэй эрэ,
Мин диэтэх бухатыыр киһи
Этэр тылбын
Икки иэдэскэр
Ильдэ турар

- Истигэн сэргэх куйаар кулгааххынан
Истэ сэргэбэлээн,
6170. Итэбэйэ-кирдыктэнэ тур эрэ!
Ол тугуй диэн ыйытар эбит буолларгын,
Бу дойдуга
Буруйа-айыыта суох дойдуну буруйдаан,
Айыыта суох дьону
Айыылаан эрэбит, нойоон.
Төрүүр оҕо
Төттөрү домнонно,
Иитэр сүөһү
Илгэтэ эһиннэ!
6180. Ханна эмэ
Бүтүн сир хаалбыт буоллабына,
Бүдүрүйбэтин туһугар,
Өлүөр сир хаалбыт буоллабына
Үлтүрүйбэтин туһугар
Атын сиргэ баран охсуһан көрүөххэ.
Сумантан тус илин
Хара суор көтөр үс төгүл кынат устан
Тугуттаан тийэр сиригэр,
Сур бөрө кыыл сэттэ төгүл төрөөн-ууһаан
6190. Тугуттаан тийэр сиригэр
Үс сүүлэр өрөһөлөөх
Көбөрөр күөх байбал
Аппаал хайатын анныгар,
Дьапталба таас биэрэгэр
Тоҕус уон тоҕус бухатыыр
Баһын унуоҕа ыйанан турар сиригэр
Тийэн охсуһан
Үөл талах курдук эрийсэн,
Хатын мас курдук хатыһан көрүөхпүт.
6200. Иккиттэн биирдэспит
Ииннэнэр сирэ
Онно буолуоҕа, нойоон!
Ол кэнниттэн
Абааһы уола
Чункунуур Чуура бухатыыр

- Тиэрэ кэлэн түһэргэ дылы гыммыта уонна
Сыарҕалаах от саҕа
Холлобостоох уот буолан
Көтөн субуруйа турда.
6210. Ол баран иһэн
Эри-эмискэ,
Биллибэккэ-көстүбэккэ
Мэлийэн сүтэн хаалла.
Биһиги да киһибит
Айыы да оҕото буоллар,
Аһар дьэллик албастаах киһи эбит,
Куотар кулуку кубулуҕаттаах:
Соноҕос ат сылгытын
Кулгаах тааска биэрэн
6220. Хара чокуур таас гынан
Сиэбигэр угунна,
Кутуругун төбөтүгэр хоболоох,
Моонньугар мойбордоох,
Аалыы сабаҕа табыталлаах
Хомуйуу тимир хотоҕойдонон
Күндү нүөрсүн түүлээх,
Көй салгын болбуоттаах
Аалай мохсоҕол көтөр буолан,
Үлүскэннээх
6230. Үрдүк мэнийэ манган халлаан
Үс сүүллэр өрөһөтүнэн
Кутуу көмүс хотоҕойунан
Холуордаах хойуу долгун салгынын
Кутуу көмүс хотоҕойунан
Хорулаччы устан,
Алтан сабарай салгынгна
Аалыы көмүс табыталынан тардынан,
Араҕас манган халлаан
Алтан хаймыытынан,
6240. Күндэл манган халлаан
Көбөрөр күөх хаймыытын
Көрдөөх ырыалаах
Күүлэй көмүс

- Күндү нүөрсүн түөһүнэн силэйэн
Көтөн испитэ.
Ол көтөн иһэн,
Аллараа диэки
Алтынньы ый алта саната
Алтыһан турарын курдук
6250. Артыаллаһан үөскээбит
Ала чабаан харабынан
Аралыччы көрдөбүнэ,
Сэтинньи ый сэттэ сангатын
Сэргэстэһиннэрбит курдук
Икки истигэн
Дьэллик кулгаабынан
Истэн сэгэлдьитэн кэбистэбинэ:
Туох эрэ үрүн-хара буруо
Өбүрүнгээн ылаттаатабын аайы
6260. Үрдүк халлаанга тахсан
Үмүрүйэргэ дылы гынар эбит,
Абыс хаттыгастаах
Аалай халлаан
Алтан хаймыытын
Аллараа тардыытыгар
Хара бургуччугас буруота тахсан
Хатаастан,
Хара суор курдук
Хаабырбаһаллар эбит.
6270. Бу көстөр дойдуну
Туох бэйэлээх дойдунуй диэн
Тура-олоро толкуйдаата,
Сылдыа-бара сыаналаата.
Ол гына сылдьан
Үөһэттэн өтөрү көрдө уонна
Табыгалын тарапшытынан
Хотобойун холбоччу тутунна,
Сытыы сылбырба ох курдук
Супту туойулан түһэн,
6280. Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ.
Ол туран,

- Аралы чэлгизэн харабынан
 Эргим-ургум көрбүтэ:
 Аптаах бөбө аарыгырбыт,
 Хомуһуннаах бөбө ханыыласпыт,
 Тобус уон куотар кубулдаттаах
 Бу дойдуга куодарыспыт эбит.
 Аарыма дьаалы
 Абааһы дойдуга буолан биэрдэ.
6290. Ол турдабына,
 Өлөр өлүү абааһы удабана
 Хара туман иһигэр
 Сырайын ангаара көстөргө дылы гыммыта,
 Туох да тутаһа,
 Дьизэ-уот да баара биллибэт сиригэр
 Байбал балыгар маарыннаах
 Баллабар быһыылаах,
 Сыалыһар балык курдук
 Сылбыгыр дьүһүннээх тахсан,
6300. Хара туман иһигэр
 Төттөрү-таары
 Түмүллэнгнииргэ дылы гынна уонна
 Саҥа сангаран сардырбаата,
 Тыл этэн тыймынҥаата:
 — Иһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Алдьархай бөбө
 Адабыһан ааннаатаба,
6310. Илдьиркэй бөбө
 Иэнигийэн эргийдэ!
 Били маарыы
 Оройунан онньоотолуур
 Ороһуоллаах уулардаах
 Орто дугуй хара буорум
 Уордаахпына мохсоболо
 Улайдардаах онобоһо
 Ааһар быллыт албастаах,
 Куотар дьэллик кубулдаттаах,

6320. Тохтор хаана суох,
Тостубата унгуохтардаах
Орто дойдум улууканнаах бухатыыра
Чинниир халлаан
Чиэппэригэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур, бука,
Тускулардаах бэйэлэргэр
Дуолан улахан дорообото
Тута баҕас туруталаа!
6330. Хайдар суола көстүбэтэх,
Ханытатар сангалара иһиллибэтэх
Хайа дойдум хамаандата,
Туохтуур дойдум дьохуннааҕа
Толоон хаба ортотуттан
Дорообоннон тоһоҕолоннун,
Баһыбаннан маанылаатын
Диэхийиктээн ыйытаахтыыр буоллаххына,
Аллараангы дойдуларым
Аҕыс уон аралдыһар аргыстаах
6340. Ааһар албастааҕа,
Куотар кубулҕаттааҕа
Уоттууруга Сараһына удаҕан диэн
Албан ааттаах хотун дьахтар киһи буолабын,
Миннийэлиир дьахтартан
Талыыллара буолабын!
Миигин кытта
Кэргэн-уруу буоллаххына,
Үстүүрүгэ дойдуга
Үрдүк аапшыт
6350. Үргүүк таба түүтэ буолан
Үрэлийиэбэ,
Албан аапшыт
Аҕыспына дойдуларга
Аартык аайы ыйаныаҕа.
Энниир бэйэлээх
Бухатыыра киһикэни
Сүрэхтиин да сөбүлүөтүм,

- Санаалыын да хайбаатым,
 Дууhalыын да долгуйдум.
 6360. Ыччат баҕас ууһурун
 Ыраатыннарар буолаайабын,
 Олох баҕас онгоһулларын
 Уһатар-кэнгэтэр буолаайабын!
 Чэйий, нойоон,
 Кэстииригэ тылларгын
 Кэпсэтэлээн көрүүй дуу,
 Алтан чуораан аһахтаргын
 Амалыйан иһитиннэрэн,
 Тойон болуо сүрэхпин долгутууй,
 6370. Хайбахтаах хатан быарбын
 Хамсатыый, нойоонум! — диэн
 Абааһы удаһана Уот Сараһын
 Этэн-тыһынан эйэнгэлээбэхтээн баран,
 Ханна да турара биллибэккэ,
 Күлүк-балык иһигэр
 Көстөр-көстүбэт буола сырытта.
 Биһиги киһибит
 Тура-олоро толкуйданна,
 Сыта-тура сыаналаата:
 6380. Бу аһар албастаах,
 Куотар кубулуһаттаах
 Ап-чарай биһин ууһун
 Аһаарыйар ааттааба
 Албаһа суох кыаттарбата буолуо диэн,
 Албыннаһаһа санаата киирдэ уонна
 Отут көстөөх сиртэн
 Уһуутаан охсуллан көстөр
 Дьэс туруут уот илбис болотун
 Таннары тайахтанан туран,
 6390. Сүүрбэ бууттаах сүллүгэһин
 Хангас илиитигэр кэтэн баран,
 Барыһастаабынан батары көрөн,
 Соргулаах харабынан
 Тобулу көрөн туран,
 Тойук туойан,

- Ыриа ыллаан,
Уоһа хоройон,
Уолуга томтойо,
Уоһа-тииһэ турталдьыйа
6400. Турбут эбитэ үһү:
— Дьээ-буо, дьээ-буо!
Эр-дьаалабын,
Эрэллэрин эриэхситин,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Аллараа дойдум
Аһар албастааба,
Куотар дьэллик кубуһаттааба
Уот Сараһын удабан!
Мин диэтэх
6410. Охтон бараммат мастаах,
Уолан бүппэт уулаах
Орто мэнгэ дьабыл дойду
Улуу дуолана буоламмын,
Орто дойду дьахтара
Миэхэ сөп буолбакка,
Кэргэнинэн кэмчитийэн,
Доҕорунан тутайан,
Аан ийэ дойдуну
Атахпынан арсыыннааммын,
6420. Улуу дойдуну
Тобукпунан тобула сылдыбын.
Эн диэтэх дьахтар киһини
Сүрэхпинэн сөбүлээн,
Абыс дойдуга
Албан ааккын истэммин,
Тобус дойдуга
Дуолан ааккын истэммин,
Аат ааттаан,
Албан уккуйан,
6430. Абыс биттэхтээх
Арбан айан суолун туппутум,
Тобус биттэхтээх
Суол ийэни

- Сорук онгостон тобулбутум.
 Илэ бэйэбинэн,
 Сигэ дьүһүнгүнэн¹⁸⁰
 Икки эрилкэй харахпар
 Көстөн көрүөххүн
 Төһөлөөх буолуоҕай?
6440. Харахпынан көрөн хайгыахпын,
 Сүрэхпинэн сөбүлүөхпүн,
 Хан-чабаан сэбэрэбин,
 Тутум-бараан төрөлгүн
 Көрдөрө охсууй!
 Ол кэнниттэн
 Абааһы удабана олорор сирэ
 Буруота-тумана сүтэн,
 Дьэнкэ халлаан буола түстэ.
 Ол кэнниттэн
6450. Абааһы удабана
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ.
 Ол баҕайыны,
 Түтүм-бараан дьүһүнүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Үөһээ таңас диэни
 Үйэтигэр билбэтэх эбит,
 Хаардаах булгунньах саба
6460. Хап-хара соботох эмийдээх эбит,
 Собох маһы туруору анныбыт курдук
 Солобой¹⁸¹ суон соботох илиилээх эбит,
 Аппа быстыбытын курдук
 Ангалы дьаалы айахтаах эбит;
 Аллараа таңас диэни
 Сааһыгар танныбатах хотун эбит,
 Абыс мастаах онгочо курдук
 Аллараа хайабаһа
 Аппаннаан көстөр эбит,

¹⁸⁰ Сигэ дьүһүнгүнэн — синоним выражения илэ бэйэбинэн.

¹⁸¹ Солобой — грубый, безобразный.

- 6470 Самагын туорайыгтан үүнэн тахсыбыт
 Туорай баалкы атахтаах эбит.
 Ол да буоллар,
 Үөскүөбүттэн ыла
 Хатан кылаан халтырыйар
 Халын тимир тириилээх эбит,
 Сытыы кылаан сынтарыйар
 Сымара таас түөстээх эбит.
 Ол кэнниттэн
 Удабан дьахтар киһи
6480. Улуу байбал күөх чалахайын ылан
 Көлбүүрдэнэн¹⁸² кэбистэ,
 Уолан киһи оройун унуоҕа
 Туһахтатын анньынан,
 Кыыс дьахтар хапчабайын унуоҕа
 Илин-кэлин кээһинэр илбиргэлэннэ,
 Сыалыһар тириитэ ырбаахыланна,
 Сордон тириитэ сонун кэттэ.
 Ол кэнниттэн
 Иэримэ дьыэтигэр киирэн,
6490. Астаан-үөллээн
 Айгырыы сырытта.
 Иэримэ дьыэтин иһин
 Эргитэ-урбата көрдөххө:
 Сордон баһа солуччахтаах¹⁸³,
 Мэкчиргэ баһа миискэлээх,
 Куккаакы баһа ньуоскулаах,
 Хаххан¹⁸⁴ баһа хамыйахтаах,
 Уллун танһа
 Уолукка анһар киэргэллээх,
6500. Чабычач түгэбэ
 Чаһыылаах эбит.
 Истиэнэтин диэкки

¹⁸² Көлбүүрдэнэн — от *көлбүүрдээ* — набросить сверху, поверх чего-л. (напр., шаль) [БТСЯЯ, Т. IV, с. 238].

¹⁸³ Солуччач — лит.: солуурчач — маленькое ведро, ведерко [БТСЯЯ, Т. VIII, с. 517].

¹⁸⁴ В рук.: хахан.

- Эргийэ хайыһан көрдөххө,
 Тэбиэн кыыл тириитэ эркиннээх
 Солуон унуоҕа состуоктаах эбит,
 Тутаһатын үрүт өттүн өйдөөн көрдөххө,
 Үрэллибэтин диэннэр
 Үс хос үлтүрүйбэт хатан тимиринэн
 Үрүттэммит эбит,
 6510. Аллараа өттүн өнгөйөн көрдөххө,
 Алта хос
 Арыллыбат аалыы тимир алыннаах
 Аан алаһа дьиэлээх эбит.
 Ас астаан,
 Үөл үөллээн,
 Өлүү күлгэри үөнү
 Үчэһэбэ үөлэн
 Үллэннэттэ-үллэннэтэ,
 Хахай тириитэ мөрсүөннээх остуолугар аҕалан
 6520 Үллэччи уурталаан истилэр.
 Монҕой кыылы
 Эרבэһин мас курдук
 Эרבэммит суору-тары аҕалан
 Уурталаан кэбистэ.
 Тиит мас
 Үрдүк кырдалтан
 Үүнэн адаарыйан турарын курдук
 Абына-табына баттаҕа
 Адаарыйан олордобуна,
 6530. Эри-эмискэ баттаҕыттан
 Сабардаан ылбытыгар
 Ынараа баҕайыта даҕаны
 Сабардааһын аайы¹⁸⁵ саллыбат,
 Улахантан дьулайбат
 Ураанхай буолан биэрдэ.
 Ол курдук, утарыта
 Хахай кыыллыы
 Хапсыһан ыллылар,
 Тутаһа дьиэлэрин

¹⁸⁵ В рук.: аай.

6540. Сэлээпнэ бэргэнэ курдук
Төбөлөрүн оройугар
Өрө иилэн таһааран баран,
Куһаһан силбэх курдук
Тоёо илгистэн кэбистилэр,
Хардан энэ курдук
Хатан-хатаннык
Хаһыыты-хаһыыты,
Хапсыһан бардылар.
Ол курдук,
6550. Уохтаахтык охсуһан,
Уолах тииттэри
Урусхал курдук кэстилэр,
Баай тииттэри
Барча курдук үктээтилэр.
Кэлтэгэй ыйдаах,
Кэлтэгэй күннээх
Кэдэр бараан дойдутун
Тахсар күнүн
Таннары сабсыйдылар,
6560. Киирэр күнүн
Кэдэрги тартылар,
Ыллыр чыгычаах
Ырыата кэбиннэ,
Этэр кэбэ
Тыла тылбылынна.
Абааһы дьахтара да буоллар,
Тэбэрэ тэтимнээх,
Охсоро омунаах эбит.
Ол курдук, биир ый
6570. Орулуур отут хонугар
Олуйсан туран
Охсустулар даһаны,
Хайалара [да] халыг тириилэрэ¹⁸⁶ хайдыбата,
Чэгиэн эттэрэ сэймэхтэммэтэ¹⁸⁷,
Халыг тириилэрэ хайдыбата,

¹⁸⁶ В рук.: тириилэр.

¹⁸⁷ В рук.: сэймэхтэспэтиилэр.

- Хара хааннара тохтубата.
 Ол курдук,
 Икки ый хонуга —
 Уурар алта уон хонуга
6580. Мүлтү туолууга,
 Абааһы удабана
 Алын тирэбэ айгыраата,
 Үрүт күүһэ өһүлүннэ,
 Кинкиниир киэн халлаанын кулукутун
 Сыһа-халты тутгарда,
 Күнүн уота
 Көмүс аалыыта буолан
 Күккүрүү тобунна,
 Ыйын уота
6590. Ылтаһын аалыыта буолан
 Саккырыы тамалаата.
 Ол гына сылдьан,
 Арай биирдэ
 Тобус күннүк сири
 Туруйалаан эрдэбинэ,
 Харсыылаах атыыр обус курдук
 Хар-сабар сырсан тийиэн,
 Үрдүгэр миинэ түстэ уонна
 Хааннаах диэки санаатахха,
6600. Хаатын иһигэр сылдьан
 Хаачыргыы-хачыргыы мөҥөр,
 Кыынын иһигэр сылдьан,
 Кыалаах диэки санаатахха
 Кыычыргыы-кыычыргыы мөҥөр
 Кынчаал болот быһабын
 Сототун таһыттан
 Сулбу таһыйан ылан,
 Түргэнник өлөр сирэ
 Манан буолуо диэн
6610. Үрүн сүннүүн толкуйбутунан барда.
 Ол сырыттабына,
 Абааһы удабана
 Ыгыл-тыгыл тыына,

- Ыты-сонну ыллы-туойа
 Сылдыбыта эбитэ үһү:
 — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын,
 Эминэ тугуй да!
 Абытайбын-халахайбын,
 6620. Айакабын-дьойокобун!
 Таптаахайдыр диэбитим
 Таһыйабын эбит дуу,
 Онньоһоохтуур диэбитим
 Охсуталыыр эбиккин дуу?!
 Ыалдьаллара¹⁸⁸-ытыыллара
 Ыксары да буолар эбит,
 Өлөллөрө-өһөллөрө
 Өбүмэр да буолар эбит!
 Иэдээникпин-куудааныкпын
 6630. Эминэ да тугуйбуна!
 Чэйийибинэ нойонум,
 Минниир диэтэх дьахтар киһи
 Этэр баҕас элэ-была тылларбын
 Истэ баҕас кирдыктэнэ-итэбэйэ туруталаа,
 Туойар баҕас тойуктарбын
 Тоҕус үүттээх долоҕойгор
 Тута баҕас туруоххун
 Төһөлөрдөөх буолуоҕай?
 Энниир диэтэх бухатыыр киһи
 6640. Иннилэргэр туохтуур даҕаныта
 Буруйа-айыыта суохтууруга сордооҕу
 Сордоон-муннаан эрэбин!
 Чункунуур Чуура бухатыыр обургу
 Онгорбут оноһуутугар түбэспит
 Аанай-туонай
 Абаларбын көрүнгүтүүй,
 Чэйийй эрэ, нойонугум,
 Чункунуур Чуура баҕас бухатыыры өлөрөргөр
 Көмө-ньыма буолуобум,

¹⁸⁸ В рук.: ылдьаллара.

6650. Айаммына киһитигэр
 Доһор-атас наада буолуо
 Тыыммын хааларталаан,
 Ытык тылбын ылыныый,
 Хаарыан тылбын хаалларыма,
 Көрдөһүү бөбө күртүөннээх,
 Аартаһар тылым ахсааннаах,
 Нойоон! — дии сылдыбыта.
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
6660. Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Тура-олоро толкуйдаата,
 Сыта-тура сыаналаата.
 Ол кэнниттэн,
 Бу даҕаны
 Абааһы дьахтарын өлөрөн
 Албан аатырар биллибэт диэн,
- 6670 Өлөрбөккө хаалларан баран,
 Соноҕос сылгытыгар кэлэн
 Киргил көтөр курдук
 Кинэс гына түстэ,
 Кураҕаччы көтөр курдук
 Чоноччу олорон кэбистэ уонна
 Айаннаан иһэр сиригэр
 Айаннаан сэмэлээн,
 Аллараа аҕыс биис ууһугар
 Аптаах-хомуһуннаах
6680. Аартыгы арыяа баттаан,
 Аҕан дьахтар
 Ахтатын унуоҕа дьүөккэлээх,
 Тунгуй дьахтар
 Тобугун унуоҕа ыйаммыт суолун тобулан,
 Тобус уохтаах атыыр сылгым
 Дьохсооттоһо турарыгар холобурдаах
 Тойон силгиэ тыалары аннынан айаннаан,

- Буулаҕа моойдоох атыыр оҕус сүөһү
Буугунаһан буучурҕаһа туралларын курдук
6690. Буулаҕа таас хайалары аннынан киирэн,
Бүдүк хара туманын иһинэн кэтиллэн,
Кыыс дьахтар киһи кыһыран,
Кыйманнаах кыдыранга көбөн
Кыйманньы турарыгар холобурдаах
Кыпчыыр кыараҕас аартыгынан
Кыпчырыта сиэллэрэн,
Очур таас үрдүгэр
Уолан дьон ойон эрэрин курдук
Олуурдаах-моһуурдаах
6700. Аартыгы туораталаата.
Ол айаннаан иһэн
Өйдөөн-дьүүллэн
Тиэрбэс хараҕынан
Көрөн дьэргэлдьиттэбинэ,
Тэргэн куйаар кулгаагынан
Истэн сэгэлдьиттэбинэ:
Аата-суола ыйыллыбатах,
Аартыга-ыллыга этиллибэтэх
Аппаал хайа анныгар
6710. Ынараа баҕайы
Уот садаҕа монҕой кыыл буолан,
Күүтэ сатаан баран
Утуйан тыылла сытар эбит.
Ол сытан
Киһитэ кэлбитин билэ оҕуста,
Ыраах сиртэн ылар,
Сыты-сымары билэр
Сытыы сыбдырхай муруннаах эбит,
Сытын билэн, утуйа сытан,
6720. Сытырҕаан сынсырынан кэбистэ,
Бэлэһин тыаһатан
Бэллигирээн кэбистэ,
Таналайын тыаһатан
Тангырҕаан кэбистэ,
Сынсырына-сынсырына

- Тура эскирээтэ,
 Тугу эрэ билбит курдук
 Өрө ыстанхалаан ыла-ыла,
 Хардан эһэ курдук часкыйан ылаттаата,
 6730. Хахай кыыл курдук
 Хаһытаан хабырытынна,
 Уордайбытын күүһүгэр
 Уот төлөнүнэн
 Уһуутаан ылаттаата,
 Биэстии саһааннаах сири
 Ынтах-бэттэх ыстангалаата уонна
 Тонг мас тостуор диэри
 Тойуктаан тобута барда,
 Ыпсыыта-дьайбата биллибэтинэн
 6740. Ыллаан¹⁸⁹ ырыта бара турдаҕа үһү:
 — Ар-татайбын,
 Ар-дьаалабын,
 Эминэ тугуй, оҕолор!
 Дьэ, нойоон,
 Дьирибинэ Боотур,
 Ааһар былыт албына,
 Куотар былыт кубулбата,
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймаҕа буолан барангыһын,
 6750. Албыннар-көлдүнгүгэр
 Уот Сараһын удаҕаны,
 Аҕастаатар аҕаспын
 Өлөрөн кэлэн турар эбиккин!
 Аан бастакыннан мин бэйэлээҕи
 Үрдүк бэйэбин бүдүрүттэххинэ,
 Тугу онгорорунг көнүл буолуо этэ,
 Ону баара уоран-талаан
 Өлөрө сылдыар эбиккин!
 Айыыта суоҕу айыылаангыһын,
 6760. Буруйа суоҕу буруйдаан,
 Ийэм уһун иннэрбитинг иһин

¹⁸⁹ В рук.: ыллаар.

- Иэнгин эриэннээн,
 Ийэбэр-абаар эшпэтэх
 Элэ-была тылгын этитиэм,
 Хоолдуккун эрийэн
 Хоруйгун хостуобум!
 Уот Сараһын удабан
 Бэйэтэ дабаны
 Хапчабайын үөнэ хамсаан,
 6770. Көнөрөйүн үөнэ көбүөхтээн,
 Аны кэлэн
 Эр көрдөөн эмти сытыйан,
 Көрөр хараба сабыллан,
 Өйдүүр өйө өһүллэн,
 Умса хараммыт
 Уһун сордоох эбит.
 Дьэ, нойоон,
 Ыйааһынгга уурдахха кэлтэгэйдээбэт,
 Акка ыртахха анаардастаабат,
 6780. Бэскигэ уурдахха мэхэмээннэспэт
 Тэгил дойдуттан тэннээхтэр
 Тииһистэхпит буолуоҕа¹⁹⁰,
 Хол дойдуттан холоонноохтор
 Холбостохпут буолуоҕа!
 Оҕо төрөтөн,
 Кэскил тэринэн уурайбыт дьон буолуохпут,
 Нойоон! — дии турдаба.
 Ол кэнниттэн
 Этиһиилэрэ эрдэ бүппүт дьон быһыытынан,
 6790. Түллэр таас түөскэ түһүспүтүнэн бардылар,
 Сон курдук суулаһа түстүлэр,
 Санһыйах курдук сапсыһа түстүлэр,
 Килиин курдук кэтиһэ түстүлэр,
 Аал курдук анньыһа түстүлэр,
 Хардан эһэ курдук
 Хаһыыты-хаһыыты хардырбастылар,
 Уйан сирбит буолуо диэн

190

В рук.: тиисистэхпит буо.

- Урсан туран охсустулар,
 Чараас сирбит буолуо диэн
 6800. Тапсан туран табыстылар,
 Сиикэй эттэрин силдьирийиэр диэри
 Сиритэ сынныстылар;
 Байбал эбэ хотун
 Турар туруу хайаларын
 Хонурах хаардааҕар
 Куһаҕаннык кэстилэр,
 Устар таастары
 Мэрэлиир¹⁹¹ таас мээчик онгостон тэбиэлээтилэр,
 Сытар ынах саҕа
6810. Сымара таастары
 Иччэҕэй бадараан курдук
 Илдьи тэбистилэр.
 Улуу бухатырдар
 Ыар тыыннарыттан,
 Ыарахан атахтарыттан
 Түнкэли байбал
 Түүнүн оргуйан
 Түллэннээн ылаттаата,
 Ыар тыыннарыттан
6820. Ынчыктаан ылаттаата...
 Аат уруулаах,
 Атаах мөнгүөннээх
 Аллараа аҕыс биис уустара
 Атабастанан-баттанан
 Арбы-һарбы түһэннэр,
 Орто дойду одьунааһа,
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
6830. Дьирибинэ Боотуру,
 Чынкыныыр
 Чыныс Тойон оҕонньор аҕалаах,
 Чыңгыдаан удабан ийэлээх

¹⁹¹ Лит.: мэрилиир.

- Чункунуур Чуура бухатыры
 Ажаларын аатын алгыйаннар,
 Ийэлэрин аатын киллэрэннэр
 Тобус кунан обус тириитигэр
 Тимир тордуогунан тардан,
 Отут хонук устата ойуулааннар,
 6840. Сурук суруйаннар,
 Үөһээ үс биис ууһун
 Үнэр танарата,
 Үнсэр суута буолан онгоһуллубут
 Үрүн Аар Тойон офонньорго
 Үнсүү түһэрбиттэр.
 Аллараа абыс биис ууһун
 Аһаардастыы атабаһаан
 Аһыйахтаах уу курдук
 Таннары үктүүн дьалкытан,
 6850. Тордуйалаах уу курдук
 Тобо үктүүн долгуттулар,
 Төрүүр оҕону
 Төттөрү домноотулар,
 Иитэр сүөһүнү
 Иннэри үктээтилэр.
 Улуу үнсүү түһэрбиттэрин иһин,
 Үөһээ дойду
 Үнсэр суута буолан онгоһуллубут,
 Үнэр танарата буолан айыллыбыт
 6860. Үрүн Аар Тойон офонньор
 Үөһээ дойду бойуннарын¹⁹² —
 Үс уот дугуй бухатыраттарга
 Сорук соруйда
 «Тугаттаан, манна ажалын!!!» диэтэбэ.
 Ол кэнниттэн
 Икки охсуһа турар
 Дьырибинэ Боотур,
 Чункунуур Чуура бухатыыр буолан,
 Өлөрсөн өһөхтөһө,

¹⁹² Лит.: буйуннарын.

6870. Охсуһан ойутуһа турдахтарына,
 Үлүскэннээх үрдүк мэҥийэ халлааннара
 Дьэс алтан күөһү түҥнэри уурбут курдук
 Кытара убайан хаалла,
 Өлөр өлүү
 Өһөх болуо быллыттар
 Төттөрү-таары устаннастылар,
 Кинкиниир киэн халлааннара
 Киэлитэ-киэбэ уларыйда,
 Үрдүк халлаан үрдэ
6880. Дьоло ыстанарга¹⁹³ дылы гынна,
 Сүүллэр этинг дьүрүһүйэ тыаһаата.
 Икки бухатыыр, дьэ,
 Муодарбаан,
 Мунньары-хаанньары көрдүлэр,
 Охсуһууларыттан уурайан
 Өрө көрөн турдулар.
 Ол туран
 Өйдөөн-дьүүллээн
 Тиэрбэс харахтарынан
6890. Көрөн дьэргэлдыттэхтэринэ,
 Тэргэн сэгэйэ кулгаахтарынан
 Истэн сэгэлдыттэхтэринэ:
 Үөһээ халлаантан
 Үс айыы бухатыыраттара
 Түһэн иһэр эбиттэр.
 Ол дьоннору
 Түтүм-бараан төрөллөрүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэлэрин
6900. Хайырдаан көрдөххө:
 Ураанхайтан урабаһынан уратылаах,
 Сахаттан саһаанынан сабырытар,
 Кинилэрдээбэр үс төгүлүнэн үрдүк унуохтаах,
 Модьу көрүҥнээх дьоннор
 Аттыларыгар¹⁹⁴ сымара тааһы

¹⁹³ В рук.: сыстанарга.

¹⁹⁴ В рук.: атыларыгар.

- Сяа хаардаабар куһаһаннык
 Сингнэри түһэн кэбистилэр уонна
 Элбэби эргитэ барбатылар,
 Ыйытык ыйыталаһа,
 6910. Тыл этэ,
 Санга сангара барбатылар,
 Кынаттана илик
 Чөркөөкү кус оҕотунаабар
 Куһаһаннык тараччы тутан ылан,
 Иккиэннэрин холбуу
 Тимир ханаат быаннан
 Түүрэ кэлгийэн баран,
 Орто бухатыыр хангас хоннобор
 Кыбынан кэбистэ уонна
 6920. Үөһө көтүтэн иһэн
 Үс бухатыыр ибир-сибир
 Кэпсэтэ-күссэ истилэр
 «Аатырар Чуура бухатыырдар»¹⁹⁵,
 Сөбүгэр да бухатыыры
 Аатырдар эбиттэр...» диэн,
 Чуура бухатыыры
 Күлүү-майаас онһуннулар.
 Ол аайы
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 6930. Бэйэтиттэн бэйэтэ
 Кэлэйиэх курдук туттар-хаптар.
 Үрүҥ Аар Тойон оһонһорго,
 Тус иннигэр аһалан
 Түһнэри анһан киллэрдилэр.
 Үрүҥ Аар Тойон оһонһор
 Эрэдэһиннээх үүн тиэрбэһин курдук
 Эрилкэй хараһынан
 Эрэличчи көрөн кэбистэ,
 Килбэчийэ-күлүмнүү оһорор
 6940. Кыһыл көмүс баттаһын
 Өрө имэринэн кэбиһэ-кэбиһэ,
 Кинилэр диэкки

¹⁹⁵ В рук.: бухатыырда.

- Барыыстаабынан батары көрдө,
 Соргулаабынан тобулу көрдө.
 Онуоха
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Иккилээх оҕотооҕор куһаҕаннык кыбыһынна,
 Уончалаах¹⁹⁶ оҕотооҕор куһаҕаннык дьулайда.
 Ол кэнниттэн
6950. Үрүн Аар Тойон оҕонньор
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан,
 Саҥа сангаран,
 Тыл этэ олорбута эбитэ үһү:
 — Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Чин халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
6960. Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур, нойоон!
 Адаҕатын кэппитинэн айыллыбыт,
 Арбаҕаһын бүрүммүтүнэн төрөөбүт
 Арсан дьаама айахтаах,
 Атара былас кутуруктаах,
 Далан хапсыыр табаҕайдаах,
 Аат уруулаах,
 Атаах мөнүөттөннээх
 Аллараа аҕыс биис ууһугар
6970. Туох соруқтаах буолан тоҕооспуккунуй,
 Ханнык наадалаах буоллангыһын
 Аартык мунһаан аанһаабыккыһын,
 Суол мунһаан тоҕооспуккунуй?
 Эһи суон буруйун туһунан
 Аллараа аҕыс биис ууһуттан
 Улахан диэн үһсүү кэлэ сытар, нойоон!
 Мунһугар диэри онорбут
 Суон буруйгун
 Туһунан сүөрүнэргин

¹⁹⁶ В рук.: уоччалаах.

6980. Биир биллэрэ оѳус эрэ!
Онуоха абааһы уола
Чуура бухатыыр күлэн алларастыыр
«Үчүгэй да тойон буолар эбит ээ!» диэтэбэ.
Ол кэнниттэн
Дьырибинэ Боотур ойон туран
Ырыа ыллаан,
Тойук тойон
Тыылла-хабылла турбута үһү:
— Дьээ-буо, дьээ-буо!
6990. Эр-дьаалабын,
Эрэллэрин эриэхситин,
Эминэ тугуй, оболоор!
Үнсэр суутум,
Үнэр тангарам
Үрүң Аар Тойон оѳонньор,
Тускулаах бэйэбэр,
Тон күөңгэр
Дуолан кирдьик
Дорообобун тутаргар
7000. Күтүр диэн көрдөһөбүн!
Дорообо диэтэ диэн
Туорарѳата барымаарый,
Дойду-дойду туттар тыла
Тус-туспа буолааччы,
Сүгүрүйдэ диэн
Сөѳө-махтайа барымаарый,
Сүдү киһи сөбүлүүрэ
Манньык буолаарай диэммин
Сүгүрүйэбин.
7010. Мин диэтэх бухатыыр киһи
Этэр тылбын
Икки иэдэскэр ильдэ турар
Истигэн сэргэх кулуку дьэллик кулгааххынан
Истэ сэргэбэлээн,
Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
Төһөлөөх буолубай?
Туйар тойугум

- Торбо-дуулай хоһоонун
 Тобус үүттээх дуолан долобойгор
 7020. Тута баҕас туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Ол тугуй диэн
 Туоһулуур буолларгын,
 Иитэн-харайан үөскэппит
 Күбэй хотун ийэбиттэн,
 Айан-дьайан үөскэппит
 Аар тойон аҕабыттан
 Айыллыахпыттан ыла,
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 7030. Айыы хаан аймаҕын
 Аһынар андабардаахпын,
 Күн сириҥ көрүөхпүттэн ыла,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн айыы дьонун
 Көмүскүүр аналлаахпын,
 Айыллыахпыттан ыла
 Аан дьархан
 Андабардаах киһибин.
 Орто туруу дойдуга тахсан,
 7040. Чункунуур Чуура бухатыыр
 Суохпар тахсан
 Ийэм ууһун иннэри үктээн,
 Инчэбэй эттээби имиризэй сотон,
 Аан алаһабын алдытан,
 Иитэн-харайан үөскэппит
 Күбэй хотун ийэбин,
 Айан-дьайан үөскэппит
 Аар тойон аҕабын
 Өлөрөн-сүтэрэн
 7050. Үөдэн-таһаан онгорбутун иһин,
 Ир суолун ирдээммин
 Ириэнэбэр тиэрдэн
 Иэстэхэр киһи турабын!
 Тонг суолун тордооммун!
 Тобурабар тиэрдэммин,

- Ангаардастыы айбардаабытын иһин
 Аан дойдуларын
 Атыйахтаах уу курдук
 Таннары үктүөн дьалкытыабым,
 7060. Тордуйалаах уу курдук
 Тоҕо үктүөн долгутуобум!
 Бүлтэспиттэн биир бүлтэс баарын тухары,
 Хааммыттан тамах хаан баарын тухары
 Өлөрсө туруобум,
 Үрүң күн анныгар,
 Үктэл буор үрдүгэр
 Баарым тухары утарса турар киһи турабын,
 Өлөрбүтүнээбэр элбэҕи өлөрүөбүм,
 Алдыаппытынааҕар элбэҕи алдыатыабым,
 7070. Өтөх үөскээбэтэбин,
 Ыал олорботоҕун,
 Ыыспа тэриллибэтэбин курдук онгоруобум,
 Күлүн күлэ-күлэ буккуйуобум,
 Көмөрүн үөрэ-үөрэ кыыбахтыабым!
 Аанһаннан аттаммат
 Амарыын ыалдыт
 Аллараа дойдуга
 Ааннаатабым буолуо,
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 7080. Сүдү ыалдыт
 Бүрүүкээбитим буолуоҕа!!! — диэн,
 Ыыстаһа-куруһуннаһа турбут эбит.
 Ол кэнниттэн
 Абааһы уола
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Кыһыһырда быһыылаах,
 Кылар харабынан
 Кынчарыйан ылаттаата,
 Абарда быһыылаах,
 7090. Адьыгырас тийһин
 Хабырынан ылаттаата,
 Үөһүн тартаран
 Үллэннээн ылаттаата,

- Харса-хабыра суох
 Хаһытаан хабырыттыан иннигэр,
 Айыы сир буолан
 Арыычча тохтоото.
 Ол кэнниттэн
 Үрүҥ Аар Тойон
7100. Абыс уон абыс аркыамалаах кинигэтин
 Арийан олорон
 Айыы бөбөлөрүн аахта,
 Буруй бөбөлөрүн муунталаата.
 Абааһы уола
 Чункунуур Чуура бухатыыры
 Хараҕар диэри онгорбут
 Халын айыылаабынан,
 Муннугар диэри онгорбут
 Суон буруйун иһин,
7110. Иннириттэн биир утах иннири
 Көбөрөтөргө диэн
 Буруй буруйдаатылар,
 Айыы айыылаатылар.
 Ол кэнниттэн
 Абааһы уола
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Ырыалаах-тойуктаах буола турбута эбитэ үһү:
 — Ар-татайбын,
 Ар-дьяалабын,
7120. Эминэ тугуй, оболоор!
 Туора кииннээх,
 Туос кэһэхтээх диэбиккэ дылы,
 Туора кииннээх диэннит
 Туорарҕата тамнаан,
 Буруйа суох киһини
 Буруйдаан эрэбит,
 Айыыта суох киһини
 Айыылаан эрэбит!
 Дьирибинэ Боотур
7130. Аан бастаан
 Аллараа дойдуга киирэн,
 Өлөрөн-сүтэрэн

- Өстөхөр төрдүн онгорбута.
 Убайдаагар убайбын
 Хаан Хатылааны
 Үрдүк бэйэтин кэмнээбитэ,
 Үтүө бэйэтин үлтүрүшпүтэ.
 Кыыс Тэгиэримэн Куону
 Былдыан-талаан ылбыта,
 7140. Балыстыын-эдьийдиин
 Барытын бараабыта.
 Ол үрдүнэн
 Мин буруйдаах буолуом дуо, дьэ?!
 Мин диэтэх киһини кыайдаххытына
 Интир көбөрөтөргүт буолуоҕа!
 Элбэхтэн элбэх охтуоҕа,
 Аҕыйахтан аҕыйах охтуоҕа да,
 Эһиги сууккутугар
 Бэриммэт¹⁹⁷ бэйэлээх киһибин!!!
 7150. Ол кэнниттэн
 Абааһы уола
 Дьэбиннээх ардай аһыылара
 Адьырыс гынан аастылар,
 Имэннээх эт бэргэ хараба
 Эрэлингнээн ылла...
 Ону көрөн баран
 Үрүҥ Аар Тойон
 «Өстөөхтөр бэйэлэрэ өлөһүннүннэр¹⁹⁸,
 Бу дойдуттан киэр гынын!» диэтэҕэ.
 7160. Ону истээт,
 Абааһы уола
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Сыалыһар балык курдук сылбырыннаата,
 Холлоҕостоох уот буолан
 Аллараа диэкки субурус гынан хаалла.
 Дэлэ¹⁹⁹ да бэйэлээххэ
 Табабайга таба туттарыах буолбатах,

¹⁹⁷ В рук.: бэриммэн.

¹⁹⁸ Лит.: өлөрүстүннэр.

¹⁹⁹ Дэлэ — чрезвычайно, очень [Пек., Т. I, стлб. 685].

- Кирдьик даҕаны
 Ураанхай сахаҕа
 7170. Уодьуганын²⁰⁰ тутгарбатах,
 Улаҕатын булларбатах,
 Мунура биллибэтэх
 Аптаах атамаана,
 Кубулҕаттаах одьунааһа
 Аллараа
 Аҕыс биис ууһугар
 Аатырыан аатырбыт
 Атамаан эбит диэн,
 Үөһээ дойду буйуннара²⁰¹
 7180 Дьору диэн дьулайа көрөн хааллылар.
 Биһиги киһибит
 Онтон да хаалсыбат саннаах киһи буолан биэрдэ,
 Үнкүрүс гынан
 Төкүнүйэргэ дылы гыммыта да,
 Үс кырыылаах
 Үөрбэ буолан аллараа диэкки
 Супту туойулла турда.
 Үөһээ үс биис уустара
 Көрөн эрэ хааллылар.
 7190. Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Олук уксан,
 Хардыы аахсан,
 Тилэх баттаһан,
 Аат уруулаах,
 Атаах мөнгүөннээх
 Аллара аҕыс биис ууһун диэкки
 Айаннаан киирэн бара турдулар.
 Ол айаннаан,
 7200. Урукку охсуһа турбут сирдэригэр
 Ньиргиэрдээх этин курдук
 Ньиргийэн кэлэн түстүлэр даҕаны,

²⁰⁰ В рук.: удьуганын.

²⁰¹ В рук.: буйунна.

- Эриэн²⁰² үөн курдук
 Эриссэн киирэн бардылар,
 Монгой кыыл курдук
 Буутайдаһан киирэн бардылар,
 Часкыйа-часкыйа
 Чабырбайга уурталастылар,
 Орулуу-оруюу
- 7210 Оройго уурталастылар.
 Ынараа бабайыта
 Абарбыт-сатарбыт бэйэлэнэн,
 Уруккутунааһар уон оччо
 Уоһурбукка дылы дьүһүннэннэ,
 Дьэбиннээх ардай аһытынан
 Дэгиэлээн тарда сатаата,
 Содуомнаах уон дэгийэ тынһыраһынан
 Утары тутан тоһуйда.
 Ол кэнниттэн
- 7220 Биир ый хонуга —
 Орулуур отут хонуга
 Томтойо туолуута буолла даһаны,
 Хайа-хайалара
 Халын тириилэрин хайытыспатылар,
 Чэгийн эттэрин сэймэхтэспэтилер,
 Хара хааннарын тоһуспатылар,
 Эриэ-дэкси бэйэлэннилэр,
 Эрбии биитин курдук
 Тэбис-тэнгэ
- 7230 Тирэһэн турдулар.
 Икки ый хонуга —
 Уураһ алта уон хонук
 Томтойо туолла даһаны,
 Түүлэрин да төбөтө түүкэрийбэтэ,
 Сыллар диэни билбэтэх сындааһыннаах,
 Элэйэр-эмтэрийэр диэни билбэтэх эттээх
 Дьон буолан биэрдилэр.
 Абааһы уола,
 Аллараа дойду

202

В рук.: эрэн.

7240. Алдьархайдаах аарымата
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Биэс саһааннаах сири туора ыстанна уонна
 Тойук туойан,
 Ырыа ыллаан
 Ырыта бара турдаба:
 — Ар-татайбын,
 Алаата, оҕолоор!
 Ама даҕаны,
 Арбаһыттан тэһииннээх
7250. Айыы аймаҕа
 Алыс да аарыма күүстээх буолаллар эбит,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн айыы дьонноро
 Күтүр күүстээх да буолаллар эбит да, нойоон!
 От-мас аһылыктаах,
 Укар куйаас үллүктээх
 Орто дойду оҕолоро
 Мин бэйэлээх табаҕайбар киирэн баран,
 Тулуһан туруулаһар киһи баарын
7260. Үйэлээх-сааспар билбэтэх бэйэм биллэбим.
 Туох бэйэлээх
 Толуу дьахтар киһи
 Ингэрэ-далай иһигэр батан
 Үөскээбитин буолуоҕай,
 Ханлык дойдум
 Араҕас далбарын
 Күүстээх күүгэнигэр
 Торолуйбут ураанхай эбиккиний?!
7270. Тохтубат хааннанан,
 Ыалдьыбат этгэнэн
 Айыллар да буолар эбиккин,
 Нойоон!
 Ол да буоллар,
 Мин бэйэлээҕи
 Үрдүк бэйэбин кэмнээн,
 Үтүө бэйэбин бүдүрүтүөм диэн

- Искэр да санаама,
Таскар да таһаарыма!
7280. Үс сиргэ саһа сытар
Сүрэхтээх киһибин,
Ону барытын булан өлөрөн-өһөрөн,
Кыра унуохпун
Кыйырдырынын биллибэтэ буолуоҕа, нойоон!
Хата мин этэрбин истэн,
Итэҕэйэ-кирдьиктэнэ тур эрэ!
Ол тугуй диэтэргин,
Айан дьонугар
Атас-доҕор наада буолуоҕа,
7290. Охсуспакка,²⁰³ эйэлэһэн араһан,
Ортомноох олохпутун
Тэриниэххэ хайдаҕый?
Ийэлээх аҕабын
Өлбөт монгуу уутунан
Эмтээн-тилиннэрэн
Туруорар да кыахтаах киһибин, нойоон!
Туох дииргин
Биир биллэрэ охсууй,
Нойоон?! — дии турдаҕа.
7300. Ол кэнниттэн
Биһиги киһибит
Киһитээби санаата
Кэдэрги тардан,
Кэтит үдүгэн диэкки
Кэдэрги тардан
Киэлитэ холунна,
Киэбэ уларыйда.
Уордайбытын уларыппат идэлээх киһи эбит,
Абарбытын аһардыбат идэлээх киһи эбит.
7310. Былчындын иниирэ
Дьорохой балык курдук
Түллэннии онньоото,
Уоттаах чолбон харабынан

²⁰³ В рук.: охсуска.

Өргөстөөбүнэн өрө көрдө уонна
 Ыыстыгы-буруолуу,
 Үөбэ-ыһаара,
 Күргүйдүү-көбүөлүү
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!

7320. Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Буор сырай,
 Буорбалды сото,
 Хааннаах айах,
 Хара түөкүн,
 Аһар былыт албына,
 Көтөр былыт көлдүнэ,
 Айабын абатын,
7330. Аанай-туонай абатын,
 Сүүнэй-туонай сүптүтүн
 Көрөллөөр-көрбөттөр?!!
 Адьарай уола
 Тумсун тууһун,
 Кылбайар кыһытын²⁰⁴
 Билингитий-көрүнгүтүү²⁰⁵ эрэ!
 Хаһаангыттан ыла
 Мин бэйэлээби
 Атас-доҕор оностон
7340. Атаһырбаан амалыйбыт буола-буола!
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймабын атабаастаабыт хардабар
 Атас буолар акаарыны
 Миигин булбут эбиккин!
 Уһун унуохпун
 Урусхаллатыам иннинэ,
 Кыра унуохпун
 Кыдымахтатыам иннинэ
 Аттыгыттан арабыам эрэ суоҕа!

²⁰⁴ В рук.: кыһытын.

²⁰⁵ В рук.: билингитий-көрүнгүтүү.

7350. Хааммыттан тамах хаан баарын тухары
Бүлтэс²⁰⁶ унгуохпуттан биир баарын тухары
Утары турар ураанхай буолуом!
Ох барда, онгоһун,
Сэп барда, сэрэн,
Өлөр сиргин өйдөн,
Охтор сиргин онгоһун!!
 Ол кэнниттэн
Түллэр таас түөскэ
Түһэн кэбистэ,
7360. Эмиэ
Уруккутааҕар уон оччоннон
Уохтаахтык охсуһан,
Ойутуһан киирэн бардылар.
Ол охсуһа сылдьан,
Абааһы уола Чуура бухатыыр
Тиэрэ кэлэн түһэргэ дылы гынна да,
Үс сүүллэр өрөһөлөөх
Күөх суурай долгуннаах,
Балкыйа турар
7370. Балысхан улахан хайалардаах
Байбал үөһүн диэкки
Күөх уот буолан
Күндүллэнэ турда,
Биһиги киһибит
Кэнниттэн көрөн эрэ хаалла.
Абааһы уола баран иһэн
Сан дьаарык сангалаах,
Туман дуураа тойуктаах,
Кэри-буру кэпсэллээх,
7380. Быс-быдаан ырыалаах буола-буола
Киирэн субуруйа турда:
 — Ар-татайбын,
Ар-дьаалабын,
Алаата, оҕолоор!
Айыы уола атаһым,
Күн уола доборум

²⁰⁶ В рук.: бүтэс.

- Уот сымала муораба
 Түөрт уллунгах эрэ сөп буолар
 Очуос таас хайата диэн баар,
 7390. Онно тийэ охсууй.
 Биир сор суоллаахпыт
 Онно түһэн убайан өлүөхтүнүү!
 Дьылба тойон
 Хайабытын анырын
 Бэйэтэ билиэбэ да, нойоон!
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы дьылбата кытаанах эбит дуу,
 Аллараа дойдум дьылбата ордук эбит дуу,
 Мин диэтэх киһиэхэ
 7400. Туос тангарам тосхоло билиэбэ,
 Мас тангарам анала билиэбэ,
 Тийэ охсууй, нойоон!!!
 Ол кэнниттэн
 Айыы сириҥ ааттааба,
 Күн сириҥ күүстээбэ,
 Ороһуоллаах уулаах,
 Оройунан онньуур
 Орой халлаан үрүттээх
 Орто дойду улуу дуолана,
 7410. Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Онтон толлон-дьулайан
 Туруох бэйэлээх буолуо дуо,
 Кэнниттэн батыһаары гынан эрдэбинэ,
 Чокуур таас гынан укта сылдыар
 Тэллэххэ сытар
 Тэннээх атаһа,
 7420. Хоойго сытар
 Холоонноох доҕоро
 Сиэбиттэн төкүнүйэн түһэн баран,
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ уонна
 Утары хааман
 Нусхалдьыйан кэлэн туран,

- Кыламана уутуйан,
 Алтынны ый алта сангата
 Алтыһан турарыгар холобурдаах
 Ала чабаан харабыттан
 7430. Мөл-мөл уу тамалаата.
 Хата, дьэ өйдөөн,
 Кыыс дьахтарын
 Түтүм бараан төрөлүн
 Бүдүйэн көрдөбүнэ,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөбүнэ:
 Тангас бүтэй тамана сандаарар,
 Эт бүтэй унуоҕа көстөр,
 Унуох бүтэй силиитэ дьалкыйар,
 7440. Абыс былас
 Долгун көмүс сыһыахтаах эбит.
 Маны көрөн бухатыыр киһи
 Нохтолоох тойон сүрэбэ долгуйда,
 Хайбахтаах²⁰⁷ хатан быара хамсаата.
 Ол кэнниттэн
 Кыыс дьахтар
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан,
 Тийһин быһыһынан
 7450. Сыйан сыналыта турбута үһү:
 — Ый-ый-ыйбын!
 Ытаабатах бэйэм
 Ытаатабым ыгыччытын,
 Соһооботох бэйэм
 Соһоотобум соһуччутун,
 Ый-ый-ыйбын,
 Аай-ай-айбын!
 Хоойго сытар,
 Хол дойдуттан
 7460. Холоонноох доборум,
 Тэҕил дойдуттан
 Тэллэххэ сытар

²⁰⁷ В рук.: хайбахтах.

- Тэннээх атаһым,
 Чинг халлаан
 Чиэспэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур!
 Мин диэтэх кыыс-дьахтар
 Этэр тылым эгэлгэтин
7470. Икки иэдэскэр ильдэ турар
 Истигэн сэргэх куйаар кулгааххынан
 Истэ сэргэбэлээн²⁰⁸,
 Итэбэйэ-кирдиктэнэ тур эрэ!
 Туойар тойугум
 Торбо дуулай хоһоонун
 Тобус үүттээх долобойгор
 Чопчу тутан туруоххун
 Төһөлөөх буолуоҕай?
 Ол тугуй диэн ыйытар эбит буолларгын,
7480. Түспүт күөрэйбэтэх,
 Барбыт бөҕө баһыллыбатах
 Уот Чумулу байбалга түһэрэн өлөрөөрү,
 Ааһар албаһа баранан,
 Онно ынгыраһа буолуоҕа...
 Тохтоо, болбой!
 Очуос таас хайа төбөтө
 Түөрт уллунах эрэ сөп буолар сирэ,
 Онтон хамсаатын да,
 Уот сымала байбалга
7490. Умайан өлүөхпүт!
 Ааһар албастаах,
 Куотар дьэллик кубулубаттаах
 Удаһан эдьийдэрдээх.
 Ол удаһаттар кэлэн,
 Киниэхэ күүс-көмө буолуохтара.
 Тохтоо, болбой, нойоон!
 Адабыйбыт аан дойдубутугар
 Төннөн көрүөхпүтүн
 Хайдах буолуой?

²⁰⁸ В рук.: сэргэбэллээн.

7500. Ытык тылбын ылыныый,
 Хаарыан тылбын хаалларыма,
 Кэриэс тылбын кэнимэрий!!!
 Ыый-ый-ыйбын,
 Аай-аай-айбын!
 Ол кэннитгэн
 Орто дойду ухулу туйгуна
 Өхөтөспүтүн өһүлүөх бэйэлээх буолуо дуо?
 Абарбытын аһардыбат,
 Кыһырыбытын кыйдаабат
7510. Киһи буолан биэрдэ,
 Атабар ииктиир
 Атаах кыыс эттэбин аайы,
 Аахайбат киһи буолан биэрдэ.
 Чункунуур Чуура бухатыыр
 Саас-үйэ тухары
 Төрөтөр оҕо төлкөгүн,
 Иитэр сүөһү²⁰⁹ [күрүөтүн] алдыата турар
 Саннаах киһи буолуо диэн
 Тура-олоро толкуйдаата,
7520. Сыта-тура сыаналаата уонна
 Кыыс-дьахтарын
 Чокуур таас гынан
 Сиэбигэр угунна да,
 Үрүн туман буолан
 Үс сүүллэр өрөһө долгуннаах
 Көбөрөр күөх үөһүн диэки
 Үрүн туман буолан
 Көтөн субуруйа турда.
 Ол айаннаан иһэн,
7530. Эргим-ургум тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдьийбитэ²¹⁰,
 Тэргэн кулгаабынан
 Истэн сэгэлдьиппитэ:
 Очуос таас үрдүгэр
 Чуура бухатыыр

²⁰⁹ В рук.: сүөһүгэ.

²¹⁰ В рук.: дьэргэлдьийбитэ.

- Былыргыы үйэбэ кэлэн,
 Дьирэччи тэбинэн турар эбит.
 Биһиги киһибит
 Онно кэлэн тура түспүтэ —
 7540. Уллунуохтара эрэ сөп буолар дойдута
 Буолан биэрдэ.
 Ол туран,
 Абааһы уолун
 Түһнэри анһан кэбиспитэ —
 Баһа атаһа,
 Атаһа бас буолан
 Таннары куочайданан түһэн истэбинэ,
 Хантан да баар буолбутун
 Билбэккэ хаалбыта —
 7550. Түөлбэ күөл саһа
 Дүһүргэ түһэрэн ылан,
 Төттөрү туруоран кэбистэ.
 Бүдүк-бадык көрдөбүнэ,
 Туох эрэ абааһы удаһана быһыылааһа.
 Чуура бухатыыр таһыста даһаны,
 Түөскэ кэтэн кэбиспитэ —
 Биһиги киһибит
 Уот сымала байһалга
 Төбөтүн оройунан
 7560. Түһэн куочайдана турда.
 Тийиэхчэ буолтун кэннэ,
 Абааһы удаһана
 Уот Сараһын удаһан кэлэн
 Дүгүрүгэр²¹¹ түһэрэн,
 Төттөрү таһааран
 Туруоран кэбистэ.
 Ол тураатын кытта
 Абааһы уолун
 Түөскэ кэтэн кэбистэ.
 7570. Ынараа киһитэ эмиэ
 Төбөтүнэн түһэ турда.

²¹¹ Лит.: дүһүрүгэр.

- Түхэн эрдэбинэ,
 Көстүбэт удабан
 Дүнгүрүгэр түхэрэн
 Төттөрү таһааран истэбинэ,
 Уот Сараһын удабан
 Дүнгүрүн дьоло силлээн кэбиспитэ —
 Абааһы дойдутун
 Алдырхайдаах аарымата
 7580. Чункунуур Чуура бухатыыр
 Уот сымалаба түхэн
 Умайан хаалла...
 Ол кэнниттэн
 Чуура бухатыыры
 Дүнгүрүгэр түхэрэр удабан
 Ыр былыт
 Ырыаны ыллаан,
 Тор былыт
 Тойук туойан,
 7590. Дьуон дьуорайа,
 Дьан дьаарайа турбутун ис хоһооно
 Манныга эбитэ үһү:
 — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын!
 Алдырхай бөбө
 Адабыян ааннаата,
 Илдыркэй бөбөтө
 Иэнигийэн эргийдэ!
 Аллара дойдукам
 7600. Харыаннардаах ыччата,
 Халынмына хаххата,
 Суоннууруга дурдата
 Буолуталаан айыллыбыт
 Тойоммуна быраатым
 Чункунуур Чуура баҕас бухатыыры²¹²
 Көмөрүйэр сүрэхийим чопчутун,
 Көрдөрбүнэ харахыйым дьүккэтин

²¹² В рук.: бухатыр.

- Абаларын саҕаттан айдааннаах,
 Ийэлэрин саҕаттан иирээннээх
 7610. Орулуур ороспуой кэлитэлээн
 Алдьархайы онордо!
 Хоой-һаай, хуу-һаа!
 Илбиспинэ иччилэрэ,
 Истин-көрүн!
 Уоттууруга Сараһына удабан бэйэтинэн
 Оҕолоотор оҕотун,
 Оҕотун уокка баҕас түһэрэн
 Хаарыан тыынын быһаахтаата!
 Эрдиир көрдөөн
 7620. Эмти баҕас сытыйан,
 Көбдөгүн да үөһнэрэ көймөҥнөөн,
 Ахтатын үөһнэрэ адаарыйан,
 Хайабаһын да үөһнэрэ
 Хамнаабытын тулуйбакка,
 Үлүгэри онордо!!
 Аанай-туонай абаккабын,
 Иэдээникпин-илдьиркэйбин
 Көрүннүтүүй-билиҥнитий²¹³!
 Иэдээникпин-куудааныкпын,
 7630. Иһиликпин-таһалыкпын,
 Оҕолоор да, оҕолоор да!
 Ол кэнниттэн
 Ап Чарай удабан
 Ууйдаан-аайдаан,
 Тус хоту түһэ турда...
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Кыайан-хотон,
 Өрөгөйө үрдээн,
 7640. Үлүскэннээх үрдүк халлаан диэкки
 Өрө көрөн,
 Түөһүн толору тыынан турдабына,
 Уот Сараһын удабан кэлэн,

²¹³ В рук.: көрүннүтүүй-билиҥнитий.

- Улуу байгал
 Дуксуурдаах долгунун үрдүнэн
 Уот субурған буолан
 Төттөрү-таары субуруйа-субуруйа,
 Ыр былыт ырыалаах,
 Тор былыт тойуктаах
7650. Буола сылдыбыт эбит:
 — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Чинниир халлаан
 Чиэппэригэ холобурдаах
 Дьэргэлгэнэ сүүрүкпүнэ аттардаахай
 Дьырибинэ Боотуруга,
 Тустууруга бэйэлэргэр
 Дьоһуннардаах дорообото
 Тута баҕас туруталаа!
7660. Энниир диэтэх бухатыыра киһибинэ
 Миннийэлиир диэтэх баҕас
 Дьахтарбына киһикэни
 Тыыннаах баҕас хаалларбыккын,
 Үтүөлэргин үтүөкэннэн
 Төлөөтөбүм буоллунугуй!
 Миннийэлиир удабан дьахтар
 Көмөлөспөтөбүм буоллар баҕас
 Уоттууруга Чумулута
 Байҕалыгым балыгар
7670. Аһылык буолбут буолаахтыанг этэ баҕас.
 Мантан ынтах
 Кэтитпинэ суолбутун
 Кэһиспэт буолуохпут,
 Уһуммуна суолбутун
 Оломноспот буолуохпут, нойоонум!
 Аллараангы дойдуга
 Муннуларбар диэри баҕас онгорбут
 Суоннууруга буруйдаах,
 Харахпар диэри баҕас онгорбут
7680. Халыгмына айыылардаах
 Киһи буоллум быһыылаах...

- Чэйийбинэ, нойоонум,
 Быдан ыраах дьылларга
 Быралбаннаах быраһаай буоллунууй!
 Төрөтөр оҕолорун уйаланнын,
 Иитэрбинэ сүөһүлэринг күрүөлэннин,
 Үрдүк аатын
 Үстүүрүгэ дойдуларга
 Үргүүк таба түүтэ буолан
 7690. Үрэлийдин!
 Албан аатын
 Абыспына дойдуларга
 Аатырдыныый, нойоон!!! — дии турдаҕа.
 Ол кэнниттэн
 Үөһээлээн да көппүтүн көрбөтөбө,
 Аллараалаан да тимирбитин билбэтэҕэ,
 Биллибэккэ-көстүбэккэ,
 Мэлийэн сүтэн хаалла.
 Ол кэнниттэн
 7700. Байбал хааһыгар
 Үрүн туман буолан
 Көтөн унаарыйан тахсан,
 Сизэбиттэн чокуур тааһын ылан,
 Күнү көрсө үс төгүл эргитэн баран,
 Сиргэ бырахпыта —
 Тэгиэримэ Куо
 Бэйэтэ-бэйэтинэн буолан,
 Ыраас-ырааһынан ымайбытынан,
 Күлүм аллайа күлбүтүнэн,
 7710. Утары хааман нухалдьыйан кэлбитэ.
 Үөрүүлэригэр буолан,
 Уостарыттан уон хамыйах хаан
 Баһыллыар диэри сылластылар,
 Сүүстэриттэн сүүрбэ хамыйах хаан
 Баһыллыар диэри сылластылар.
 Уол оҕо барахсан
 Сизэбиттэн чокуур тааһын ылан
 Сиргэ бырахпытыгар,
 Ат сылгыта

7720. Бэйэтэ-бэйэтинэн буола түстэ уонна
Сонобос сылгыларыгар
Иккиэн мэнэстэн баран,
Адабыйбыт аан дойдутугар,
Торолуйбут туруу бараан дойдуларын диэки
Салайа баттааннар,
Тобус тобойдоох
Суол ийэни тобулан,
Абыс биттэхтээх
Аартык хотуну арыяа баттаан
7730. Айаннаан истилэр.
Ыраах да сир чугас курдук,
Чугас да сир ыраах курдук
Көрүлээн-онньоон,
Көрдөөх ырыалаах
Күөрэгэй көтөр ырыатынан добуһуолланан,
Кэнкил тыаба
Кэрэ куоластаах
Кэбэ көтөр сангатынан дьүһүөлдьүттэнэннэр²¹⁴,
Тэктир бөбөбө тэптэрбэккэ,
7740. Очур бөбөбө оҕустарбакка,
Тойуктаах бөбө
Тобук тардыстан олорон
Туойбутун курдук,
Алгыстаах бөбө
Атах тэбэн олорон
Алжаабытын курдук айаннаан,
Айыыларын сиригэр
Тийиэн-тиксэн кэлбитгэрэ.
Аллараа абыс биис ууһугар холоотоххо,
7750. Айыы дойдута барахсан
Сатыы дьэргэлгэн түһэн,
Сатыылаан турарыгар холобурдаах
Дьэнкэрэ дьырибинээн,
Күндээрэ күлүмүрдээн,
Кирдык даҕаны

²¹⁴ В рук.: дьүһүөлдьүттэнэннэр.

- Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы дойдута
 Аламай күнэ сандааран,
 Айыы киһитэ
7760. Адабыйыан адабыйбыт эбит...
- Дьэ, бу курдук
 Аа-дьуо айаннааннар,
 Нусхайа устан иһэн
 Эргим-ургум көрдөххө:
 Бэрт сир
 Бэлиэтэ билиннэ,
 Үтүө сир
 Үлкэнэ көһүннэ,
 Ааттаах сир
7770. Айылгыта сандаарда,
- Аан дойду
 Аартыга нэлэһийдэ.
 Тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдьиттэххэ,
 Тэргэн кулгаабынан
 Истэн сэгэлдьиттэххэ:
 Айыллыбыт алаас эбэ хотуннга
 Киирэн кэлбиттэрэ,
 Уордаах мохсоһол көтөрүм
7780. Отут хонук устата
- Бултаан-аһаан,
 Уолуктаан-хотуолаан,
 Унуоргу дьоргул хара тыатын
 Кыайан булбатах
 Урсун дуолай,
 Улуу туйгун алаас эбэ хотуннга
 Киирэн кэлбиттэрэ.
 Абыс салаалаах
7790. Аар Дуук Маска кэлэн истэхтэринэ,
- Аар Дуук Мас
 Абыс салаатын быһыттан
 Саннын байаатыгар диэри түһэр
 Арыы саһыл астаах,

- Араѳас дьэнкэ хааннаах
Эмээхсин дьахтар
Эмийийн кэрэтигэр диэри
Быган олонорон,
Үөрэн-көтөн
Күлүм аллайан,
7800. Көлөһүн бычыгыраан
Ыллыы-туойа олорбута үһү:
— Дьээ-буо, дьээ-буо!
Чинг халлаан
Чиэппэригэ²¹⁵ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
Оѳолоотор оѳокком,
Биэбэйдээтэр биэбэйим!
Тускулаах бэйэбэр
7810. Тонг дуулай күөннэр
Дьоһуннаах улахан дорообото
Тута баѳас турууй!
Өстөөххүн өлөрөн,
Саастааххын самнаран,
Тэллэххэ сытар
Тэнгнээххин булангын,
Хоойго сытар
Холоонноох доѳоргун булангын,
Сурабын ьраатан,
7820. Соргун соноон,
Ийэ бараан дойдугар
Этэнгэ эргиллэн иһэр сураххын
От-мас иччититтэн истэн,
Кинкир хара тыа курдук
Киэнг урууларын,
Баай хара тыа курдук
Бар дьоннорун
Үөрэн-көтөн олороллор.
Өлбүтү өрөһүй,

²¹⁵ В рук.: чиэппэргэ.

7830. Алдыаммыты абыраа,
 Эчэйбити эмтээн көрүүй!
 Ортормноох олобу олорон,
 Иэримэ дьиэни
 Иччилээн көрүөххүн
 Төһөлөөх буолуобай?
 Оттоох оронго²¹⁶ олорон
 Киһи-сүөһү төрдө буолан,
 Ыччаты ууһатын!
 Иитэр сүөһүгүт күрүөлэннин,
7840. Төрөтөр оҕоһут уйаланнын!
 Өрөгөй-талаан үрдээтин,
 Уруй-туску улааттын,
 Саргы-дьаалы салалыннын!
 Уруй-уруй буоллун!
 Ол кэнниттэн
 Уол оҕо барахсан —
 Аҕалаах ийэтин
 Аймах уруулара,
 Бар дьонноро
7850. Алаас ортотугар
 Дуур көмүс булгунньах
 Үрдүгэр таһааран аранастааннар,
 Ый өттүлэрин
 Ылтаһыннаабыттар эбит —
 Күн өттүн
 Көмүстээбиттэр эбит.
 Ону сулбу таһыйан түһэрэн,
 Өлбөт монгуу уутунан умунуохтаан,
 Айахтарыгар иһэрдэн
7860. Урукку бэйэлэринээбэр ордон,
 Түүстэрин толору тыһынан,
 Ойон туран
 Уоллаах кыһы
 Уостарыттан
 Уон хамыйах хаан баһыллыар диэри

²¹⁶ В рук.: оронго.

- Убураатылар,
Сүүстэриттэн
Сүүрбэ хамыйах хаан баһыллыар диэри
Сыллаатылар уонна
7870. Эчэйбити эмтээтилэр,
Балдыбыты үтүөртүлэр,
Өлбүтү тилиннэрдилэр.
Аан дойду дыоно
Айхаллаан турдулар,
Улуу дойду дыоно
Уруйдаан турдулар,
Ийэ дойду дыоно
Эбүрдэлээн турдулар.
Баай хара тыа
7880. Маһа-ото кытта
Сэбирдэхтэрэ сиргэ тийэ
Сирэличчи үүннэ,
Улуу хара тыа
Күөх солконнон бүрүннэ,
Дэбилийэ чэлгийдэ;
Арбааттан тыалга
Аалынныыр лабаалара
Айхаллыырга дылы гынна,
Илинтэн тыал тыалырдабына,
7890. Илибирии мөнгөр
Илбиргэ көмүс сэбирдэх
Илгистэ онньоото.
Ол курдук,
Улуу далай²¹⁷ уһугунна,
Ингэрэ далай
Иччитэ сэнгээрдэ,
Көнө дуйаар хонууга
Күөрэгэй ыллаата,
Үрдүк хара тыаба
7900. Кэбэ этэн чоргуйда,
Арбаһыттан тэһииннээх

²¹⁷ В рук.: дала.

- Айбы дьоно
 Харахтара арылынна,
 Сүлгэлэрэ көтөбүлүннэ.
 Көнүс үрэхтэргэ
 Дьэнкэ ыраас уулар
 Кылбайа сүүрдүлэр²¹⁸.
 Ол курдук,
 Күннэрэ табыста,
 7910. Уоттара күөдүйдэ.
 Ол кэнниттэн
 Баай хара тыа курдук
 Бар дьоннорун ыңырдылар,
 Кинкир хара тыа курдук
 Киэн урууларын ыңырдылар,
 Кыамматы-кырдыаҕаһы
 Отут обуһунан
 Суксурҕаннан тартаран мустулар.
 Ыһыах ыңырсыыта буолла,
 7920. Үөрүү түмсүүтэ буолла,
 Алгый²¹⁹ иһит аайы
 Арыылаах хааһы астанна,
 Көбүөр иһит аайы
 Көйүү кымыс көөнньөрүлүннэ.
 Көйүү кымыһынан
 Күөмэйдэрин онгоһуннулар,
 Самаан кымыһынан
 Санааларын аралдьыттылар,
 Халын хаһаннан
 7930. Хаамыска хаптылар,
 Суон саалынан
 Дуобат²²⁰ онньоотулар,
 Сыа киэнэ былчырхайа суоҕа буолаарай диэн,
 Арыы киэнэ төбүрүбэ суоҕа буолаарай диэн
 Аһаан-сиэн,

²¹⁸ В рук.: сүүтүлэр.

²¹⁹ Лит.: олгуй.

²²⁰ В рук.: добат.

- Үөрэн-көтөн,
Өрөйөн-чөрөйөн,
«Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы аймағы
7940. Арангаччылыыр киһилэннэхпит» диэннэр,
«Көхсүтгэн тэһииннээх
Күн улууһун
Көмүскүүр ыччаттаннахпыт» диэннэр,
Уруй уруйдаатылар,
Айхал айхаллаатылар.
Ол кэнниттэн
Бөбө-үтүө көрүгнээхтэр
Бүүрүктэһэн туһуннулар,
Ыллам өттө
7950. Ыстангалыы онньоото,
Сытыы-сымса өттө
Сырса онньоотулар,
Ыраас күөмэйдээх
Ыллаан диэрэттэ,
Хомоҕой өттө
Хомустаан киирдилэр.
Ол кэнниттэн
Баай хара тыа курдук
Бар дьоннорун иннилэригэр,
7960. Кинкир хара тыа курдук
Киэн урууларын иннигэр,
Чинг халлаан
Чиэспэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур
Аан дархан
Андаҕарын андаҕайан,
Өргөстөөх үгүүтүн
Өрө уунан туран,
7970. Ньырилиир муос саатын
Иилинэн туран,
Сүүрбэ бууттаах сүллүгэһин
Хангас илиитигэр кэтэн туран,

- Ырыа ыллыы,
 Тойук туойа,
 Санга сангара турбута эбитэ үһү:
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 7980. Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Кинкир хара тыа курдук
 Киэн урууларым,
 Баай хара тыа курдук
 Бар дьоннорум,
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылым эгэлгэтин
 Истэ кэрэхсээн,
 Итэҕэйэ-кирдьиктэнэ турун эрэ!
 Ол тугуй диэтэргит,
 7990. Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы аймаҕын
 Атабастаппат туһугар,
 Бүлтэспиттэн [бүлтэс] биир баарын тухары,
 Хааммыттан биир таммах хаан баарын тухары,
 Өргөстөөх үнүүбүнэн
 Өрө үөлэн
 Өлөрсө туруоҕум,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн улууһун
 8000. Көмүскүү туруоҕум!
 Алаас эбэ хотунум,
 Анды сыммытын курдук
 Алла-тамалыы турар
 Араҕас илгэбин
 Алыннара үүннэрийи!
 Аан дойдум,
 Аймах урууларым,
 Уоккутун күөдьүтүн!
 Баай хара тыам иччитэ
 8010. Баай Барыылаах,
 Барҕа баайгын

- Барбарда үүннэрэ турууй эрэ!
 Кэнчээри ыччаты тэнитинг,
 Төрөтөр оѳобут уйаланнын,
 Иитэр сүөһүбүт күрүөлэннин!
 Аны кэлэр өттүгэр
 Аллараа адьырбалар
 Аартык онгостон
 Арѳастыбат буолуохтара²²¹,
 8020. Орто дойдуттан
 Будьур сүүстээхтэр,
 Буулаѳа²²² моойдоохтор
 Буулаабат буолуохтара,
 Үөһээ дойдуттан
 Үөрбэ буолан түһэн
 Күүлэйдээбэт буолуохтара!
 Ураанхай сахам
 Уруйа улаата турдунууй,
 Саргы-дѳаалы салалынна,
 8030. Өрөгөй-талаан үрдээт!
 Уруй-уруй буоллун!
 Ол кэнниттэн
 Баай хара тыа курдук
 Бар дьонноро,
 «Халын ойуур курдук
 Хаххаланнахпыт» диэннэр,
 «Суон ойуур курдук
 Дурдаланнахпыт» диэннэр
 Уруй уруйдаатылар,
 8040. Айхал айхаллаатылар,
 Улуу үөрүү буолла,
 Уйгу-быйан арылынна.
 Алларааттан да күөрэйтэ биллибэт,
 Үөһэттэн да түспүтэ биллибэт
 Хан сүөл баай ханыыласта,

²²¹ В рук.: буолуохтар.

²²² В рук.: булаѳа.

- Чинг сүөл²²³ баай үөскээтэ,
 Үөскэлэнник үүннэ,
 Омуннаахтык элбээтэ.
 Күөх²²⁴ сибэкки сэчирии²²⁵ үүннэ,
 8050. Хара тыа баайа
 Хамсаан киирэн барда,
 Күөх далай
 Күөмдэ балыга сэмсии онньоото,
 Улуу дойду туругун булла,
 Аан дойду олоҕо тубуста.
 Аһыллаҕас туйахтаах,
 Арыы ахталаах,
 Атырдыах муостаах ынах сүөһү
 Олус ууһаабыт дойдута буолан биэрдэ.
 8060. Сыһыытын толору
 Айыы Дьөһөгөй Хотун айбыт²²⁶
 Сыппай сиэллээх
 Сырса онньообут эбит.
 Ол курдук,
 Күүрээннээх
 Күн айыы оҕотун
 Көнө бөҕө унуохтааҕа,
 Көрсүө үтүө көрүннээбэ,
 Үрдүк үтүө бэйэлээбэ
 8070. Үктэл хара буорга
 Үөскээн-төрөөн сылдьан,
 Айыы сириҥ аарымата буолан,
 Күн сириҥ күүстээбэ буолан,
 Аҕа баһыгар аатыран,
 Дойду баһыгар сурабыран,
 Аттаах кымньыыта буолан,
 Сатыы тайаҕа буолан,
 Үөһээттэн үргүөр үргүйдэбинэ
 Үтүлүгүнэн бүөлүү анньан,

²²³ В рук.: сүөс.

²²⁴ В рук.: күөс.

²²⁵ Лит.: чэчирии.

²²⁶ В рук.: айбын.

8080. Алларааттан атара буолан күөрэйдэхтэринэ
Атабынан саба үктээн,
Орто дойдуттан
Будьур сүүстээхтэр,
Буулаҕа моойдоохтор буулаатахтарына
Дарайар саннынан
Хаххалаан олорбут эбит.
 Ол курдук,
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
8090. Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур,
Кыыс Тэгийэримэ Куо буолан,
Орто туруу дьабыл дойдуга
Соноҕос сылгы
Сонон дьулуруйбат
Соргуланан,
Аллаах ат
Кыайан тардыбат
Дьол-соргу тоҕоһон,
8100. Ол курдук,
 Олорбуттара эбитэ үһү...
 Ол курдук олороннор,
 Баай байаннар, тот тотоннор,
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьырибинэ Боотур
 Абыс үрэх баһын
 Арҕаран айалаан,
 Тобус үрэх баһын
 Дорборон сохсолоон,
8110. Тайабы таныытыттан сиэтэн,
Эһэни энгээриттэн сэтиилээн,
Баай хара тыатыгар баар
Бастын-мааны булдун
Бултаан-астаан,
Күөх далай кизнин
Суон сүлгүөхтээбин,
Тэрэгэр лаапчааннаабын

- Күөмдэ күндү балыгынан аһылыктанан,
 Көй салгын болбуоттаах,
 8120. Күндү нүөрсүн түүлээх
 Көгөр кынаттаах үтүөтүн,
 Баай хара тыаба үөскүүр
 Көй кылааннаабын,
 Күндү түүлээбин хомуйан,
 Килбиэннээх киис тириитин
 Тэллэх онгостон,
 Саарба-саһыл тириитин
 Сыттык гынан сыттанан,
 Сур бөрө ньургун уорбатын
 8130. Суорбан онгостон,
 Булт бултаан, ас астаан
 Олорбуттар эбит.
 Алаас Эбэ Хотунун
 Көндөй манчаарытын аһылыктанан,
 Күөх отун өллөнөн,
 Аһыллаҕас туйахтаах,
 Атырдых муостаах,
 Арыы ахталаах,
 Сүөгэй сүмэлээх
 8140. Ынахсыт Айыы Хотун айбыта
 Ынах сүөһү
 Сыһыы мунунан
 Сыламнаабыт эбит,
 Хотоол хонууну толору
 Хороҕор муостаах
 Хойдубут эбит.
 Ол курдук,
 Алгыстаах албаабытын курдук,
 Тойуктаах туойбутун курдук
 8150. Баай байан, тот тотон,
 Абыс үрэх баһыгар аатыран,
 Тобус үрэх баһыгар сурабыран
 Аттаах кымньыыта буолан,
 Сатыы тайаба буолан,
 Толору одуулаан

- Дубук²²⁷ тыынан,
 Быһаҕас тыынан
 Былчары²²⁸ көрөн,
 Былыттаах таңараҕа
8160. Быһахтанан былчаннаан,
 Халлааннаах таңараҕа
 Хардабастанан хантаннаан,
 Тохтор хаанын
 Умунуохтанарга холообут,
 Чугастаспакка өлөр тыынын
 Утуйарга холообут түбүлээбэккэ,
 Айыы сириҥ ааттааҕа,
 Күүрээҥнээх күн айыы оҕотун
 Көнө бөбө унуохтааҕа,
8170. Көрсүө-үтүө бэйэлээбэ
 Үөскээн-төрөөн олоубут эбит.
 Ол олодохторуна,
 Арай биир бэриэмэбэ,
 Түүн утуйа сытан
 Ууларыҥ быыһынан иһиттэхтэринэ:
 Сир үрдэ сиркиэрдэннэ,
 Дойду үрдэ холоруктанна,
 Абыс таталҕалаах
 Ала дьалхаан холорук
8180. Таннары сатыылаата,
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түтүм дьүккүөр холорук
 Түҥнэри сөрөөн
 Тийиэн кэллэ.
 Үүнэр мас
 Куударалаах киһи
 Бэскилээх баттабыҥ курдук
 Төттөрү-таары буутайданна,
 Үүнэр мас таннары сыыйылынна,
8190. Түөрт үөдэннэриҥ бүөлээтэ,
 Абыс ааннарыҥ хаххалаата.

²²⁷ В рук.: дбук.

²²⁸ Лит.: быччаччы.

- Сордон балык
 Ойуурга тахсан
 Туһахха ингиннэ,
 Куобах кыыл
 Күөлгэ киирэн тууга киирэр
 Абыс айдаана,
 Тобус содуома буолла.
 Бургунас ынах саба
 8200. Буотама тааһынан буркуннанна,
 Сытар ынах саба
 Сымара тааһынан тибиргэллэннэ.
 Өксөкүммэн өксүммэннэ,
 Хахайынан хаардаата,
 Монгойунан буустаата²²⁹.
 Барыйан турар
 Бар дьонноро,
 Хоһуун өттө куотарга туруннулар,
 Саарбах өттө саһарга бардылар,
 8210. Кыаммат өттө маһы-оту сабардаан
 Балайы кэттилэр,
 Мангананы куустулар.
 Илдьиркэй бөбө иэнигийэн эргийдэ,
 Алдьархай бөбө адабыйан ааннаата.
 Сордоох-содуомнаах
 Солобой олох
 Иэнигийэн эргийдэ,
 Адабыйан ааннаата.
 Ол кэнниттэн,
 8220. «Туох бэйэлээх
 Саба ааннаан иһэр эбитий» диэн
 Айыы сириҥ ааттааба,
 Күн сириҥ күүстээбэ
 Чин халлаан
 Чиэспэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур

²²⁹ Лит.: муустаата.

- Тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдытэ,
 8230. Тэргэн кулгаабынан
 Истэн сэгэлдытэ турдаба.
 Ол туран көрдөбүнэ:
 Хонурбастаах хоту халлаан
 Аннын диэкиктэн
 Аан холорук сөрөөн иһэргэ дылыта.
 Ол алын өттүнэн
 Урбаччатан²³⁰ көрдөххө:
 Хара тыаны саба тардар
 Тимир наарта²³¹ сыарбалаах
 8240. Буор хара өгнөөх обус көлөлөөх.
 Обус сүөһүнү
 Түтүм бараан төрөлүн
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан²³² чабаан сэбэрэтин
 Бүдүйэн көрдөххө:
 Сүүһүн ойбонуттан үүнэн тахсыбыт
 Соботох муостаах эбит,
 Кэнгэриитин диэки үөскээбит
 Соботох эт бэргэ харахтаах,
 8250. Хара тыаны ортотунан үрдүктээх
 Хара дьэбир дьүһүннээх.
 Ол да буоллар,
 Тобус күннүк сири
 Соботох ойууннан куюһарар,
 Абыс күннүк сири
 Абыһахта атыллыыр көлө сүөһү эбит.
 Ол айаннаан кэлэн,
 Тутаһа иннигэр турар
 Абыс уостаах

²³⁰ Лит.: урбачый — двигаться очень быстро, вертеться, метаться [БТСЯЯ, Т. XII, с. 255].

²³¹ В рук.: нааттан.

²³² Лит.: хаан — большой, великий, важный, почтенный, степенный; почтенье [Пек., Т. III, стлб. 3295].

8260. Алтан сэргэ төрдүгэр кэлэн,
 Обус көлөтүн баайан кэбистэ.
 Ол киһини
 Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө:
 Сахаттан саһаанынан сабырытар,
 Ураанхайтан урабаһынан улахан,
 Отут убаһа тириитэ тийбэтэх
 Агдатынан сылдьар
 Дуобдаан сангыйахтаах эбит,
 Тобус кунан обус тириитинэн
8270. Холбуу тигэн онһулулубут
 Сототун оротунан сылдьар
 Оллон-чоочой олооччулаах эбит,
 Сэттэ тыһаҕас тириитинэн
 Тигиллэн онһулулубут
 Сэттэ былас кэтиттээх
 Лэнкээрискэй сэлээппэ бэргэхэлээх эбит,
 Аҕыс убаһа тириитинэн онһулулубут
 Курбуһабын оротунан
 Ыйаастыгас²³³ ыстааннаах эбит.
8280. Тус бэйэтин бүдүйэн,
 Кыраҕы харабынан кыҥаан
 Көрөр буоллааха:
 Биир сиртэн үүнэн тахсыбыкка²³⁴ дылы эрээри,
 Самабын туорайыттан
 Аллараа өтгө икки салаалаах,
 Кыпчыгыр дьүһүннээх атахтаах эбит,
 Иннинэн-кэннинэн сылдьар
 Икки илиилээх эбит,
 Күөх далай түгэбэр үөскүүр
8290. Түү мээчик саҕа,
 Икки таһыгар олоро сылдьар
 Харахтардаах эбит,
 Аппа сыыр быстыбытын курдук
 Ангалы хаан айахтаах,
 Инэрэ дьэбир дьүһүннээх

²³³ В рук.: ыйыстаҕас.

²³⁴ В рук.: тахсыбытка.

- Киһи аххан кэлэн турар эбит.
 Ол туран
 Обус көлөтүн баайан,
 Дьиэ диэкки хайыста уонна
8300. Наадатын кэпсээн,
 Соругун этэн,
 Күһүнгү сир түгэбинэн
 Дэлбиритэ баран эрэрин курдук
 Күһүгүр-хаһыгыр тойуктаах буолан,
 Тобута бара турбут эбит:
 — Эр-татайбын,
 Эр-дьаалабын,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Чинг халлаан
8310. Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур!
 Тускулаах бэйэбэр,
 Тонг күөннэр
 Дьохуннаах улахан
 Дорообо буолуохтун да, нойоон!
 Чыгыс²³⁵ тымныы тыынын хоту
 Тобус бокулуом буоллун эрэ!
 Дорообо диэтэ диэн
8320. Туорарбатыр буолаайабын,
 Дойду-дойду дьоно
 Туттар тыллара
 Тус-туспа буолааччы,
 Бокулуомнаата диэн
 Дуона суох киһи дии санаайабын,
 Туттар быһыым оннук буолааччы.
 Дьэ, нойоон,
 Айан киһитэ наадабын эттэхпинэ,
 Суол киһитэ сорукпун кэпсээтэхпинэ,
8330. Кыларыян турар кыһалбабын
 Тугуй диэн ыйытар эбит буолларгын,
 Эн диэтэх бухатыыр киһини

²³⁵ В рук.: чыгыс.

- Аллараа дойдуну
 Аҕатын ууһун аймаабыта,
 Ийэ ууһун ингэрбитэ
 Дииллэр эбээт да, нойоон!
 Тэҕил дойдуттан
 Тэнгээбин булбатах,
 Хол дойдуттан
8340. Холооннообун булбатах
 Киһи дииллэр этэ, нойоон!
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Тэнгээхпин булбатах ураанхайбын.
 Көхсүбүн дьөлөрүтэн,
 Күөх иринэннэн силлэтэн,
 Күн уотугар
 Күскэтэ сытытарын буоллар,
 Испин тыыран,
 Иэммин эриэннээн,
8350. Ийэбэр-аҕабар эппэтэх
 Элэ-была тылбын
 Этитэрин буоллар,
 Мас танарабар махтанья этим,
 Туос танарабар тобуктуо этим.
 Дьэ, нойоон!
 Эн диэтэх киһини
 Үрдүк бэйэбин кэмниир,
 Үтүө бэйэбин өһөрөр
 Күннээх буоллахпына,
8360. Аар-саарга аатырбыт,
 Үтүө аата
 Үс дойдуга үрэлийбит,
 Ааттаах аата
 Абыс дойдуга аалыннаабыт,
 Күн Дьүһүөлдүүн Тойон оҕонньор аҕалаах,
 Эрбийэ Хотун эмээхсин ийэлээх,
 Сэттэ былас сыһыахтаах
 Кыыс Тэҕиэримэ Куо барахсаны
 Хоойго сытар
8370. Холоонноох доҕор гыным,
 Тэллэххэ сытар

- Тэннээх атас онгостуом буоллаба, нойоон!
Чэй эрэ,
Сумантан тус хоту
Халлаан алын кырыытын диэkki,
Көтөр кынаттаах
Үс төгүл кынат устан,
Сааран тиййэр сиригэр,
Сүүрэр атахтаах
8380. Сэттэ төгүл тугуттаан
Төрөөн-ууһаан тиййэр сиригэр,
Араап байбал хааһыгар,
Тынгырахтаах бэрдэ
Тынгыраба таба хатамматах
Таас туруут чыыстай буолабар
Тиййэ оҕус эрэ!
Хойутуур күннээх буоллаххына,
Хоромдьюлаах буолуоҕа! — диэн баран,
Хонурбаастаах хоту халлаан аннын диэkki
8390. Оҕус көлөннөн лаһыгырата турда.
Оҕус да буоллар,
Одурууннаах айаннаах эбит:
Үллэр хара тыаны
Үөмөн ааһар эбит,
Тумуһах тыалары
Соҕотох ойууннан куоһарар,
Түөлбэ күөл саҕаны
Көнгүтэ тэбэн түллэнгэтэн,
Үрүйэ саҕаны
8400. Үлтү түһүөлээн киирэн барда.
Оҕус да көлөлөөх буоллар,
Уохтаах дьалхаан айаннаах
Киһи буолан биэрдэ.
Ол курдук,
Үллэр хара тыа
Төттөрү-таары буутайданна,
Күөх далай уута ойуурга тахсан,
Үүнэр маһы

- Өрдүйэ²³⁶ от курдук үлтү нийидэ,
 8410. Хара тыаҕа харданг эһэ²³⁷
 Халаан уутугар хаайтарда,
 Анабы тайах маска үөрбэлэннэ,
 Сылбай саһыл сыһыыга киирэн,
 Саһар сирин булбакка,
 Ыйыылыгы-ыйыылыгы
 Арбай ойуур көрдөөн аамайданна.
 Ол курдук, уохтаахтык айаннаан,
 Тус хоту түһэн киирэн бара турда.
 Ол кэнниттэн
8420. Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Киһитээҕи санаата
 Кэтэбинэн тахсан,
 Кэтит үдүгэн диэкки
 Кэдэрги тардан киирэн барда,
 Ураанхайдаабы санаата
 Уолугунан эргийэн
8430. Саланг өлүү диэкки салайда.
 Куударалаах баттаҕа
 Өрө чопчулаһан тахсан
 Тэтинг мас курдук
 Тиэрэ-таары буутайданна,
 Былчынҕын ингиирэ
 Дьорохой балык курдук
 Түллэннии онньоото,
 Сутуруктуу тута-тута
 Ыһыктан кэбистэбинэ,
8440. Тарбахтарын төбөтүттэн
 Хара хааннар сыннылыстылар.
 Иэнин ингиирэ

²³⁶ Лит.: өргүйэ — тальниковая дуга, к которой пришивается окончность дегинца рыболовной верши [БТСЯЯ, Т. VII, с. 451].

²³⁷ Лит.: хагданг эһэ — рыжий (порыжелый, отлинявший) медведь [Пек., Т. III, стлб. 3223].

Тонус киһи туурт хайыһарын курдук
Ханарыччы тардан ылла,
Бойбуурун ингиирэ
Чохоччу тардан,
Төттөрү-таары чиркэннэттэ.

Ол кэнниттэн

- Дьэргэлгэн сүүрүк ат сылгытын
8450. Сылгылаан аҕалаары,
Алыы²³⁸ диэн алааһынан,
Чохоччу²³⁹ диэн толоонунан,
Барта²⁴⁰ диэн мыраанынан,
Үргүнньэх диэн үрүйэтинэн
Үлдүргү сүүрэн, көрдөөн булан,
Түөрт атахтаах дөбдүргэлээх
Түргэн айыы оҕотун
Тутан аҕалан,
Сордоох-дъайдаах
8460. Сугаһыгар²⁴¹ кэлбэтэх,
Айыылаах-буруйдаах
Аттыгар чугаһаабатах,
Кирдээх-дъайдаах
Сырайын көрдөрбөтөх,
Тойон киһи
Үс күннүк сиртэн түһэн
Сүгүрүйэн кэбиһэр,
Үс сиринэн
Монньохтоох-бойбордоох,
8470. Өрүөллээх-дъабыллаах
Тойон сэргэтигэр
Тоѳуста туомтаата,
Абыста аралдьыйда,
Онуһун олбуйа тарта уонна
Аан алаһатыгар ойон киирэн,

²³⁸ Алыы — узкая длинная речная долина, поросшая кочкарником, кустарником, молодыми березами [ТСЯЯ, Т. I, с. 441].

²³⁹ Чохоччу — большой сальник жвачных животных [Пек., Т. III, стлб. 3630].

²⁴⁰ Лит.: бырта — паховый жир [ТСЯЯ, Т. II, с. 743].

²⁴¹ Лит.: чугаһыгар.

- Үрүн кымыһыкы уолаттар
 Ойуулаан-бичиктээн онорбут
 Бастың чороон айаҕар
 Аллаах ат бадараанныыр
 8480. Арыылаах кымыһын
 Тобус-голору кутан кэбистэ уонна
 Сарбынньахтаах-дьабыллаах
 Сабаҕа дьаалы хамыйабынан
 Томточчу баһан ылан
 Аал уотугар саба кутан
 Саккыратан кэбистэ уонна
 Үс күннүк сиртэн
 Сүгүрүс гынна,
 Сөһүргэстии олоро түстэ уонна
 8490. Тойук туйан,
 Ырыа ыллаан,
 Тыл этэн,
 Алгыс албанан,
 Уоһа чорбонноон,
 Уолуга томтойо
 Олорбута оннуга эбитэ үһү:
 — Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин,
 Эминэ тугуй!
 8500. Аал уотум иччитэ
 Алтан тэбиэн,
 Ала туйгун,
 Кырыл төбө,
 Бырдыа бытык,
 Күл суорбан,
 Көмөр тэллэх,
 Төлөн аях,
 Түптэ кутурук,
 Түтүм тэллэх!
 8510. Аан дойдум иччитэ
 Аан Алахсын Хотун эдьий
 Баай хара тыам иччитэ
 Баай Барыылаах!

- От-мас иччилэрэ
 Обот чупчурбаннар!
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылым эгэлгэтин
 Икки иэдэскитигэр ильдэ турар
 Истигэн-сэргэх кулгааххытынан
 8520. Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххутун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Айыллыбыт аан ийэ дойдубуттан
 Аттанар-арахсар күнүм
 Тийиэн кэллэ!
 Үтүө алгыскытын
 Үрдүбэр сүктэрэн,
 Аартык-аартык аайы
 8530. Аргыстатар алгыскытын
 Айан-кэрдэн кулун эрэ!
 Албанар алгыспар,
 Туойар тойукпар
 Сүрэмим сөбүлүүрүн,
 Санаам хайгыырын
 Сангарар буоллахпына:
 Оттубут уоппун
 Умулуннаран сөбүрүтэр буолаайабыт,
 Аан алаһа дьибин
 8540. Айматар буолаайабыт,
 Толугурдаах торбуйахпын
 Тонгорон өлөрөр буолаайабыт,
 Таабылаах²⁴² убаһабын
 Хабырба өлүү буолан
 Хаптатар буолаайабыт,
 Төрүүр оҕо төлкөгүн
 Төлөрүтэр буолаайабыт,
 Иитэр сүөһү күрүөгэ
 Көһөрүйбэтин туһугар

²⁴² В рук.: тааҕалаах.

8550. Төлкөлөөх тылбын
 Этгэбим буоллун эрэ!
 Адабыйбыт аан ийэ дойдубар
 Алдьархай ааннаабатын,
 Туруу бараан дойдубар
 Үлүгэр үөскээбэтин!
 Уруй буоллун!
 Айхал буоллун!
 Ол кэнниттэн
 Сонобос сылгыта
8560. Тобус хонук тухары
 Чолоччу баайыллан,
 Хайа астахха
 Хаан тахсыбат,
 Сиирэ астахха
 Симэһин тахсыбат буолбутун кэннэ,
 Сүүрэр былыт
 Сөрүөтүн сөрүөлээтэ,
 Буурай былыт
 Буутайын уурда,
8570. Сытыы²⁴³ былыт
 Ынгыырын уурда.
 Курбуу-дьирбии холунун
 Лийигирэччи тарта,
 Күлэр уодьуганын
 Көлөһөтүн булан
 Көһнөрөн кэтэртэ,
 Сабаба дьалхаан тэһиинин
 Салалтатын булан
 Салайа баттыырга бэлэмнээтэ уонна
8580. Харадьыктан көппүт
 Хара улардаабар хапсабайдык
 Хатана түстэ,
 Ат сылгы барахсан
 Үрдүк мындаатыгар

²⁴³ Лит.: сатыы — невысокий, низкий, низко нависающий над чем-л. (напр., об облаках) [БТСЯЯ, Т. VIII, с. 321].

- Тумунахтан көппүт
 Токутар улар курдук
 Чоноччу олорон кэбистэ.
 Ат сылгыта
 Тойон сэргэтин төрдүттэн
8590. Хаардаах бугул саға буордары
 Көнгү табыян
 Күөрэнгэтэн кэбиһэ-кэбиһэ,
 Киһилии кэпсэллээх,
 Сахалыы сангалаах,
 Ураанхайдыы хоһоонноох буолан
 Таныыта тартанныы,
 Уоһа-тиийэ обугуруу,
 Ала чабаан хараба чабылыннны турбута
 Оннук эбитэ үһү:
8600. — Айыыһабы-айыыһабы,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Абыс уоммун
 Туолаахтыахпар дылыбына
 Адарайдыыр арбастарым аргыһыга,
 Тобус уоммун
 Туолаахтыахпар дылыбына
 Тойонуга арбастарым доборуга
 Дырибинэ Боотуруга,
 Добордоотор доборугум,
8610. Күннүүрүгэ дьүөгэкэйим,
 Күлэрбинэ монньохуйум,
 Күннүүрүгэ сирдэригэр
 Күлэр-үөрэр күндүбүнэ доборугум!
 Миннийэлиир диэтэхпинэ
 Аттыыр сылгы
 Туойарбына тойуктарым
 Торбо дуулай хоһоонугун
 Тобус үүттээх долобойгор чопчубуна
 Тута бабас туруталаа,
8620. Этэрбинэ эттиир
 Нуорай тылларыкпын
 Иккибинэ иэдэстэргэр ильдэ турар

- Истигэнэ сэргэхпинэ
 Кунньалы дьэллик,
 Кулуку куйаар кулгааххынан
 Истэ баҕас сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруохуйгун
 Төһөлөрдөөх буолаахтыаҕай!
 Оллууруга тугуй диэнгин
8630. Ыйытаахтыыр буолааххына,
 Аллараангы дойдудартан
 Анаан-минээн таһаарбыта
 Киһилэрэ буолаахтыаҕа
 Аһар дьэллик албастардаах,
 Куотарбына кубулҕаттаах атамаана,
 Хаанныыр Дьангылы бухатыыра
 Өлөрбүнэ үөстэригэ биллибэтэх,
 Тохтор хаана биллибэтэх,
 Үстүүрүгэ сүрэхтэрин
8640. Үстүүр сиргэ кистэтэлээн,
 Саһыараахтаан сытара буолуо.
 Ону булуон иннитинэ
 Кини бэйэлээх киһикэни
 Үрдүк бэйэтин өһүлэрин
 Кыаллыбыта буолуо, нойоон!
 Айыыһабы-айыыһабы,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Кини бэйэлээх киһикэни
 Утары да тутуһангың,
8650. Охсуһангың кыайыан суоҕа, нойоон!
 Иэримэлиир дьилэриkkэр
 Кыыстыырыга Тэгиэримэ,
 Аалтаарыгың айыыһыта аһыллара,
 Ыччат баҕас төрөөхтүүрэ чугаһаата,
 Уоллуур оҕо одьунааһа төрөөхтүөбэ
 Кимниир ааттаах буолуой диэтэххинэ,
 Үөһээнни үс биис ууһугар
 Үрүң Аар Тойон оҕонньор,
 Айыы Саарыл Хотун эмээхсин
8660. Аллаах ат сылгы
 Кыайан тардан дьалкыппат

- Албан аат ингэрэллэр,
 Соноѳос сылгы
 Кыайан соһон дьулуруйбат
 Сонун сурахтыылар үһү диэннэр,
 Элэс муора истибиттээхпин.
 Алах-былах ааттаабыттарай диэтэргин,
 Сиэллэбинэ сир титириир
 Сиэр дьабыла аттардаахый
 8670. Сирдиир Ньирилитэ диэхийиктээн
 Ааттаах-суоллаах киһи буолуо.
 Төрөөхүйдүүр күннэригэр
 Айан-дьайан үөскэппитэ
 Аардыр тойон аҕа буолан,
 Ааллыыр уоккар астыыр кээһэн,
 Айыыһыты көрсүтэлээн көрүөхүйгүн
 Төһөлөрдөөх буолаахтыаҕай?
 Тура-олоро толкуйданыый,
 Сыта-тура сыаналардаан көрүөхүйгүн
 8680. Төһөлөрдөөх буолаахтыаҕай?
 Айыыһаҕы-айыыһаҕы,
 Эминэ тугуй!
 Ол кэнниттэн
 Чин халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Үчүгэй диэн үөрбэтэбэ,
 Куһаҕан диэн хомойо-хоргута барбатаҕа.
 8690. Ол турдагына,
 Күн Тэгиэримэ Куо барахсан
 Дьиэтин иһиттэн аргый аҕай
 Хааман налыян табыста уонна
 Тус иннигэр кэлэн туран
 Кыламана уутуйан,
 Чараас-чарааһынан
 Чапчык-ипчик көрдө,
 Хараһын уута
 Мөл-мөл түһэ-түһэ,

8700. Ытыы-сонугу,
 Ыллыы-туойа турбут эбит:
 — Ыый-ыйы-ыйбын!
 Ытаабатах бэйэм
 Ытаатабым тобо бабас ыгыччытай,
 Сонгооботох бэйэм
 Сонгоотобум бабас тугун сонуччугай!
 Тэбил дойдуттан
 Тэннээх атаһым,
 Хол дойдуттан
8710. Холоонноох доборум,
 Мин диэтэх кыыс дьахтар киһи
 Туойар тойугум
 Торбо дуулай хоһоонун
 Тобус үүттээх долобойгор
 Чопчу-бааччы тутан тур эрэ!
 Этэр тылым эгэлгэлээх
 Эриэ-дэхси хоһоонун
 Икки издэскэр ильдэ турар
 Истигэн сэргэх,
8720. Кулуку куйаар
 Кунньалгы дьэллик кулгааххынан
 Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ тур эрэ!
 Ол тугуй диэн
 Ыйытар эбит буолларгын,
 Түүн түһээн,
 Түлүн²⁴⁴ уубар тартара сыттаһпына,
 От-мас иччилэрэ
 Кулгаахпар кэлэн
8730. Этэргэ дылы гыннылар,
 Эн диэтэх бухатыыр киһини
 Үрдүк бэйэбин кэмнээбиттэр,
 Үтүө бэйэбин өһөрбүттэр,
 Кыра унуобунан
 Сир-дойду тэктирин

²⁴⁴ Лит.: түлүк — глубокий, крепкий (о сне) [БТСЯЯ, Т. XI, с. 245].

- Тэннээбитгэр диэтилэр,
 Бөдөн унуобунан
 Дойду бөбө дьуобатын
 Толорбуттар диэтилэр.
8740. Бый-ый-ыйбын,
 Аай-аай-айбын!
 Мин диэтэх кыыс дьахтар
 Аны аыйах кэминэн оболонон
 Ыччат ууһатар,
 Ыыспа буруо таһаарар киһи буолуом,
 Төрөтөр обобор
 Төлкө буолуох баар этин.
 Ону баара,
 Аан дойдугуттан
8750. Аттанан араһар күнүн тийэн кэлбит
 Үлүгэрин-үлүскэнин
 Билингитий-көрүнгүтүү²⁴⁵ эрэ!
 Ол кэнниттэн
 Дьырибинэ Боотур
 Биир диэн мэккиспэтэбэ,
 Икки диэн иирсибэтэбэ.
 Хоойго сытар
 Холоонноох доборун,
 Тэллэххэ сытар
8760. Тэннээх атаһын кытта
 Уонна убурастылар,
 Тоуста дорооболостулар.
 Уостарыттан уон хамыйах хаан
 Баһыллыар диэри убурастылар,
 Сүүстэриттэн сүүрбэ хамыйах хаан
 Баһыллыар диэри сылластылар уонна
 Бухатыыр киһи ат сылгытын
 Чэгийн этин дэлби обуста,
 Сиикэй этин силдьи дайбаата,
8770. Хатан унуобар диэри чап гына саайда,
 Күлэр уодьуганын көлөһөгүн булан

²⁴⁵ В рук.: билингитий-көрүнгүтүү.

- Көһнөрү тутта,
 Сабаҕа дьаалы тэһиинин
 Салалтатын булан салайа баттаата.
 Ат сылгы барахсан
 Тэктиртэн тэбинэн көттө,
 Очурган оҕустаран ойдо.
 Көнүтэ тэптэрбитэ
 Күөл онно буолан чөнөрүстүлэр,
 8780. Хайыта тэптэрбитэ
 Халаан үрэх тардыыта буолан
 Халыһыйа сүүртүлэр,
 Үлтү тэптэрбитэ
 Аппа аана буолан аҕалыстылар,
 Үлтү тэптэрбит
 Эмэх мастара
 Өбүрүмэр оҕус буолан
 Мөһгүрэхэ-мөһгүрэхэ бүүтэхтэннилэр,
 Сыыйыта тэптэрбит
 8790. Сыһгынах мастара
 Сырҕан эһэ буолан
 Сыналыһа-сыналыһа сырыстылар,
 Эмтиритэ тэптэрбит
 Эмэх мастара
 Сэлээр мэнэрик дьахтар курдук
 Сэлэнньэхтии-сэлэнньэхтии сэлибирэстилэр.
 Ол курдук,
 Уохтаахтык айаннаан
 Үһнэр мас таннары сыыйылар
 8800. Айалҕаннаах аартыгын
 Арыһа баттаан
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түтүм дьүккүөр холорук дьүөгэлэнэн,
 Абыс таталҕалаах
 Ала дьалхаан холорук аргыстанан,
 Уорупчулаах уоруку-суоруку ойобостоһон,
 Уулаах байҕал үктэллэнэн,
 Дойду киэһин
 Сүүллэр өрүһүн өрөбөлөнөн,

8810. Уулаах үрэхтэри улабатынан
 Ол курдук, уохтаахтык айаннаан,
 Сааллар чабылзан аргыстанан,
 Аан дойду үүнэр маһа
 Иэн²⁴⁶ ингиирин курдук
 Төттөрү-таары буутайданна,
 Билэр сириттэн мэлийдэ,
 Көрөр сириттэн күрэннэ.
 Ол курдук,
 Тымныы хонугу хонон,
8820. Дьыбардаах айаны айаннаан,
 Сааскытын хахсаатынан сабабалаан,
 Күһүнгүтүн өксүөнүнэн өйдөөн,
 Кыһынгытын кырыатынан сэрэйэн,
 Сайынгытын самырынан билэн,
 Өр да, өтөр да айаннаабытын билбэтэбэ.
 Дойду баһа
 Тонус киһи
 Туурт хайыһарын курдук
 Таннары хайыастанан тахсыбыта,
8830. Сир баһа
 Силээн үрэх буолан
 Силбэхэр сиригэр тийэн кэлбитэ.
 Ол кэлэн туран
 Ол-бу диэки
 Олоп-чолоп одуулаан көрбүтэ,
 Далан хапсыыр табабайынан
 Чарапчыланан көрдөбүнэ:
 Аартыгын туора
 Мунулах мас²⁴⁷ курдук мас үрдүгэр
8840. Хаан бастаах киргил көтөр
 Чокуруос харабынан
 Чолоп-илэп көрдө,

²⁴⁶ Иэн — продольная середина спины; нижняя часть спины (от поясницы до крестца) [ТСЯЯ, Т., III, с. 825].

²⁴⁷ Мунулах мас — обычно засохшее, без сучьев и верхушки дерево [БТСЯЯ, Т. VI, с. 348].

- Баай тииттэри
 Батарыта саайар
 Кырыылаах аалыы тумсун
 Кырыйыы балаһа
 Кынатын таһыгар
 Кыыбырбаччы анһынна,
 Сойуо хара тумсун
 8850. Сототун таһыгар
 Суубурбаччы сотунна,
 Табыталын онгостон
 Тардыгынаан ылла,
 Хотобойун онгостон
 Хобугуратан ылла,
 Таналайын тыаһатан тангырбаата,
 Бэлэһин тыаһатан
 Бэлигирээн ылла уонна
 Саҥа сангаран,
 8860. Тыл этэн мэнийдэ:
 — Ар-дьаалы, оҕолоор,
 Алаата, дугаар!
 Хайдах курдук
 Мас тангарам
 Балт гына бырабан биэрдэбэ
 Тугун баҕас соһумарай, дугаар!
 Туос тангарам
 Тос гына бырахтаба
 Тугун тостуматай, дугаар!
 8870. Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймабынан
 Аһылыктамматабым
 Абыс сылтан орто,
 Көхсүтгэн тэһииннээх
 Күн айыы оҕотунан
 Аһылыктамматабым
 Тоһус сыл кэрингэ буолла.
 Сылаас хааны
 Сыламнаары гыннабым дуу, дугаар?
 8880. Дьэ, нойоон!
 Сэп гына сэрэйдэхпинэ,

- Дьар гына таайдахпына
Били маары
Ийэтин сабаттан иирээннээх,
Абатын сабаттан айдааннаах,
Үс түүлээххэ таба туттарбатах,
Уодьуганын тартарбатах,
Улабатын булларбатах,
Аллараа абыс биис ууһун
8890. Аңаарыйар ааттаахтарын сарбыйбыт
Улуу күтүр
Чин халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур буолуон, нойоон!
Иккистээн эргийэнгин
Ийэ дойдубутун ингнэрээри,
Аба ууһун аймаары
Аартык мунгнаан
8900. Ааннаатабын буолуоҕа,
Суол мунгнаан
Тоҕоостоҕун буолуо.
Ким бэйэлээх
Саҥа саҥардын диэтэргин,
Обот Чупчурҕан диэн
Ааттаах-суоллаах буолабын да, нойоон!
Агдабын тобулу охсоммун,
Субай хаангынан
Суунаҕалыы онньуобум,
8910. Кыһыл хаангынан
Утах онгостуом буоллаҕа!
Өлөрсөн өһөхтөһө барыма,
Өлөр тыына суох
Ураанхайбын да, нойоон!
Мунгурун булларбатах
Буор сир буолунайа, чэй эрэ,
Атыбар чугаһаан кул эрэ! — дии-дии,
Көтөн көпсөлөнөн
Сиргэ түһэргэ дылы гыммыта да,

8920. Өлөр өлүү абааһы уола буолан
Ойон турда.
Ол күтүрү
Түтүм бараан төрөлүн
Бүдүйэн көрдөххө:
Хан-чабаан сэбэрэтин
Хайырдаан көрдөххө,
Уйаара-кэйээрэ биллибэт
Уһун моонһулаах,
Үс бастаах эбит,
8930. Хас баһын аайы
Соботохтуу харахтардаах эбит,
Төбөтүн аайы
Аппа хайа барбытын курдук
Ангалы дьаама
Айахтаах эбит,
Айабын иһигэр
Ахсаана биллибэт, дьэбиннээх
Ардай аһылардаах эбит,
Моойун үөһэ туттабына,
8940. Үрдүк хара тыаны
Ортогунан буолар эбит.
Аллараа өтгүн
Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө:
Ахсаана хаһа биллибэт
Адаар курдук
Атахтардаах эбит,
Ханан да туттара биллибэт
Хадаар курдук
Илиилэрдээх быһыылаах,
8950. Охсуһан даҕаны,
Ханнык илиитин кытта охсуһара
Биллибэт эбит.
Биһиги киһибит,
Ол да буоллар,
Чугуйан-дьулайан
Кэннинэн кэхтибэтэ,
Иннинэн чугуйбата.

- Хахай кыыл курдук харса суох
Отут кэстөөх сиринэн
8960. Уһуутаан охсуллар дьэс туруут
Уот илбис болотунан тоһуйан,
Өлөрсөн-өһөхтөһөн киирэн барда.
Охсуһуу киэнэ
Омуннааҕа манна буолла,
Кырбаһыы киэнэ
Кыырыктааҕа манна буолла.
Күөс этинэн
Көҥөрүтүһэн киирэн бардылар,
Солуччах этинэн
8970. Суулларсыбытынан бардылар,
Үөгүлүү-үөгүлүү өттүктэһэн киирдилэр,
Хахайдыы хаһыгыты-хаһыгыты
Хабарааннык хапсыстылар;
Уолах тиит урусхалланна,
Суорба тиит суулунна,
Турар таас хайалары
Тоһута тыытан түһэрдилэр,
Былыык курдук
Былчары үктээтилэр,
8980. Бадараан гынан
Баллырҕаччы кэстилэр.
Обот Чупчурҕан обургу
Оҕустаһын²⁴⁸ аайы уон оччоннон
Күүһүрэгэ дылы гынар эбит.
Ол курдук, уохтаахтык охсуһан
Биир ый хонуга —
Уурар отут хонук
Томтойо туолуор диэри
Охсуһан көрдө да,
8990. Ынараа баһайыта сылайыахтааҕар,
Сытайбакка дылы буолла.
Ол буола сылдьан,

²⁴⁸ В рук.: охсустаһын.

- Арай биир түгэннэ түбэһиннэрэн,
 Уна диэки баһын быһа охсон
 Төкүнүтэн түһэрдэ!
 Иккис түгэннэ
 Иккис баһын
 Быһа охсон төкүнүттэ да,
 Ынараа обургу
9000. Ыарыыламмыт сибикитэ²⁴⁹ биллибэтэбэ.
 Ол да буоллар,
 Оһолломмут аата оһолломмут,
 Хара хаана халыһыйда,
 Субай хаана суккураата.
 Онтон биир бэриэмэбэ түбэһиннэрэн,
 Ортоку төбөтүн
 Туура охсон түһэрбитигэр,
 Хабарбатыттан буруо
 Тахсарга дылы гыммыта да,
9010. Урукку баһынабар
 Уон оччо ордук бастана түстэ!
 Биһиги киһибит,
 Ол да буоллар,
 Охсуспутун кубулутуох бэйэлээх буолуо дуо?
 Уруккутаабар уон оччоннон ордук
 Одурууннаахтык охсуһан киирэн истэ.
 Ол дойдуну
 Ообуй орус бадараанныыр
 Кута лээби онорон
9020. Үлтү тэпсэн кэбистилэр.
 Ханна даҕаны
 Хампа күөх кырыс
 Хаалбата быһыылаах,
 Төрүүр оҕо төттөрү домнонон,
 Түүннүтэ-күнүскүтэ биллибэт,
 Түлүрбэх көтөр хараҕа көрбөт
 Түлэй хара дьүһүннэннэ,
 Ангыр көтөр
 Аалыы алтан кылдыылаах хараҕа

²⁴⁹ В рук.: сибихэ.

9030. Аахыйан-ахсаран көрбөт
Балай хара буолан,
Аллараа абыс биис ууһун
Мангананы сабардатта,
Балайы кэтэртэ.
Кэлтэгэй күннэрэ
Кэтит арахай бийһин диэкки
Кэдэрги тардан,
Алтан аалыыта буолан
Саккырыы таммалаата,
9040. Көмүс кыырпаба буолан
Күккүрүү тобунна,
Ыйдарын уота
Ылтаһын аалыыта буолан,
Саккырыы-саккырыы
Салан өлүү диэкки салалынна.
Ол курдук,
Аллараа абыс биис ууһугар
Алдьархай бөбө
Адабыйан ааннаата,
9050. Илдьиргэй²⁵⁰ бөбө
Иэнигийэн эргийдэ,
Олорбут олохторо
Олобой-солобой энгээрдэннэ.
Уруктуйар уораан-аараан ойобостоох
Уоруку-суоруку урсуннаах
Улуу байбал иччитэ
Уйарбаан улуйан ылаттаата,
Хомойбутун биллэрэн
Хордьугунаан ылла,
9060. Бэлэһин тыаһатан
Бэллигирээмэхтэтэ,
Таналайын тыаһатан
Тангырбаан ылаттаата,
Үөһүн тартаран
Үгүрүөлээн мэнийдэ,
Сана сангаран саккыраата,

²⁵⁰ Лит.: илдьиркэй.

- Тойук туойан
 Тоҕута барда,
 Ырыа ыллаан
9070. Ырыта ыстанна:
 — Ар-татай, алаата!
 Аар-ар-аргыллар амалы,
 Дар-дар-дархан алдьархайдаах²⁵¹
 Амалы дьаалы айдааммын,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Орто дуулай
 Туруу дойдум одьунааһа,
 Айыы сириҥ ааттааҕа,
 Сир уйбат сигили хаан
9080. Ситэриллэн үөскээбит
 Сиргидэҕэ эбиккиний,
 Буор уйбат
 Буолунайа эбиккиний?
 Ол да буоллар, туһун хоту
 Дуолан улахан дорообото
 Тута баҕас тур эрэ, нойоон!
 Ким бэйэлээх
 Дорообонноҥ тоһоҕолонноҥ диэн
 Ыйыгар буолларгыҥ,
9090. Улуу байбал иччитэ
 Умсары Дуолай диэн
 Ааттаах-суоллаах буолабыҥ эбээт!
 Туох туһугар
 Тойуктанныҥ диир буолларгыҥ,
 Адаҕатыҥ кэспитинэн айыллыбыт,
 Арбаҕаһыҥ бүрүммүтүнэн төрөөбүт,
 Арсан дьаама айахтаах,
 Далан хапсыыр табаҕайдаах,
 Арсыыҥ туора тиистээх,
9100. Атара былас кутуруктаах
 Аллараа аҕыс биис ууһун,
 Аймах билэ дьоммун,

²⁵¹ В рук.: алдьархайаах.

- Буруйа суох дьону
Буруйданан эрэллэр,
Айыыта суох дьону
Айыылаан эрэбин да, нойоон!
Дьэ, дугаар, мин диэтэх
Унуоргута көстүбэтэх,
Улаҕата биллибэтэх
9110. Уот Кудулу байбал эбэ хотун
Киэн киэлитин,
Кэтит уораҕайын,
Тордохтоох долгунун
Тойоно буолабын, нойоон!
Мин тылбын ылыммат түбэлтэбэр,
Хойут хомойо сылдыан,
Кэлин кэмсинэ бараайабын!
Бу дойдуттан барбахтаа,
Тус дьүгэлий!
9120. Тылбын ылымматаххына,
Уоттаах Кудулу байбалга
Тардан ылан буһаран өлөрөн,
Албан ааккын алдыатыабым,
Дуолан ааккын суурайабым да, нойоон!
Аптаах-хомуһуннаах
Обот Чупчурҕаны кыайыан суоҕа,
Үс сиргэ сүрэбин кистээн сытар диэн
Элэс муора истэр буоларым,
Алах-былах аат[т]ыыр этилэр.
9130. Хата, нойоон!
Обот Чупчурҕан, хаан өстөөбүм,
Кинини үрдүк бэйэтин кэмниир,
Сүһүөхтээх бэйэтин бүдүрүтэр
Күннээх буоллаххына,
Амаан-дьамаан айахпар
Быраҕан көрөөр эрэ!
Биир да үтүө буолуо суоҕа,
Биэс да үтүнү онгорорбун
Кэрэйиэм суоҕа, нойоон! — диэн баран,
9140. Уот Кудулу байбал

Күдэннээх үөһүн диэкки
 Кугуруга куймас,
 Атаҕа адаарыс гынан,
 Мэлийэн сүтэн хаалла.

Ол да кэннитгэн
 Үчүгэйи этгин диэн
 Үөрбүт баара биллибэтэбэ,
 Куһаҕаны этгин диэн
 9150. Өһөхтөспүттэрин өһүлбэтэхтэрэ,
 Охсуспуттарын уураппатахтара.
 Ынараа баҕайыта
 Сылайар диэни билбэт сындааһыннаах,
 Уйадыйар диэни билбэт унуохтаах,
 Ыалдьар диэни билбэт эттээх,
 Мөлтүүр күүстээх
 Киһигэ да маарыннаабат,
 Киэлилээх күүстээх
 Кыылга да маарыннаабат.

9160. Ол охсуһа сырыттаһтарына,
 Сир үрдэ сиркиэрдэннэ,
 Дойду үрдэ долгунурда,
 Абыс таталҕалаах
 Ала дьалхаан холорук
 Таннары сатыылаата,
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түтүм дьүккүөр холорук
 Түгнэри сөрөөн
 Тийиэн кэллэ;

9170. Тыһаҕас ынах саҕа
 Сымара тааһынан тибиргэллэннэ,
 Сытар ынаҕы сылларда,
 Кунан оҕуһу умсарыта бырахта.
 Улуу байбал
 Уута таһыгар тахсан түллэннээтэ,
 Кинкиниир киэн халлаан
 Кыдьымах устан эрэрин курдук
 Кыһыл комуок буолан уһунна.

Ол кэннитгэн

9180. Өйдөөн-дүүллээн көрөн турдахтарына,
Үрдүк манган халлаантан
Үлүскэннээх салгынын далаһаламмыт,
Үкэр²⁵² күөх өрөһөтүн үктэллэммит,
Абыс хаттыгастаах
Араҕас халлаан
Алтан хаймыытын далаһаламмыт,
Көрүөх да суох,
Көрбүт да суох сүдү дьүһүннээх
Аттаах киһи түһэн тийиэн кэлэн,
9190. Тус иннилэригэр хоруйа түстэ.
Ол бухатыыр киһини
Түтүм бараан дьүһүнүн
Бүдүйэн көрдөххө,
Хан-чаҕаан сэбэрэтин
Хайырдаан көрдөххө:
Киһиттэн кириһинэн киэлги,
Сахаттан саһаанынан сабырытар,
Ураанхайтан ураҕаһынан ураты,
Кэдэрги киэптээх, ураты урсуннаах,
9200. Сүүс бууттаах сүллүгэһин
Хангас илиитигэр иилиммит,
Кураахтаах саадабын
Санныгар иилиммит,
Өргөстөөх ыстаал тимир үнгүүтүн
Уна илиитигэр өрө туһпут киһи
Барыыстаах сытыы харабынан
Батары көрөн,
Соргулаах уоттаах чолбон харабынан
Батары көрөн турар.
9210. Миинэр мингэтэ,
Көлүнэр көлөтө
Хайдах эбит диэн
Хайырдаан көрдөххө:
Алтынньы ый алта сангата
Алтыһан турарыгар холобурдаах
Ала чаҕаан харахтардаах эбит,

²⁵² В рук.: үтэр.

- Сэтинньи ый сэттэ санатын курдук
Икки истигэн
Сэргэх куйаар кулгаахтардаах эбит.
9220. Сүүрүөххэ айбылаах
Түөрт чөмчүүр көмүс туйахтардаах эбит,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Үрдүк мындаалаах
Үтүө сылгы буолан биэрдэ.
Ол кэнниттэн бухатыыр киһи
Ырыа ыллыы,
Тойук туойан
Тыылла-хабылла турдаҕа үһү:
— Эр-дьаалабын,
9230. Эрэллэрин эриэхситин,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Чинг халлаан
Чиэһпэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур!
Айан-дьайан үөскэппит
Аар тойон аҕакайым,
Тускулаах бэйэбэр
Дьоһуннаах улахан дорообобун
9240. Тута баҕас туруоххун
Төһөлөөх буолуоҕай?
Ким бэйэлээх киһи кэлэнгин
Дорообоннон тоһоҕолоннун,
Баһыбаннан маанылаатын диэтэргин,
Уруурбаан умсугуйдун²⁵³ диэтэргин,
Оҕолоотор оҕон,
Уоллаатар уолун
Кэлэн турабын!
Албан аатын кимий диир буолларгын,
9250. Үөһөөннү үс сүүлэр айыыларым
Аат инэрбиттэрэ,
Сиэллэбинэ, сир титириир
Сиэр дьабыл аттаах

²⁵³ В рук.: умсулуйдун.

- Сир Ньирили бухатыыр диэн
Аат ингэрбиттэрэ.
Эн диэтэх киһини
Обот Чупчурбан обургу
Үрдүк бэйэбин кэмнээри,
Үтүө бэйэбин өһөрөөрү гыммыт сурабын
9260. От-мас иччититтэн истэммин,
Тийэн кэллим!
Аллараа дойду
Аптаах-хомуһуннаах аймабын
Аатырбыт атамаана
Обот Чупчурбан!
Мин диэтэх бухатыыр киһи
Этэр тылым эгэлгэтин истэн,
Итэбэйэ-кирдьиктэнэ түр эрэ, нойоон!
Ол тугуй диир буолларгын,
9270. Үс кистэлэн сүрэххин буламмын,
Улуу байбал иччитэ
Умсары Дуолайга
Айабар бырабан биэрбитим.
Өлөн бүтэн баран
Көндөй көхсүн турар,
Өлөр сиргин өйдөн,
Охтор сиргин онгоһун!
Ох барда онгоһун,
Сэп барда сэрэн!!!
9280. — Ар-ар, ар-татайбын,
Ал-ал, алаатыгар,
Ол-ол-ол, оҕолоор да!
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы дойдутун
Отун-маһын аһаан,
Укар куйааһыгар үөскээн
Уйан унгуохтаах дииллэрэ
Олох онно суох эбит,
Чынгыс Хаантан дьылҕалаах,
9290. Одун Хаантан онгоһуулаах буолаллар эбит!
Ол да буоллар,
Өлөр мөнгүүбүн тулуйдаххытына,

- Тулуйдубут диэринг эрэ, нойоттор!
 Улуу байбал иччитэ
 Умсары Дуолай ыйан биэрэн
 Суорума соруқтаатаба
 Аанай-туонай абаккабын көрүг эрэ!
 Ол да буоллар,
 Кыыс оҕобут
9300. Кыптыыйынан онньуурун сабана,
 Уол оҕобут
 Оноҕоһунан онньуурун сабана,
 Холумтангыт аннынан күөрэйэн,
 Төрөтөр оҕобут
 Төлкөтүн алдьатыам,
 Иитэр сүөһүгүтүгэр
 Хара хамсык буоларым буолуоҕа!
 Ол кэнниттэн
9310. Икки бухатыыр дьонно
 Элбэҕи эргитэ барбатылар,
 Икки өттүтэн
 Үлтү кулаан киирэн бардылар.
 Абааһы уола киэн халлаанын кулукутун
 Сыһа-халты туттардылар.
 Абааһы уола
 Алын тирэбэ айгыраата,
 Үрүт күүһэ өһүлүннэ.
 Сир Ньирили
 Аҥаар салаа илиититтэн ылан,
9320. Түгкэтэх эргийэн баран
 Ыһыктан кэбиспитэ —
 Тоҕус күннүк сир
 Туруйалаан баран истэбинэ,
 Харсыылаах атыыр оҕус курдук
 Хар-сабар сырсан тийэн
 Үрдүгэр миинэ түстэ уонна
 Ортоку баһын
 Кырыылаах-илбистээх
 Кынчаал болот быһабынан
9330. Быһа сотон түһэрдэ уонна
 Тиэрэ баттаан,

- Саахтыыр эмэхэтиттэн
 Саары муннугар диэри
 Хайа тардан кэбистэ.
 Ол тарпытыгар
 Сийин үөһүттэн
 Сордон балык курдук дьүһүннээхтэр
 Өрүтэ ыстанан тахсан,
 Ол-бу диэкки куота сатаатылар,
 9340. Ардьайан атан сытар айабыттан
 Монгой²⁵⁴ үөһнэр
 Субуллан тахса-тахса,
 Байбал диэкки ыстангаластылар.
 Ону барытын,
 Өрөһө булгунных саба
 Уот кулуһун оттон баран,
 Быһыта сынһан уокка уматан,
 Киһи үөскээбэтэбин курдук,
 Ханна даҕаны
 9350. Хаан тохтубатабын курдук
 Онгорон кэбистилэр.
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Мэкчиргэ мэниэтэ,
 Суор сокууската,
 Тураах дуйанга,
 Куккаакы хоһонго онгорон кэбистилэр.
 Ол курдук,
 Аллараа дойду аатырбыт аптаабын,
 9360. Ааһар албастаабын,
 Куотар кубулбаттаабын
 Үрдүк аатын үлтүрүтэн,
 Үтүө сүдү бэйэтин сэймэктээн,
 Соргулара соноон,
 Сурахтара ыраатан,
 Хааннаах бэлэнньиктэннэхпит,
 Кыалаах ытыстаннахпыт диэннэр

²⁵⁴ Лит.: моҕой — ползучий гад, змея [БТСЯ, Т. VI, с. 274].

- Үөрэн-көгөн, өрөгөйдөрө үрдээн,
 Өстөөхпүтүн өлөрдөхпүт,
 9370. Саастаахпытын самнардахпыт диэн
 Бэйэ-бэйэлэрэ
 Уруй уруйдастылар,
 Айхал айхалластылар.
 Ол кэнниттэн
 Сиэллэбинэ сир титириир
 Сиэр дьабыл аттаах
 Сир Ньирили бухатыыр
 Айан-дъайан үөскэппит
 Аар тойон абатын диэкки
 9380. Барыыстаах харабынан
 Батары көрөн,
 Соргулаах харабынан
 Тобулу көрөн туран,
 Ырыа ыллаан,
 Тойук туойан,
 Уолуга томтойо,
 Оноото төгүрүйэ турбута эбитэ үһү:
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Айан-дъайан үөскэппит
 9390. Аар тойон аҕакайым
 Чинг халлаан чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирбинэ Боотур!
 Мин диэтэх киһи,
 Уоллаатар уолун,
 Этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 9400. Өлбөт өрөгөйбүт
 Ситим саҕаттан
 Силбэһэрдээх эбит,
 Охтубат дьолуобут
 Сап саҕаттан тардыһардаах эбит.
 Аллараа дойдум аптаах атамаана,
 Кубулҕаттаах улахана

- Киһиттэн киэлги,
 Сахатган саарбах,
 Ураанхайтан ураты,
 9410. Өлбөт үөстээх
 Бухатыыры кыайдыбыт.
 Сурахпыт ырааттаба,
 Соргубут соноотоҕо!
 Ол кэнниттэн
 Эйиэхэ этэrim диэн,
 Суоһурҕаннаах²⁵⁵ собуруу халлаан
 Суостуганнаах алын тэллэбин
 Саба баттаан олобурбут
 Күн Күөгэл Хотун эмээхсин ийэлээх,
 9420. Күөгэлдьин Тойон обонньор абалаах,
 Күннээх халлаанна
 Күлүгэ көстүбэтэх,
 Көмүрүө хаарга
 Суола биллибэтэх
 Кыыс Дэбилийэ Куо диэн
 Үрдүк ааттаах,
 Үтүө сурахтаах кыыс дьахтарга
 Ааттаан-суоллаан
 Айаннаан иһэбин.
 9430. Эн диэтэх бухатыыр киһи
 Бэркэ диэн сэрэнэ-сэрбэнэ сылдааар.
 Хаан өстөөбүн
 Хаан Дьангылы
 Өлөр тыына суох,
 Тохтор хаана суох киһи диэн
 Элэс муора истэр буоларым,
 Абыр-табыр ааттыыллар этэ.
 Өлөр-хаалар күнүн
 Тийиэн кэллэбинэ,
 9440. Ытык ааппын ыатараар²⁵⁶,
 Төрүт ааппын төркүйэн көрөөр.

²⁵⁵ В рук.: сууһурҕаннаах.

²⁵⁶ Ыатараар — от *ыатар* — осквернять, издавать плохие слова [Пек., Т. III, стлб. 3752]; в рук.: ыатарар.

- Ыраах да буолларбын
 Чугас буолуом,
 Суох да буолларбын
 Баар буолуом,
 Быдан дьылга
 Быралҕаннаах бырастыы буоллун!
 Ол кэнниттэн
 Уоллуу-аҕалыы
9450. Тоҕуста дорооболоһон,
 Уонна убураһан,
 Алҕаһан-айхаллаһан,
 Ангыы-ангыы араһсан
 Бара турдулар.
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Абыс биттэхтээх
9460. Аартык хотуну арыя баттаан,
 Сэттэ биттэхтээх
 Сир ийэ хотун
 Силлиһэр силбиитинэн булан,
 Ат сылгытынан ууннаран-оҕустаран
 Күннүк сири куоһаран,
 Суол ийэ
 Тоҕус тоҕойун курдаттаан,
 Абыс адаары ааһыталаан,
 Абааһы дойдутугар
9470. Айаннаан испитэ.
 Аҕан дьахтар киһи
 Ахта таһаһа былдьаһан алчарыспыт,
 Тоҕус субан дьахтар
 Өтүк таһаһа былдьаһан өкүллэйдэспит,
 Үлүгэрдээх үллэ-үллэ үөкэннээбит
 Өбүмэр таас хайалары
 Хапчабайын иһинэн
 Ханчырыта сиэллэрэн,
 Абырыйан ылыах курдук

9480. Аптаах-хомуһуннаах
Аартыгынан айаннаан,
Хагдан эһэ тириитэ хайгыалаах²⁵⁷,
Сур бөрө уорбата дьүөккэлээх
Арахсар суолларга кэллэххэ,
Ханас диэкки суолунан бардахха —
Аат амылба сиригэр салаллар,
Уна диэкки бардахха —
Буруйдаах муунталанар,
Айыылаах бөбө аабыллыбыт,
9490. Аата-ахсаана биллибэт
Ап-чарай бийһигэр түһэр
Суоллара эбит.
Ол иһин
Оломноон-одуулаан,
Кырытыттан кыҥаан көрөн баран,
Ортоку суолунан
Салайа баттаан кэбистэ.
Ол курдук,
Кыарабаһы быһыһынан
9500. Кыпчырытан,
Киэни быһыһынан
Кэдэритэ сиэллэрэн испитэ.
Ол истэбинэ,
Иннигэр-кэннигэр
Ингэрэ далай иччилэрэ
Эйэнэлии-эйэнэлии,
Аартыгы туора аһардымаары
Айангаласпыттара,
Дьэс эмэгэт иччилэрэ
9510. Мас буолан кубулунан,
Арбахтарынан сабыга охсуолаатылар,
Уот буолан
Умайар төлөнө
Хара тыаны үрдүнэн холомолонно,
Хара тыа барылааччы умайарга дылы гынна.

²⁵⁷ Хайгыа — затесина на дереве [Пек., Т. III, стлб. 3234].

- Ону ол диэбэккэ,
 Аахса да барбакка
 Айаннаан испитэ.
 Ол кэнниттэн
9520. Улуу байбалы
 Унуоргу өтгүнэн
 Урбаччытан көрдөххө,
 Хахай кыыл
 Таба тирэнэн турбатах
 Билиитэ таас миэстэ көстө биэрбитэ.
 Өйдөөн-дьүүллээн,
 Тиэрбэс харабынан
 Көрөн дьэргэлдыттэбинэ,
 Тэргэн кулгаабынан
9530. Истэн сэгэлдыттэбинэ,
 Сымара таастар өрө тахса-тахса
 Төттөрү түһэллэрэ көһүммэ.
 Туох бэйэлээх буолара эбитэй диэн,
 Өссө төгүл чугаһаан көрбүтэ,
 Хаан Дьанылы
 Сымара таас анныгар киирэн
 Утуйан тыылла сытар эбит.
 Ол утуйа сытан
 Өрө диэки тыыннабына,
9540. Сымара таас өрө үллэс гынар эбит,
 Аллара тыыннабына,
 Аллара түһэр эбит.
 Ол курдук
 Уохтаахтык утуйар идэлээх
 Киһи буолан биэрдэ.
 Онуоха биһиги киһибит
 Аттыгар кэлэн
 Одуулаан-дьүүллээн көрбүтэ,
 Ханан да сиикэй бааһа суох
9550. Тимир килиэ курдук
 Эттээх-сииннээх киһи эбит.
 Турбахтаан баран,
 Сүүрбэ бууттаах

- Сүллүгэс дьяакырынан
 Төбөтүн оройунан
 Тонсуйан тилигирэтэн кэбистэ.
 Онно ынараа баҕайыта
 Уһукта биэрдэ буолан [баран],
 Туохтан да уһуктубутун
 9560. Кыайан билбэтэ быһыылаах.
 Тыыланнаан ылла уонна,
 Уһуннук утуйбут быһыылааба,
 Хатан тимир халбааныскай ыстаанын
 Хаһыммытынан барда,
 Буустаах олуур саба
 Буус дьанха сэбин
 Түөрэ олуйан таһаарда уонна
 Ииктээн курулаппыта —
 Үс үөс үрэх буолан
 9570. Көңү сүүрдэн түспүтүн,
 Халаан уута буолуо диэн
 Хаас-куба аймаммытын,
 Тукалаан тонустара
 Токолоон-айалаан,
 Туох да бокуойа суох буолбуттар эбит;
 Аптаах-хомуһуннаах
 Аллараа дойду
 Аҕан дьахталлара
 Ордук одуулаабыттар,
 9580. Ороһуйан сөхпүттэр:
 «Саас-үйэ тухары
 Арахсыбат атас гыныахха,
 Хаарыан да сэптээх барахсан эбит» дэспиттэрэ.
 Ол кэнниттэн,
 Дьэ өйдөнөн
 Киһитин таба көрөн,
 Эт бэргэ харабынан
 Эрэлис-бурулус көрбөхтөөтө,
 Хатан тимир
 9590. Халбааныскай ыстаанын сиэбиттэн
 Далбар чабычах саба табытыаркатын

- Сулбу ойутан таһааран,
 Хаардаах бугул сағаны
 Далан хапсыыр табағайыгар
 Үллэччи кутан баран,
 Сарымтағас таныытыгар
 Саба куттан кэбистэ уонна
 Ытырдан ылынна,
 Аһыырбатан ардьас гынна,
 9600. Дьэбиннээх ардай аһыылара
 Адьырыс гынан көстөн аастылар.
 Сырайын тириитин
 Мырдыс гыннардабын аайы,
 Сырайын кирэ
 Тоһута ыстанан,
 Сиргэ төкүнүйэн түстэбин аайы,
 Бойбурун көтөхпүт
 Ыт оҕото буолан
 Хоту-собуруу сырсан бойборустулар.
 9610. Онуоха биһиги киһибит
 Сатаан онгоһуллубатах
 Саах кэлиини
 Таннары туһпут курдук
 Сарымтағас таныытыгар
 Ойон тийэн кокуоскалаан,
 Тонголобор диэри
 Буккуйа оонһуу сылдыбыта.
 Ынараа киһитэ,
 Кыһырыа да суох киһи
 9620. Онтон кыһырда,
 Өһүргэниэ да суох киһи
 Онтон сылтаан өһүргэниэ,
 Харса-хабыра суох
 Хаһытаан хабырытынна,
 Үөтэтэ суобунан
 Үгүрүөлээн мэңгидэ.
 Иһин таптана-таптана
 Эйэнг-эйэнг эккирээтэ,
 Өттүгүн кырбана-кырбана

9630. Үллэх-үллэх ойуолаата.
Өлүү күлгэри үөнү
Үтэһэбэ үөлэн,
Куйаастаабы уокка буһаран,
Күүгэн бычыгыраппыкка холобурдаах
Күүгэннээх күөх чалахай тылын
Моонньун үстэ эргитэн баран,
Төрдүһүн аҗалан илиитигэр тутан,
Салаһына тохтон
Саккырыы турбута.
9640. Ол туран
Сан-дьаарык сангалаах,
Быс-быдаан ырыалаах,
Кэри-буру кэпсэллээх
Буола турбута эбитэ үһү:
— Ар-дьаалы, ар-татайбын,
Алаата, дугаар!
Түүн сырыылаах
Түүлээх уллунгах,
Түптүр үдүгэн түөкүнэ!
9650. Аҗан саҗаттан айдааннаах,
Ийэнг саҗаттан иирээннээх,
Үс дойдуну үрэйбит,
Аан дойдуну аймаабыт,
Үтүө бэйэлээхтэри үлтүрүшпүт,
Аарыма бэйэлээхтэри умсары ууран
Хааннарын кэспит,
Чэгиэн эттэрин сэймэхтээбит
Орулуур ороспуой!
Иэнгин эриэннээн,
9660. Искин тыыран,
Ийэбэр-аҗабар эппэтэх
Эриэн хотоол тылгын этитиэбим,
Холдьуккун эрийэн
Хоруйгун хостуобум!!!
От-мас аһылыктаах,
Укар куйаас үллүктээх
Орто туруу дойду оҗолорун

- Умсарбытым эминэ тугуй!
 Ол тухары эн курдук
9670. Туора-маары быһыылаах
 Киһи баарын билбэтэҕим, нойоон!
 Обот Чупчурбан тойон убайбын
 Өлөрөн-сүтэрэн,
 Үөдэн-таһаан онорбуккун
 Иэстэхэр бэйэлээх
 Киһи буолуом эбээт да, нойоон!
 Мин бэйэлээҕи
 Үрдүк бэйэбин кэмнээн,
 Үтүө бэйэбин үлтүрүтүөҥ суоҕа!
9680. Кыайыам диэн
 Таскар да таһаарыма,
 Искэр да санаама!
 Кыайар да күнүгэр махтаным этэ,
 Үйэлээх сааспар
 Утары тутуһан,
 Туруулаһан охсуһар киһини
 Була иликпин.
 Тарбаҕым хаанын тарбатыр,
 Иэним ингиирин сылытар
9690. Киһи буолуон дуо, нойоон?!!
 Ол кэнниттэн
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 Дьирибинэ Боотур
 Иннэн-толлон туруох бэйэлээх
 Киһи буолуо дуо?
 Биир диэн мэккиһэ барбата,
 Икки диэн иирсэ барбата.
9700. Этиһиилэрэ эрдэ бүһпүт,
 Иирсэр төрүөттэрэ
 Уруккуттан биллэр дьон быһыытынан,
 Хаан өстөөхтөр
 Хахай кыыл курдук
 Хапсыһан ыллылар,

- Хардан энэ курдук хардырбаһан
Хардарыга хапсан
Киирэн бардылар,
Килиин курдук
9710. Кэтиһэ түстүлэр,
Аал курдук
Анныһа түстүлэр.
Охсуһуу киэнэ
Уорааннааба манна буолла,
Кырбаһы киэнэ
Кыырыктааба буолла.
Солуччах этинэн
Сулларыга табыстылар,
Кырбас этинэн
9720. Кыыратыһы манна буолла.
Аан дойдулара атаарбаан
Абыластаан ылла,
Улуу дойдулара уйарбаан
Ынчыктаан-ынгыранан²⁵⁸ ылаттаата.
Аптаах-хомуһуннаах
Айахтарын амсаһыйан
Чамыгыраан ылаттаатылар,
Таналайдарын тыаһатан
Танырбатан ылаттаатылар.
9730. Ол курдук, омурнаахтык охсуһан,
Турар туруут таас хайалары
Тобута көтүөлээн,
Үлтүрүтэн түһэрэн
Үлтү тэбистилэр,
Суорба тииттэри
Эрбэһин оттообор куһабаннык
Илдьи тэбистилэр,
Баай тииттэри
Хаппыт барчатаабар
9740. Куһабаннык хампарыттылар,
Аллараа абыс биис уустара

²⁵⁸ В рук.: ынгаранан.

- Төрөтөр оҕолоро
 Төттөрү домнонно,
 Иитэр сүөһүлэрэ
 Күрүөтэ-хаһаата көтүлүннэ,
 Бал олорботоҕун курдук,
 Барба үүммэтэбин курдук
 Үктэл хара буор,
 Ообуй оҕус бадараанныыр
 9750. Кута лээби дойду буолла,
 Олорбут олохторо
 Олоҕой-солоҕой тутулунна,
 Ыйдарын уота
 Ылтаһын аалыыта буолан ыһылынна,
 Күннэрин уота
 Көмүс аалыыта буолан күккүрүү тоҕунна.
 Туох ааттаах үлүгэрэ күөрэйдэ,
 Ханлык ааттаах алдьархайа бөбө
 Адаҕыйан ааннаатаҕай диэннэр,
 9760. Аллараа дойду ааттаахтара
 Тоҕус кунан оҕус тириитигэр
 Тимир тордуогунан
 Хайа тардан суруйаннар,
 Үөһээ үс биис ууһугар
 Үнсүү түһэрдилэр.
 Ойор күннээх,
 Ороһуоллаах уулаах,
 Оройунан онһуур
 Орто мэнэ дьаҕыл дойдум
 9770. Үнсэр суута буолан онһууллубут,
 Үнэр танарата буолан айыллыбыт
 Үүт Аас Тойон обонньорго
 Алдьархайдаах уолгутун харайын диэн
 Үс кунан оҕус тириитигэр
 Үөрбэ үнүүннэн көнгүтэ кэйэн суруйан,
 Ааттаах-суоллаах
 Атыыр үнсүү түһэрбиттэр эбит.
 Ону ол диэбэккэ,
 Икки дойду аарыма бэртэрэ

9780. Охсуспуттарын курдук
Охсуһа турбуттара.
Биир ый хонуга туолан ааста,
Икки ый хонуга —
Уурар алта уон хонугун устата
Турууластылар даҕаны,
Хайа хайалара
Халын тириилэрин хайытыспатылар,
Хара хааннарын тохсуспатылар,
Чэгиэн эттэрин сэймэктэспэтилэр,
9790. Өлөр үөстэрин булсубатылар.
Мэрэлиир тааһынан
Мээчик²⁵⁹ хабыстылар,
Очуос тааһынан
Оройго охсустулар даҕаны,
Сиикэй чиэстэ²⁶⁰ курдук
Илдьи баран хааларын
Илиилэрин таһынан элитэн истилэр.
Ол гына сылдьан,
Чинг халлаан
9800. Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьырибинэ Боотур
Эт киһи элэйдэ быһыылаах,
Сыа киһи сылайда быһыылаах,
Үс ый хонуга —
Тоҕус уон хонук мүлтү туолуута
Биэс саһааннаах сири
Туора ыстанан баран,
Өргөстөөх үнүү курдугунан
9810. Өрө көрөн туран,
Уоттаах чолбон харабынан
Тобулу көрөн туран,
Ырыа ыллыы,
Тойук туойан

²⁵⁹ В рук.: мээччик.

²⁶⁰ Лит.: тиэстэ — от рус. *тесто*.

- Уоһа чорбойо,
 Уолуга томтойо
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дьээ-буо, дьээ-буо!
 Эр-дьаалабын,
 9820. Эр-татайбын!
 Эминэ тугуй, оболоор?
 Хол дойдуттан
 Холоонноох доборум,
 Тэгил дойдуттан
 Тэннээх атаһым,
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылбын
 Икки иэдэскэр илдьэ турар
 Истигэн сэргэх,
 9830. Кулуку куйаар кулгааххынан
 Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруоххун
 Төһөлөөх буолуобай?
 Туойар тойугум
 Торбо-томоон хоһоонун
 Тобус үүттээх долобойгор
 Тутан тур эрэ!
 Ол тугуй диэтэргин,
 Энин бэйэлээхтэри
 9840. Иннэрбитим даһаны
 Эн курдук
 Тохтубат хааннаахха,
 Тостубат унуохтаахха
 Түбэһэн көрө иликпин.
 Аллараа аһыс биис уһун
 Аарымата диэн
 Аатырыаххын аатырбыт эбиккин.
 Икки дойду
 Аатырбыт аарыма бухатыырдар
 9850. Тыл-тылбытыгар
 Киирсиэх тустаах этибит.
 Биир ый
 Орулуур отут хонугун устата

- Утуйан сынньанан туран баран,
Үөл талах мас курдук
Эрихэн көрүөхпүт,
Хатын мас курдук
Хатынан көрүөхпүт.
Ону туох дииргин
9860. Биир биллэрэ охсууй, нойоон!
Онуоха Хаан Дьангылы
Үөрбүт курдук
Үтүө собус харабынан
Өрө-таннары көрөн дьулаарыгнапшыта,
Ыпсыыта биллибэтинэн
Ымайдаба буолан,
Ырдых-ырдых гыммахтаата,
Үөһэ төбөгүн
Өгдөх-өгдөх көтөбөлөөтө.
9870. Ол кэнниттэн
Ииктээри ыксаабыта
Ырааппыт быһыылааба,
Абыйах хаамыыны атыллаат,
Хатан тимир
Халбааныскай ыстаанын
Хаһынан барда,
Буустаах олуур саба
Муус дьанха буолбут сэбин
Түөрэ олуйан таһааран,
9890. Хайа тэллэбэр
Халыйыар диэри
Көнгү ииктээн түһэрдэ.
Ол түһэрбитэ —
Күнкүс үрэх буолан
Сүүрдэн күүгүнэттэ.
Ол үрэххэ ханныгы бабарар
Табан ылыахха айыылаах
Сордон балыктар
Уорбаларынан онньоон,
9890. Кутуруктарынан балкыйан
Байбал диэки былдыастылар,
Дьорбойор түргэн сүүрүгэр

Алыһар балыктар
 Адаар курдук анньыстылар.
 Онно бултаан аһаарылар
 Тукалаан тонустара
 Туора быһыт онгосто сатаан
 Муну-тангы көрө сылдыбыттар эбит.

Ол кэнниттэн

9900. Ииктээн бүтэн баран,
 Набылыччы собус
 Эт бэргэ хараба
 Эрилийэн туран,
 Саҥа саҥара,
 Ырыа ыллыы турбут эбит:
 — Ар-татайбын,
 Ар-дьяалабын,
 Эминэ тугуй, оҕолоор!
 Дьэ, нойоон, Дьирибинэ Боотур!
9910. Хол дойдуттан холооннообум,
 Тэҥил дойдуттан тэннээбим
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээн,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ тур эрэ,
 Туойар тойукпун
 Тобус үүттээх долобойгор
 Тут эрэ, дугаар!
 Ол тугуй-ханныгы диэн
9920. Ыйытар буолларгын,
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймабар
 Алыс да үтүө санаалаахтар
 Бааллар эбит диэммин
 Сөрү диэн
 Сөбөн-махтайан турабын эбээт,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Күн айыы дыно
 Көнө да буолаллар эбит.
9930. Дьэ, нойоон, эн курдук
 Улуу күүстээх

- Бухатыр киһи баарын
Үллэр үйэбэр,
Саллар сааспар көрсө иликпин.
От-мас аһылыктаах
Орто дойдуга
Олус да кытаанах дьылбалаах буолаллар эбит.
Эн диэтэх бухатыр киһи
Этэр тылгын
9940. Сөрү диэн сөбүлээтим,
Дук гынар дууһалыын
Долгуйа иһиттим.
Отут хонук устата
Утуйан-сынньанан баран,
Хатын мастыы хатыһыахпыт,
Үөл талах курдук сөрөһөн көрүөхпүт.
Иккиттэн биирдэспитин
Сир дойду
Силбэбэ оноруохпунт иннинэ,
9950. Арабыахпыт суоҕа буоллаҕа.
Дьэ, нойоон,
Аан дархан андаҕарбын туттарабын!
Утуйа сытар киһини
Көрөр буоллахпына
Көрөр харахпын
Чээкэй²⁶¹ өлүү булан уулаан,
Аан балайы кэтэрдиэхтин,
Мангананы сабардаттын!
Утуйа сытар киһини
9960. Охсор буоллахпына,
Икки туттар илиибин
Ытык²⁶² өлүү булан кэрбээтин,
Утуйа сытар киһини
Тэбэр буоллахпына
Хаамар атахпын

²⁶¹ Чээкэй — настоящее имя духа (божества) насылающего глазные болезни [Пек., Т. III, стлб. 3598].

²⁶² Ытык — туберкулез костей и желез, туберкулезный лимфаденит [Пек., Т. III, стлб. 3848].

- Анаарар²⁶³ өлүү булан сарбыйдын!
 Андабайбыт андабарбын
 Кэһэр күммэр
 Мас тангарам батары көрдүн,
 9970. Туос тангарам тобулу көрдүн,
 Сэттэ уон дьэс эмэгэттэрим
 Кэлэйэн киэр хайыстыннар!
 Дьэ, нойоон, андабар диэни
 Үйэлээх сааспар
 Билбэтэх буоламмын
 Андабар тылын аанһа билбэппин!
 Ол кэнниттэн
 Абааһы уола Хаан Дьангылы
 Киһитин диэкки
 9980. Эт бэргэ харабынан,
 «Туох диирэ буолла» диэбит курдук
 Эрилис-бурулус көрө-көрө,
 Хатан тимир
 Халбааныскай ыстаанын сиэбиттэн
 Сарт тымтай саба
 Сарымтабас табытыаркатын таһааран
 Тонсуйан сардырбатан баран,
 Хаардаах бугул сабаны
 Далан хапсыыр табабайыгар
 9990. Кутан баран,
 Саах кэлии курдук танытыгар
 Саба кутан
 Бороосколоон боллугуратта,
 Сынсыйан сыллаһынна,
 Аһыырбатан ардыһынна,
 Ытырдан ырыга ыстанна.
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Барыыстаабынан батары көрөн,
 10000. Соргулаабынан тобулу көрөн туран
 Ырыа ыллаан,

²⁶³ Анаарар — вид болезни, видимо, связанная с расстройством рассудка.

- Тойук туойан,
Сана сангаран,
Тыл этэн,
Уоһа хоройо,
Уолуга томтойо,
Оноото төгүүрүйэ турбу́та үһү:
— Эр-дьаалабын, эминэ тугуй,
Эриэхситин-эгэлгэтин,
10010. Эминэ тугуй, оҕолоор!
Мин диэтэх бухатыыр киһи
Этэр эриэккэс тылбын
Истэ-итэҕэйэ тур эрэ, нойоон!
Аан дархан андаҕарбын
Андаҕайар күнүм тийэн кэллэ.
Мин даҕаны
Ураанхай сахаҕа,
Уһата уллунуохтаахха,
Иннинэн сырайдаахха,
10020. Иэгэйэр икки атахтаахха
Күлүгэр сүгүүрүйэн көрдөһөр диэни
Билбэтэх бэйэм
Андаҕайан эрэбин дьэ, нойоон!
Утуйа сытар киһини
Охсор буоллахпына
Үөһээнни үс биис ууһугар
Үгэ хоһоон гыныхтыннар,
Утуйа сытар киһини тэбэр буоллахпына
Тобус уон Ньюкуола тангараларым
10030. Кириргээн киэр хайыстыннар,
Абыс ахтар айыыларым
Абааһырҕаан арахтыннар,
Оройунан оонньуур
Ороһуоллаах уулаах
Ойор күннээх
Орто дойдуга
Үрдүк ааппын,
Үтүө сурахпын киртиттиннэр!
Андаҕайбыг андаҕарбын

10040. Толорбот күннээх буоллахпына
 Үс үгэр-сүктэр кириэс
 Умсары көрүөхтүн,
 Айбы сириҥ алгыстаах-силиктээх
 Анахсыт Айбы Хотун
 Тыһаҕастаах ынаҕы
 Таннары мииниэхтин!
 Эппит тылым сэнкэннэннин,
 Туойбут тойугум тосхоллоннун!
 Ол кэнниттэн
10050. Абааһы уола
 Тиэрэ кэлэн түстэ да,
 Таныгытын тыһа
 Таратаайка сыарҕа
 Тыһаһын курдук
 Тарылаан киирэн барда,
 Муннун тыһа
 Муустаах өрүс
 Кыдьымаһын курдук
 Кырыллы кынһан барда.
10060. Ол кэнниттэн биһиги киһибит
 Дьэргэлгэн сүүрүк ат сылгытыгар,
 Үрдүк мындаатыгар
 Үөмэн ыстанна,
 Мохсоҕол көтөр курдук
 Сатыы²⁶⁴ былыт ынҕырыгар
 Олорон кэбистэ уонна
 Ат сылгытын
 Куус гына кымныылаата,
 Чэгиэн этин дэлби оҕуста,
10070. Хатан унуоҕар диэри
 Чап гына саайда,
 Күлэр уодьуганын
 Көлөһөтүн булан көннөрү тутта,
 Сабаҕа дьалхаан тэһиинин
 Салайа баттаата уонна

²⁶⁴ В рук.: сытыы.

- Аллараа абыс биис ууһун
 Аптаах-хомуһуннаах,
 Аалынгнаабыт аарыктыяр
 Аргыардаах аартыгын устун
10080. Айаннаан испитэ.
 Ол иһэн,
 Арай биир сиргэ туох эрэ
 Аар сабаҕа мас үрдүгэр
 Содуомнаах уон дэгийэ тынгырахтаах,
 Уһун сойуо тумустаах,
 Тимир чыллырыыт түүлээх,
 Кырыйыы балаһа кынаттаах,
 Буулаҕа атыыр оҕуһу
 Өрө туппут курдук
10090. Сүдү бөдөн көрүҥнээх,
 Хаан бастаах
 Киргил көтөр олорор эбит.
 Ол олорон
 Кини диэкки
 Чох курдук
 Чокуур чокуруос харабынан
 Чоҕулуччу көрбөхтөөтө уонна
 Мастан аллара
 Сууллаһан түһэргэ дылы гыммыта да,
10100. Өрө чиркэс гына түстэ.
 Ол баҕайыны
 Түтүм бараан дыһунун
 Бүдүйэн көрдөххө,
 Хан-чабаан сэбэрэтин
 Хайырдаан көрдөххө:
 Түөһүн тылыттан
 Үүнэн тахсыбыт
 Соҕотох соҕох курдук
 Илиилээх эбит,
10110. Самаһын туорайыттан
 Үүнэн тахсыбыт
 Суос-соҕотох
 Атахтаах эбит.

- Элгээн күөл тааннаан,
 Тиэрэ тэппитигэр холоонноох
 Дьэс турайбан харахтаах эбит,
 Тэтинньиэр ойууру
 Тиэрэ баттаан кэбиспит курдук
 Тимир тэллээнискэй
10120. Баттахтаах эбит.
 Илин-кэлин түһүөлээн
 Татанньахтыы-татанньахтыы,
 Ыыс-быдаан ырыалаах,
 Сан-дьяарык сангалаах,
 Кэри-буру кэпсэллээх буолан
 Итэбэс этэ,
 Быһаҕас тыына,
 Дубук туойа
 Турбута эбитэ үһү:
10130. — Иэһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын,
 Эминэ да тугуйбуна!
 Сэптиир гына сэрэйдэхпинэ,
 Дьардыыр гына таайдахпына,
 Чинниир халлаан
 Чиэспэригэ холобурдаах
 Дьэргэлгэнэ сүүрүкпүнэ аттардаахай
 Дьирибинэ Боотурбуна
 Аартык муннаан ааннаатабын,
 Суоллуур муннаан тобоостобун,
 10140. Илдыркэй бөбөбүнэ
 Иэнигийэн эргийдэбин,
 Алдырхай бөбөгө
 Адабыян ааннаатабын
 Билингитий-көрүнгүтүү²⁶⁵!
 Минниир диэтэх
 Удаҕана дьахтар киһи
 Этэрбинэ тыллааныкпын
 Иститэлии-сэргэбэлээн

²⁶⁵ В рук.: билингитий-көрүнгүтүү.

10150. Итэбэйэ-кирдьиктэнэ туруохуйгун
Төһөлөрдөөх буолуоҕай?
Туойарбына тойуктарбын
Тобус үүттээх долоҕойгор
Тута баҕас туруохуйгун
Төһөлөрдөөх буолуоҕай?
Оллуур тугуй диэтэххинэ,
Кэргэнинэн кэмчитийбит,
Доҕорунан тутайбыт
Дьахтар киһи буолабын!
10160. Үйэлэрдээх саастарбар
Үрдүкпүнэ мындаабар
Үөмэн тахса иликтэр
Төрөөбүтүнэн сылдыабын!
Оттоохпуна ороннорбор
Хонон-сүтэн,
Өрөөн-өһөөн ааһахтыаххын
Соботохтуур харахтардаах диэхийиктээн
Омсолордуу көрөөхтөөмө,
Көрөрүкпэр кыраҕычай буоллун диэннэр
10170. Онҕоһуллубут эбиппин,
Соботохтуур илиилэрдээх диэхийиктээн
Одуулуур-сиилиир буолаайабын
Туттарыкпар дьороҕой буоллун диэннэр
Онгорбуттар эбиттэр,
Соботохтуур атахтардаах диэхийиктээн
Сирэр-талар буолаайабын
Сылдыарыкпар сыыдам буоллун диэхийиктээн
Айыллыбыт эбиппин,
Сытыы тумус муннулардаах диэхийиктээн
10180. Сиилиир-хоһулуур буолаайабын
Сыллаһарга сыыдам буоллун диэхийиктээн
Айыллыбыт эбиппин,
Уһун сытыы тумустардаах диэхтээмэ,
Убураһарга улгум буоллун диэхтээбиттэр!
Иэһэликпин-таһаалыкпын,
Иэхэйикпин-чуохайыкпын,
Эминэ да тугуйбуна!

- Бтыкпына тылларбын ылынаарый,
 Хаанныырыга Дьанылы обургуну
 10190. Кутун-сүрүн ыйаталаан²⁶⁶ биэриэбим.
 Көрдөһүүбүн толоронгун,
 Баҕа бөбөбүн толордоххуна,
 Маҕалайбын ханнардаххына!
 Иэхэликпин-таһалыкпын
 Иэхэйикпин-чуохайыкпын!
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Дьирибинэ Боотур,
 Оройунан онньуур
 10200. Ойор күннээх,
 Ороһуоллаах уулаах,
 Охтон бараммат мастаах,
 Уолан бүппэт уулаах
 Орто аан ийэ дойдум
 Улуу дуолана,
 Улайдаах оноһоһо,
 Уордаах мохсоһоло буолан онгоһуллубут
 Айыы сириин ааттааба,
 Күн сириин күүстээбэ
 10210. Тура-олоро толкуйдаата,
 Сыта-тура сыаналаата,
 Аһыйах да соҕус буоллар
 Албыннаһыах санаата кэллэ.
 Төбөтүнэн аяахтаах
 Наннал көлбүүр дьиэтигэр киирэн
 Унга диэкки орон курдук баарыгар
 Олороору гыммыта,
 Уйбакка тоҕо баран түспүтүн
 Такымар өйөөн олордо.
 10220. Ол олордобуна
 Абааһы удаһана
 Киэргэннэбим буолан
 Өлүү байғал салахайын көлбүүрдэннэ,

²⁶⁶ В рук.: ыйыталаан.

- Сыалыһар тириитэ ырбаахыланна,
Сордон тириитэ сонун кэттэ,
Эрингэх тирии этэрбэһин кэттэ,
Уолан киһи оройун унуоҕа
Туһахтатын анньынна,
Кыыс дьахтар аманабын унуоҕа
10230. Илин-кэлин кээһинэр
Илбиргэтин кээһиннэ,
Тэтинньиэр ойуур курдук баттабын
Өрө-таннары тарааммахтаата уонна
Ас астаан айгырыы сырытта.
Өлүү күлгэри үөнү
Үчэһэбэ үөлэн аҕалан
Иннигэр ууран кэбистэ,
Араап байҕал
Балбаах саҕа баҕатын
10240. Буһаран аҕалан
Иннигэр уурда.
Кэй бараанын
Эргим-ургум эргитэ көрдөххө:
Мэкчиргэ төбөтө миискэлээх,
Суор мэйиитэ солуччахтаах,
Куккаакы мэйиитэ ньуоскулаах,
Уллун таҕаһа
Уолукка анньар киэргэллээх,
Чабычач түгэбэ чампараактаах,
10250. Ыстаан бүтэй
Аллараа хайаҕаһын
Таптаммахтаан ылаттаата,
Олорор киһини
Соботох илиитинэн
Куһаары гынан суунаҕалаата.
Ол сырыттабына
Арбай ойуур курдук
Баттабыттан харбаан ылан,
Бүк баттыы сылдьан
10260. Уот илбис
Сытыы кылыс болотунан

- Самытын саралаан,
 Иэнин эриэннээн
 Таһыйан киирэн барда уонна:
 «Хаан Дьангылы сүрэбин
 Ханна кистии сытарын
 Этэ обус» диэн
 Күргүйдүү-көбүөлүү сырытта.
 Онуоха ынараа обургу
10270. Абытай-халахай үөһэ мөнгө сылдьан,
 Итэбэс-быһаҕас тыына-тыына
 Сангалаах-ингэлээх буола
 Сылдыбыта эбитэ үһү:
 — Иһэликпин-таһалыкпын,
 Иэдэникпин-куудааныкпын,
 Абытайбын-халахайбын!
 Онньоһоохтуур диэхтээбитим²⁶⁷
 Охсуталыыр эбиккин дуу,
 Таптаахтыырын тугун баҕас
10280. Омуннардаах буолар эбит,
 Абытайбын-халахайбын
 Тохтоо-болҕой, нойонум!
 Хаанныыр Дьабылы бухатыыр сүрэхийин
 Ньыгыл тааһа сыттыктарым аннытыгар
 Сымара тааһа иһигэр баара буолуо.
 Ону баҕас ыланҥын
 Аартыктаргын булуталаан
 Аттаммахты охсуталаа,
 Үрүн тыыммын
10290. Үрүн күнҥэ хаалларталаа,
 Өлөр хаалар күннэриkkэр
 Өйөлтөлөөх буолаахтыабым!
 Ытык тылбын ылыныый,
 Хаарыан тылбын хаалларыма!
 Абытайбын-халахайбын
 Ыалдьаллара-ытыыллара
 Ынырык да буолар эбит!

²⁶⁷ В рук.: дэхтээбитим.

- hэй-һоой!
Ол кэнниттэн
10300. «Эттин дуу, эппэтин дуу»
Диэбит курдук
Абааһы удаһанын
Ытык Кылайдаан удаһаны
Ыылаах этин ыскайдаата,
Дьяардаах этигэр дьяарбайда.
Ый ыһыаба,
Күн күдэнэ
Мэкчиргэ мэниэтэ,
Суор сокууската,
10310. Тураах дуйанга [онордо].
Кыра унуобунан
Сир иэнин тэнгээтэ,
Бөдөн унуобунан
Дойду бөбө дьубатын толордо.
Ол кэнниттэн
Абааһы удаһана
Кылайдаан удаһан
Сымара таас сыттыгын
Түөрэ олуйан таһааран
10320. Үлтү охсубута,
Кирдьик даһаны
Тимир табытыарка иһигэр баар эбит.
Ону ылан абааһы удаһанын
Оһоһор бырахпытыгар,
Эриэн үөн буолан
Куота сатаабытын,
Быһыта сынһан,
Уокка быраһаттаан кэбиһэр.
Ити кэнниттэн абааһы удаһана
10330. Олорбут сирин
Олоһой-солоһой тутта,
Ыал олорботоһун курдук,
Ыарба үүммэтэһин курдук
Күлүн күлэ-күлэ буккуйан,
Көмөрүн үөрэ-үөрэ кыыбахтаан,

- Хан сүөл баайын
 Хампы сынньан
 Ол курдук,
 Күл-көмөр онорон баран,
 10340. Хааннаах бэлиэнньиктэннэбим,
 Кыалаах ытыстаннабым,
 Үрдүк ааттаннабым,
 Үтүө сурахтаннабым диэн
 Сонобос атыгар
 Хаарымтаах хара дыбыл курдук
 Ханха дьолуо ынгырыгар
 Хап-бааччы хатана түстэ,
 Сабаҕа дыаалы тэһиинин
 Салайа баттаан кэбистэ,
 10350. Куус гына кымньылаата,
 Тинилэхтээн ньиргитэн кэбистэ.
 Сонобос сылгы барахсан
 Тэктир сиртэн
 Тэбинэн көттө,
 Очур сиртэн
 Обустаран ойдо.
 Аллараа абыс биис ууһа
 Айманыар диэри
 Уоттаах дьуккуур холорук аргыстанан,
 10360. Сааллар чабылбан арчыланан,
 Уохтаах этин сирдьиттэнэн,
 Абыс биттэхтээх
 Арбан айан суолун
 Арыян айаннаан испитэ.
 Күһүннү бөбөтүн
 Өксүөнүнэн өйдөөн,
 Сааскытын хахсаатынан
 Сабажалаан,
 Кыһынгы бөбөтүн
 10370. Кырыатынан билэн,
 Дьухха ууга туллан түспүт
 Турабас анныы курдук
 Супту туойулан түһэн испитэ.
 Ол айаннаан,

- Хаан өстөөжө
Утуйа сытар сиригэр
Тийэн кэлбитэ.
Халыйдаан удабан ийэлээх
Харах Хаан тойон аҗалаах
10380. Хаан Дьангылы обургу
Утуйа сытыа баара дуо?
Былыргы үйэ
Туран хаама сылдьар эбит.
Бэрт обургу
Билбэт буолуо баара дуо?
Тобулу сэрэйн турар эбит.
Күүтэн-күүтэн
Абатыга айабын чамыгыратан ылаттаата,
Харса суох
10390. Хахай кыыл курдук
Хаһытаан ылла,
Хардан эһэ курдук
Хатан-хатаннык кыланан,
Кыланталаан ылла уонна
Үөхсэн-ыыстаһан,
Үгүрүөлээн мэнийэ турдаҗа үһү:
— Ар-татай,
Алаата, дугаар!
Дьэ, нойоон,
10400. Дьырибинэ Боотур, аатыгар эрэ
Айыы киһитэ буолаахтаангын
Айдаарар эбиккин,
Андаҗар диэни билиммэт
Далай акаары эбиккин!
Андаҗайбыт киһи
Мин аттыбар
Утуйуох тустаах этинг, нойоон.
Ону баара
Саарыстыбабын самнара,
10410. Ийэм ууһун эһээри
Сылдьар эбиккин.
Аан дойдубун алдыаппыккын
Иэстэһэр бэйэлээх

- Киһи буолуом эбээт, нойоон!
 Мин бэйэлээби
 Өлөрөн-өһөрөн
 Өрөгөйүм үрдүө диэн
 Искэр да санаама,
 Таскар да таһаарыма!
10420. Хата эйиигин
 Үрдүк бэйэбин үлтүрүтэр
 Күннээх буоллахпына,
 Халын тириигин хайытар,
 Хара хаангын тобор күммэр
 Тэгиэримэ Куону
 Ойох ыллахпына,
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы аймабар,
 Көхсүттэн тэһииннээх
10430. Күн айыы дойдутугар
 Күтүөт оҕо буолан,
 Ыччат ууһатар
 Киһи буолуом этэ.
 Ол да буоллар,
 Тыйыс сиртэн ыйаахтаах,
 Одун сиртэн онһоһуулаах,
 Алдьаммат абарыылаах,
 Силлибэт сэтэлгэлээх
 Дьон буолуохпут эбээт,
10440. Үллэр үйэбитин, саллар-сааспытын
 Охсуһан да атаарар
 Дьон буолуохпут эбээт!
 Тоһус кистэлэннээх
 Тойон болуо сүрэхпин булан
 Мин бэйэлээби
 Өлөрүүн суоҕа нойоон!!!
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит,
 Орто туруу дойду
10450. Улуу дуолана
 Чинг халлаан

- Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
«Адьарай уола агаардасты
Ыстыы-киһиргии турдабай» диэн
Ыстаһыах санаата кэллэ.
Абааһы уолун диэкки
Уоттаах чолбон сулус харабынан
10460. Тобулу көрөн туран,
Барыстаах барба дьаалы харабынан
Батары көрөн туран
Күргүйдүү-көбүөлүү,
Ыстыы-тунуйа,
Уоһа-тииһэ турталдьыйа турбута үһү:
— Дьээ-буо, дьээ-буо!
Эр-дьаалабын эриэхситин,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Буор сырай,
10470. Буорбалды сого,
Хааннаах айах,
Хара түөкүн!
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтарын атабаастыам,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы дьоннорун
Көнгүл күүлэйдим диэнгин,
Искэр да санаама,
Таскар да таһаарыма!
10480. Мин диэтэх бухатыыр киһи
Алдьаммат сиртэн абарыылаах,
Силлибэт сиртэн сэтэлгэлээх,
Туллубат сиртэн туттаахтанан оҕоһуллубут,
Тохтор хаана суох,
Тостубат унгуохтаах
Орто туруу дьабыл дойдум
Улуу дуолана,
Улайдаах оноһоһо,
Уордаах мохсоһоло буолан

10490. Онгоһуллубут киһи аххан буолабын!
 Искин тыыран
 Ийэбэр-аҕабар эһпэтэх
 Элэ-была тылгын этитиэбим,
 Хоолдуккун эрийэн
 Хоруйгун хостуобум,
 Кыра унуоххунан
 Дойду бөбө тэктирин тэнниэбим,
 Бөдөн унуоххунан
 Сир-дойду дьуобатын толоруобум!
10500. Ох барда
 Охтор сиргин онгоһун,
 Сэп барда
 Сэрэн-сэрбэн, нойоон! — диэтэбэ.
 Ол кэнниттэн
 Биһиги киһибит
 Түллэр таас түөскэ
 Түһүнэн кэбистэ.
 Хахай кыыл курдук
 Хапсыһан ыллылар,
10510. Тиигир кыыл курдук
 Тиксиһэн кэбистилэр,
 Килиин курдук
 Кэтиһэ түстүлэр,
 Аал курдук
 Анныһа түстүлэр.
 Уруккуларынааҕар уон оччо ордук
 Күүстээхтик охсуһан,
 Уурсан бардылар,
 Уот илбис сытыы кылыс болотторунан
10520. Түргэнник өлөр сирбит буолуо диэн
 Төбөлөрүн оройунан
 Түһэрсибитинэн бардылар.
 Сүүрбэ бууттаах сүллүгэстэринэн
 Инчэбэй чиэстэ курдук
 Илды барыар диэри
 Илды сынһан кэбистилэр,
 Чараас сирбит буолуо диэн

- Тапсан туран табыстылар,
Чэгиэн сирбит буолуо диэн
10530. Тиксэн туран тэбиэлэстилэр,
Уйан сирбит буолуо диэн
Уурсан туран охсустулар.
Ол курдук,
Уохтаахтык охсуһаннар
Биир ый хонуга —
Уурар отут хонугун устата
Охсуһан көрдүлэр даһаны,
Хайа хайалара
Хара хааннарын тобуспатылар,
10540. Халын тириилэрин хайытыспатылар,
Чэгиэн эттэрин сэймэктэспэтилэр,
Тимир тимиртэн тэйэрин курдук
Тэйиэлэһэ онньуу сырыттылар.
Ол курдук,
Икки ый хонуга —
Уурар алта уон хонуга
Томтойо туолуута
Абааһы уола
Аллараа дойдум
10550. Алдьархайдаах аарымата,
Ааһар былыт албастааба,
Көгөр былыт көлдүнэ
Аарыма бухатыыр
Алын тирэбэ айгыраата,
Үрүт күүһэ өһүлүннэ.
Хастыы эмэ хоно-хоно
Хаа-дьаа²⁶⁸ хардырбаччы
Тынан ылар буолла,
Өрүү-өрүү
10560. Өлбөөдүччү көрөр буолла.
Хаахтыйбыт күөс курдук
Хардырбаччы тынан ылар буолла,
Киэн халлаанын

²⁶⁸ В рук.: хаа-дьа.

- Кулукутун сыһа-халты туттарда,
 Бйын уота
 Ылтаһын тимир аалыыта буолан
 Сыккырыы таммалаата,
 Күнүн уота
 Көмүс аалыыта буолан
 10570. Күккүрүү тобунна.
 Арай биир бэриэмэбэ
 Абааһы улун
 Хара быарын туһунан
 Уот илбис
 Сытыы кылыс болотунан
 Охсон кэбиспитэ
 Тобус күннүк сирин
 Туруйалаан баран истэбинэ,
 Харсыылаах атыыр орус курдук
 10580. Хар-сабар сырсан тийэн
 Үрдүгэр миинэ түстэ уонна
 Хааннаах диэкки санаатахха
 Хаатын иһигэр сылдьан сылдьан
 Хаачыргыы-хаачыргыы мөҥөр,
 Кыалаах диэкки санаатахха
 Кыынын иһигэр сылдьан
 Кыычыргыы-кыычыргыы кыланар
 Кынчаал болот быһабын ылан
 Түргэнник өлөр сирэ
 10590. Манан буолуо диэн
 Үрүҥ сүннүүн толкуйбутунан барда.
 Ол курдук,
 Охторон түһэрэн,
 Саатар сэбиттэн
 Саары муннугар диэри
 Хайа баттаан кэбиһэн баран,
 Көй боллох сийин-үөһүн
 Тардыалыы-тардыалыы
 Күргүйдүү-көбүөлүү олорбута үһү:
 10600. — Эр-дьаалабын,
 Эрэллэрин эриэхситин эгэлгэтин,

- Эминэ тугуй, оболоор!
Буор сырай
Буорбалды сото,
Хааннаах айах
Хара түөкүн,
Түүн сырыылаах
Түптүр үдүгэн түөкүнэ!
Үтүө бэйэбин өһүлэр күнүм
10610. Тийэн кэллэ,
Үрдүк бэйэбин үлтүрүтэр,
Үрүн тыыннын иһилиир күнүм буолла!
Өлбөт монуу уутун
Ханна кистии сытаргын
Этэр буолларгын
Салгын куккун хаалларыа этим.
Ону эппэт буоллаххына
Сип-сибилигин
Сийин үөһүн
10620. Быһа тардарым буолла, нойоон!!
Ол кэнниттэн
Абааһы уола Хаан Дьянылы
Аллараа дойду
Алдьархайдаах аарымата да буоллар,
Өлөр күнэ үтүрүйдэ,
Хаалар күнэ хабырыйда.
Хабабын түгэбиттэн
Өбүрүйэн ажалан тыына-тыына,
Дук гынар дууһата,
10630. Тын гынар тыына быстаары да сыттар,
Көрдөһүү диэни билбэтэх бэйэтэ
Көрдөһөргө тийдэ,
Аартаһы диэни билбэтэх бэйэтэ
Аартаһарга тийдэ.
Ыгыл-тыгыл тыынан,
Ырах-тырах көрөн,
Өрүү-өрүү
Өлбөөдүччү көрөр буолла,
Хастыы эмэ хоно-хоно

10640. Хаахтыйбыт күөс курдугунан
Хардырҕаччы тыынар буолла.
Күөх үөстээх
Көлбөхтөөх эт бэргэ харабынан
Турулус-ирилис
Ардахтаабыт тураах курдук көрөттөөтө уонна
Саҥа саҥара,
Тыл этэ сыһпыта эбитэ үһү:
— Ар-татайбын,
Абытайбын-халахайбын!!!
10650. Өлөллөрө-өһөллөрө диэн
Өбүмэр да буолар эбит,
Ыалдьаллара-ытыыллара диэн
Ынырык да буолар эбит!
Эн диэтэх бухатыыр киһини
Сөрү диэн сөхтүм,
Бэри диэн бэркиһээтим,
Туох бэйэлээх
Орто дойдум дьахтар киһитин
Хапчабайыгар батан
10660. Төрөөбүтүң буолуой?
Ханнык бэйэлээх
Айыы киһитэ
Айан-дьайан үөскэппит
Аар тойон аҕалаах буолуоххунуй?
Дьэ, нойоон,
Айан киһитигэр
Атас-дотор наада буолуоҕа,
Сырыы киһитигэр
Суол дотордоох буолуоҕа!
10670. Үрүң тыыммын быһыма
Биэс да үтүөнү онгорботорбун
Биир үтүөнү оноруом,
Өлбөт монгуу уутун
Көбөрөр күөх байҕал анныгар олохтоох
Байҕал иччитэ
Умсары Дуолайга
Туттара сылдыбытым.

- Өтөрүнэн өлүөм-быстыам диэн
Санаата суох этим.
10680. Умсары Дуолайтан ылангын
Үйэлээх сааскар
Өлбүтү өрөһүйээр,
Алдьаммыты абыраар,
Балдыбыты эмтээр.
Эн диэтэх бухатыыр киһини
Үс күлүккүн
Хаһан да туора
Хаамыам суоҕа,
Эн тугу этэргин барытын толоруом
10690. Хаарыан тыыммын быһыма!
Үллэр үйэбэр көрдөһүү диэни
Билбэтэх буоламмын
Элбэҕи эргитэ барбатым.
Аҕыйах тыл минньигэс,
Элбэх тыл сымсах буолар диир этилэр.
Ытык кэриэс тылбын
Ылын эрэ, нойоон!
Хаарыан тылбын хаалларыма!
Өлөрөн-сүтэрэн
10700. Үөдэн таһаан онгорор буоллаххына,
Кыыс оҕон
Кыптыыйынан онньуурун сағана,
Уол оҕон
Оноҕоһунан онньуурун сағана
Холумтанын аннынан күөрэйэн,
Иитэр сүөһүгүн иннэриэбим,
Төрөтөр оҕобун
Төлкөтүн төннөрүөм, нойоон!!!
Ол кэнниттэн
10710. Биһиги киһибит
Уохтаахтык кыһырда,
Улаханлык уордайда
«Өллө-өлүөр диэри
Өссө кырыыстаах-сааныылаах
Буола-буола» диэн

- Көхсүн өһөбүн
 Бөх чабычабын курдук
 Хор гына үктээтэ,
 Чэгиэн этин сэймэхтээтэ,
 10720. Дьаардаах этигэр дьаарбайда,
 Холонгсолоох этигэр хохонгноото.
 Ол кэнниттэн
 Улуу байбал иччитэ
 Умсары Дуолай обургу
 Ону билэ охсон
 Байбал уутун
 Туос хотоѳос курдук
 Түүрэ анньан тахсан
 Аппаал таас хайа анныгар
 10730. Ууттан быган тахсан
 Баһын быктара сытан
 Саманнык диэн сангалаах,
 Ситинник диэн кэпсэллээх
 Буола сытар эбит:
 — Ар-дьяалы, ар-татайбын,
 Алаатыгар, оѳолоор!
 Чинг халлаан
 Чиэппэрэ холобурдаах
 Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
 10740. Дьирибинэ Боотур,
 Орто туруу дойдум
 Улуу дуолана,
 Улайдаах оноѳоһо,
 Уордаах мохсоѳоло буолан
 Онгоһуллубут бэйэбэр,
 Тонг күөннэр
 Дуолан улахан дорообобун
 Тута баѳас тур эрэ!
 Ким бэйэлээх
 10750. Тойук туойдунг диэтэргин,
 Ааттаах атаһын,
 Суоллаах доѳорунг
 Улуу байбал иччитэ

- Умсары Дуолай
 Кэлэн турабын да, нойоон!
 Хаан Хатылаан обургуну
 Үрдүк бэйэтин кэмнээн,
 Үтүө бэйэтин өһөрбүккүн
 Кини бэйэлээх собулбатын
10760. Амаан-дьамаан аяхпар
 Бырабан кул эрэ!
 Өлбөт монуу уутун
 Киниттэн да ыйааба суох
 Кэлэн ыла оѳус эрэ, нойоон!
 Ол кэнниттэн
 Хаан Дьангылыны
 Көтөбөн ильдэн
 Умсары Дуолай айабар
 Бырабан биэрбитин
10770. Ынараа баѳайыта,
 Аһастаах адьарай
 Аѳыйахта хам-кум ыстаан
 Ыйыстан кэбистэ уонна
 Өлбөт монуу уутун
 Айабыттан таһааран биэрбитин,
 Хабан ылан
 Хаппар кунг этигэр
 Хайа анһыан уктан кэбистэ.
 Умсары Дуолай
10780. Улуу байѳал диэкки
 Кутуругунан куймангнаан,
 Атабынан аамайдаан
 Байѳал уутун түллэннэтэн
 Түһэ турда.
 Кыайбыт-хоппут киһи быһыытынан,
 Соргум соноотоѳо,
 Өрөгөйүм үрдээтэбэ диэн,
 Сурабым ырааттаѳа диэн,
 Үөрэн-көтөн,
10790. Өрөйөн-чөрөйөн ат сылгытыгар
 Харадыктан көппүт

- Хара улардааҕар хапсаҕайдык
Хатана түстэ,
Тумуһахтан көппүт
Токутар улар курдук
Чоноччу олорон кэбистэ.
Сабаҕа дьалхаан тэһиинин
Салалтатын булан
Салайа баттаан кэбистэ,
10800. Күлэр көлөһө уодьуганын
Көлөһөтүн булан
Көннөрү тутан кэбистэ уонна
Адаҕыйбыт аан ийэ дойдум
Туһа манан буолуо диэн
Аҕыс биттэхтээх
Аартык ийэни
Арыйа баттаан айаннаата,
Тоҕус биттэхтээх
Суол ийэни
10810. Тобулан айаннаан испитэ.
Абааһытын сириттэн араҕан,
Айыытын сиригэр тийиэн кэлбитэ.
Айыы сирэ барахсан
Сатыы дьэргэлгэн түһэн
Дьирибинээн дьэргэйэн турарыгар
Тийиэн кэлбитэ.
Ол курдук,
Очур бөҕөбө оҕустарбакка,
Тэхтир бөҕөбө тэптэрбэккэ
10820. Алгыстаах албаабытын курдук,
Тойуктаах туойбутун курдук
Аан ийэ дойдутун аартыгынан
Айаннаан испитэ.
Ол айаннаан иһэн
Тиэрбэс харабынан
Көрөн дьэргэлдыттебинэ,
Бэрт сир
Бэлиэтэ биллибитэ,
Ааттаах сир

10830. Айылгыта сандаарбыта,
Улуу сир
Улхана көстүбүтэ,
Аан дойду
Аартыга нэлэнийбитэ.
Орто аан ийэ дойдум
Улай киинигэр,
Эргийэр чэрчитигэр олобурбут
Уордаах мохсобол көтөр
Бултаан-аһаан,
10840. Уолуктаан-хотуолаан,
Унуоргу дьоргул хара тыатын
Кыайан булбатах
Урсун дуолай,
Улуу тумарык
Алаас Эбэ Хотуна
Дьэргэйэн дьырибинээн көстүбүтэ.
Адабыйбыт аан дойдубар кэллэбим диэн
Бэргэһэтин өрө аннынан,
Бычыгыраабыт көлөһүнүн соттубута.
10850. Аан дойдутун, бар дьонун
Алларааттан атара буолан күөрэйэн
Аймаабатахтар быһыылаах,
Үөһээтэн үөрбэ буолан түһэн
Үрэйбэтэхтэр эбит,
Орто дойдуттан
Будьур сүүстээхтэр,
Буулаҕа моойдоохтор
Буулаабатахтар эбит.
Алаас Эбэ Хотуна
10860. Араҕас илгэтэ алла,
Үүнэ-үөскүү турар эбит.
Ахтыбыт санаатыгар
Аалыы көмүс тулаламмыт,
Тохтор көмүс энгээрдэммит
Аан алаһа дьиэтигэр кэлэн
Ат сылгытын

- Үс сиринэн монньохтоох-бойбордоох,
 Өрүөллээх-дьабыллаах
 Тойон сэргэтигэр
 10870. Тоҕуста туомтаата
 Онуһун олбуйа тарта.
 Ол кэнниттэн
 Архаанһал Тойон оҕонньор
 Айыы Нууралдьын Хотун эмээхсин
 От-мас иччититтэн сураһаннар,
 Эрдэттэн билэн олороллор эбит.
 Оҕонньордоох-эмээхсин
 Уолларын тахсан
 Сүүһүттэн сүүрбэ хамыйах хаан
 10880. Баһыллыар диэри сыллаатылар,
 Уоһуттан уон хамыйах хаан
 Аллыар диэри убураатылар.
 Ол кэнниттэн
 Кыыс Тэгиэримэ Куону кытта
 Куустуһан үс күннүк сиргэ
 Аттаах киһи
 Айаннаан кэлиэр диэри
 Сыллаһан көрдүлэр да,
 Утахтара хаммата,
 10890. Уостара уоскуйбата.
 Ол кэнниттэн
 Кинкир хара тыа курдук
 Киэн урууларын ыңырдылар,
 Баай хара тыа курдук
 Бар дьоннорун ыңырдылар,
 Кыамматтарын-кырдыбаастарын
 Отут обуһунан
 Суксурбаннан тартаран,
 Улуу үөрүү тэрийдилэр.
 10900. Алгый иһит аайы
 Арыылаах хааһы астанна,
 Көбүөр иһит аайы
 Көйүү кымыс көнньөрүлүннэ.
 Суон саалынан
 Дуобат онньоотулар,

- Халын хаһаннан
Хаамыска хаптылар,
Көйүү кымыһынан
Күөмэйдэрин онһоннулар,
10910. Самаан кымыһынан
Санааларын аралдьыттылар.
Ыраас күөмэйдээх
Ыллаан дьэргэттэ,
Хомоҕой өттө
Хомустаан онньоото,
Чаабый тыллаах
Чабырбахтаан киирдэ,
Бөҕө өттө
Бүүрүктэһэн туһунна.
10920. Бар дьонноро,
Аймах уруулара,
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы аймабын
Аһынар кииһилэннэхпит диэннэр,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы дьонун көмүскүүр
Кииһилэннэхпит диэннэр
Уруй уруйдаатылар,
Айхал айхаллаатылар.
10930. Ол кэнниттэн
Бухатыыр киһи
Кыыс Тэгиэримэ Куону кытта
Тонголохтоһон туран,
Өргөстөөх үгүүтүн
Өрө уунан туран,
Аан дархан
Андабарын андабайан
Уоһа-тиийһэ турталдьыйа турбута үһү:
— Дьээ-буо, дьээ-буо!
10940. Эр-дьаалыбын,
Эрэллэрин эриэхситин,
Эминэ тугуй, оҕолоор!
Өрөгөй-талаан үрдээтэ,
Саргы-дьаалы салалынна,

- Баай хара тыа курдук
 Бар дьоннорум,
 Мин диэтэх бухатыыр киһи
 Этэр тылбын
 Истэ кэрэхсээн,
 10950. Итэбэйэ-кирдьиктэнэ турун эрэ!
 Туойар торбо дуулай хоһооммун
 Болбойон истинг эрэ!
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыым дьонун туһугар
 Өстөөхпүн өһөгөйдөөн,
 Саастаахпын самнаран
 Этэнгэ иэримэ дьиэбэр
 Эргийэн кэлэн турабын.
 Төрөтөр оҕо
 10960. Төһнүбэтин туһугар,
 Иитэр сүөһү
 Иннэйбэтин туһугар,
 Өлөртөн куттаммат
 Өргөс кылааммынан
 Өрө үөлэ туруоҕум,
 Саас-үйэ тухары
 Самныбат саргыбыт туһугар
 Хааммыттан тамах хаан
 Баарын тухары,
 10970. Бүлтэспиттэн биир бүлтэс
 Бүтүнүн тухары
 Өстөөхпүн кытта
 Өлөрсө туруоҕум!
 Бар дьоммун,
 Аймах урууларбын
 Атабаастатыам кэриэтин,
 Айыы сиригэр
 Албан аатым киртийиэбэ,
 Дуолан аатым сууйулуоҕа
 10980. Кэнэбэски үйэлэргэ
 Кэриэн ыччакка
 Кэпсэлгэ киирбэтин,
 Үрдүк аатым

- Үс дойдуга ахтыллыбатын,
Иэримэ дьизни иччилээри,
Аан дойдуну кизэргэтээри,
Үөһэтгэн үргүөр
Үргүйбэтин диэммин,
Алларааттан тахсан
10990. Аймаабатыннар диэммин
Өстөөхпүн өһөгөйдөөтүм,
Саастаахпын самнаран
Саргы-дьаалы салалынна,
Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
Алаас Эбэ Хотунум
Анды сымыытын курдук
Алла-тамалыы турар
Араҕас илгэн аллан, үүнэн
Эчэйбити эмтээтин,
11000. Өлбүтү өрөһүйдүн,
Алдьаммыты абыраатын!
Баай хара тыам иччитэ
Баай Барыылаах
Адаар хара тыаҕар үөскүүр
Анабы тайаҕын ууһаатын,
Халын хара тыаҕар
Хардан эһэн элбээтин!
Уоруку-суоруку ойбоостоох
Улуутуйар улуу далайдарым,
11010. Уулаах байбалгар
Суон сүлгүөхтээх
Тэрэгэр лаапчааннаабын дэлэйдин,
Күлүмнүү онньуур
Күндү уугар
Күлүк түспэтин,
Килбиэннээх бэйэтэ
Киртийэр диэни билбэтин,
Көлүйэ күөлгэ
Күөмдэ балык
11020. Көлбөүрэр диэни билбэтин,
Сүүллэр сүрүннээх өрүстэргэр
Үөскүүр күндү балыгын

- Үөскүү-үүнэ туруохтун!
 Уруй-айхал!
 Эпит тылым сэнкэннэннин,
 Туойбут тойугум тосхоллоннун,
 Соргу-дьаалы
 Салалла туруохтун,
 Өрөгөй-талаан
11030. Үрдүү туруохтун!
 Уруй, уруй-айхал буоллун!!
 Ол кэнниттэн
 Аймах-билэ дьонноро
 Уруй уруйдаатылар,
 Айхал айхаллаатылар.
 «Аан дойдубут
 Аймах дьоммут
 Өлбөт өрөгөй
 Ситим саҕаттан
11040. Силбэхэрдээх эбит,
 Самныбат саргы
 Сап саҕаттан тардыһардаах эбит,
 Кэнчээри ыччаты тэнитэр,
 Уолбат уйгуну уһатар
 Уруй-тосхол баар эбит» диэннэр
 Улуу үөрүү,
 Уруй-айхал эттилэр.
 Ол курдук аһаан-сиэн,
 Үөрэн-көтөн,
11050. Ороһулаан улаатар киһилээх,
 Олкураннаан төннөр сүөһүлээх,
 Охтон бараммат мастаах,
 Уолан бүппэт уулаах,
 Ойор күннээх,
 Ороһуолаах уулаах,
 Орто аан ийэ дойду
 Охолтон быһанна,
 Аарыма дьаалы дойду
 Алдьархайтан абыранна.
11060. Ол курдук,
 Орто дойдум

- Улай киинигэр,
Кэдэйэр снннгэр,
Дьогдойор саалыгар
Олобуран айыллыбыт
Алаас эбэ хотунна
Уордаах мохсобол көтөрүм
Отут хонон
Уоруйан-туоруйан
11070. Унуоргу хара тыатын
Кыайан булбатах
Улуу туйгун
Алаас эбэ хотунна
Айан былгыта ааннаабакка,
Сырыы былгыта таарыйбакка,
Дьан-дьянах сатыылаабакка,
Барыы-сүтүү түбүлээбэккэ,
Үөһэттэн үөрбэ буолан
Өтөрү түһэн үрэйбэккэ,
11080. Орто дойдуттан
Будьур сүүстээхтэр,
Буулаҕа моойдоохтор
Үрдүк аатыттан,
Үтүө сурабыттан дьулайаннар,
Арбан айанын суолун таарыйбаккалар,
Аллараа дойдуттан
Атара былас кутуруктаахтар,
Арсыын туора тиистээхтэрэ,
Далан хапсыыр табаҕайдаахтара
11090. «Аллараа аҕыс биис ууһун киирэн
Үтүө бэйэлээхтэрин,
Үрдүк ааттаахтарын
Эмиэ түһэн аймыаҕа» диэннэр,
Дьору-дьулайан,
Бэри-бэркиһээн
Чугас аартыгынан
Тоҕооспот буолбуттар эбит.
Ол курдук,
Баай байан,

11100. Тот тотон,
Быһаҕас тыһанан,
Былчары көрөн,
Дубук тыһанан дуолурҕаан,
Былыттаах халлаанҕа
Быһахтанан былчаннаан,
Халлааннаах таһараҕа
Хардаҕастанан хантаннаан,
Олус мунутаан²⁶⁹ олорбуттар эбит.
Ол эрэри,
11110. Абыс үрэх баһыгар аатыраннар
Кыаммат кырдыҕаска,
Быстыбыкка-ойдубукка
Аттаах кымньыта буолан,
Сатыы тайаҕа буолан,
Үөһээттэн үргүөр үргүйдэбинэ
Үтүлүгүнэн бүөлүү анһан,
Алларааттан аргыар аргыйдабына
Атабынан саба үктүөн,
Орто дойдуттан
11120. Будьур сүүстээх,
Буулаҕа моойдоох буулаатабына,
Дарайар саннынан хаххалаан,
Күүрээннээх күн айыы киһитин
Көнө бөҕө унуохтааҕа,
Көрсүө үтүө киһитэ
Чин халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотур
11130. Ол курдук,
Алыс аатыран,
Дэлэ диэлийэн
11133. Олорбута эбитэ үһү.

Атырдыах ыйын 22 к. 1990 с.

²⁶⁹ В рук.: мукутаан.

**Словарь
мифологических и эпических персонажей
олонхо «Дьрибинэ Боотур»**

1. **Аалыһыт Ала Туйгун уустар** — помощники кузнеца Кыдай Бахсылаана, точильщики. *Аалыһыт* — от *аал* — точить напильником, брусом режущие и колющие орудия [БТСЯЯ, Т. I, с. 133].
2. **Аан Алахсын Хотун** — дух-хозяйка Среднего мира, обитающая в священном дереве Аар Дуук Мас и оберегающая племя *айы аймага*.
3. **Айы Дьөһөгөй** — божество, покровитель лошадей; выявлено однократное упоминание божества под именем Айы Дьөһөгөй Хотун.
4. **Айы Дьурабастай** — шаманка-*айы*, покровительствующая жителям Среднего мира. Она от имени Верхних божеств нарекает главного героя именем Дьрибинэ Боотур и предупреждает его о приближающейся опасности.
5. **Айы Нуобалдын Хотун** — мать главного героя олонхо. *Нуобалдын* — от *нуобалдый* — ходить, двигаться плавно, мягко, мерно покачиваясь с боку на бок (о женщине) [БТСЯЯ, Т. VI, с. 486]. Олонхосут ее имя передает нечетко. Кроме вышеизложенного имени выделяются вариации: *Айы Нуоралдын Хотун эмээхин* и *Айы Нууралдын Хотун эмээхин*.
6. **Айы Нуоралдын Хотун** — см. Айы Нуобалдын Хотун.
7. **Айы Саарыл Хотун** — жена Үрүн Аар Тойона.
8. **Ала Буурай** — дух перевала, ведущего в Нижний мир.
9. **Алахай Куо** — шаманка из племени *абаасы*. *Алахай* — от *алах* — не сподряд, не сплошь, беспорядочно; небрежно, нерадиво, невнимательно, необстоятельно [Пек., Т. I, стлб. 68]; *куо* — «красавица» [Пек., Т. I, стлб. 1220].

10. **Анахсыг Айыы Хотун** — см. Ынахсыг Айыы Хотун.
11. **Ап-чарай кыргызтара** — девки-абаасы. *Ап-чарай* — от *ап* — «колдовство, чародейство, волшебство» [БТСЯЯ, Т. I, с. 503].
12. **Ап Чарай Хотун** — мать богатыря-абаасы Хаан Хатылаана. *Ап Чарай* — от *ап* — «колдовство, чародейство, волшебство» [БТСЯЯ, Т. I, с. 503]; и *чарай* — накипь водный; слизь [Пек., Т. III, стлб. 3576].
13. **Арбийя Дьаалы удабаттар** — великие шаманки Нижнего мира, пытавшие преградить путь Дьирибинэ Боотура в Нижний мир.
14. **Ардьамаан** — тунгусский богатырь, спасший Дьирибинэ Боотура от гибели.
15. **Арсан Дуолай** — родоначальник племени абаасы.
16. **Архаанньал Тойон** — отец богатыря-айыы Дьирибинэ Боотура. *Архаанньал* — от *рус.* архангел.
17. **Атыыр ойууннар** — великие шаманы Нижнего мира, мешавшие Дьирибинэ Боотуру проход в их мир.
18. **Баай Барыылаах** — дух-хозяин леса (тайги).
19. **Балтаһыт Бакаанай уустар** — помошники кузнеца Кыдай Бахсылаана, молотобойцы. *Балтаһыт* — от *балта* — большой кузнечный молот [БТСЯЯ, Т. II, с. 167].
20. **Буор Буѳаалдык Тойон** — правитель племени Нижнего мира. *Буор* — «земля, почва»; *Буѳаалдык* — от *буѳалаа* — «заставлять, требовать от кого-л. выполнения чего-л.» [БТСЯЯ, Т. II, с. 477]. *Тойон* — господин.
21. **Дьалан өксөкү** — трехглавая мифическая птица [БТСЯЯ, Т. VII, с. 405]; громадный орел, в которого превращается богатырь-абаасы Хаан Хатылаан.
22. **Дьирибинэ Боотур** — главный герой олонхо, богатырь-айыы, защитник Среднего мира. *Дьирибинэ* — пестрый, рябой, перебивающийся разными цветами радуги [БТСЯЯ, Т. III, с. 355]; *Боотур* — человек большой физической силы, обладающий также воинской выучкой, воин, витязь [БТСЯЯ, Т. II, с. 382].
23. **Дьэргэлгэн сүүрүк ат** — богатырский конь, конь главного героя — Дьирибинэ Боотура. *Дьэргэлгэн* — мираж, марево [БТСЯЯ, Т. III, с. 534]; то есть быстрый, резвый конь словно мираж.
24. **Дьэс эмэгэт иччилэрэ** — духи особого знака шаманского до-

- стоинства в виде медной пластинки, пришиваемой спереди шаманской одежды (на месте сердца) [Пек., Т. I, слб. 251].
25. **Ингэрэ далай иччилэрэ** — духи моря Нижнего мира, которые пытались преградить путь Дьрибинэ Боотура.
 26. **Киргил көтөр** — птица, в которого превращаются богатырь-абаасы Обот Чупчурбан и шаманка Нижнего мира Ытык Кылыйдаан.
 27. **Кустук Кутурук** — помощник кузнеца Кыдай Бахсылаана, делающий стрелы для лука. От *кустук* — боевая стрела или наконечник стрелы (преимущественно треугольной формы) [БТСЯЯ, Т. IV, с. 133].
 28. **Күн Дьөһүөлдүүт Тойон** — см. Күн Дьөһүөлдүүт Тойон.
 29. **Күн Дьөһүөлдүүт Тойон** — отец Кыыс Тэгиэримэ Куо. *Күн* — солнце; *дьөһүөлдүүт* — слуга, посыльный, прислужник, помощник [БТСЯЯ, Т. III, с. 432]; *Тойон* — господин.
 30. **Күн Күөгэл Хотун** — мать Кыыс Дэбилийэ Куо.
 31. **Күн Тэгиэримэ Куо** — см. Кыыс Тэгиэримэ Куо.
 32. **Күөгэдьин Тойон** — отец Кыыс Дэбилийэ Куо.
 33. **Күөрчүт Көкөөнөй уустар** — помощники кузнеца Кыдай Бахсылаана, работающие на кузнечном мехе. *Күөрчүт* — от *күөрт* — мех кузнечный (для нагнетания воздуха) [БТСЯЯ, Т. V, с. 65].
 34. **Кыдай Бахсылаан** — кузнец, который выковал оружие и сделал неуязвимым богатыря Дьрибинэ Боотура.
 35. **Кыргыз кыргытгара** — дочери божества Кыргыз, эпические персонажи действующие совместно с Охол уолаттара — сыновьями Осола.
 36. **Кыталык көтөр** — стерх, в которого превращается шаманка-*айыы*
 37. **Кыыс Дэбилийэ Куо** — невеста богатыря Сир Ньйрили.
 38. **Кыыс Тэгиэримэ Куо** — красавица из племени *айыы*, похищенная богатырем абаасы Хаан Хатылаан, суженая Дьрибинэ Боотура.
 39. **Кыыс Тэгиэримэн Куо** — см. Кыыс Тэгиэримэ Куо.
 40. **Кыыс Чакыйдаан Куо** — шаманка-абаасы, охраняющая похищенную красавицу Кыыс Тэгиэримэ Куо, сестра Хаан Хатылаана.
 41. **Обот Чупчурбан** — богатырь *абаасы*, противник Дьриби-

- нэ Боотура, старший брат Хаан Хатылаана. *Обот* — обжорство, ненасытность, чрезмерное желание есть [БТСЯЯ, Т.VII, с. 192]; *Чупчурбан* — чмокающий; причмокивание [Пек., Т. III, стлб. 3697].
42. **Одун Хаан** — имя *Дьылга Хаана* — бога судьбы.
 43. **Олонголоон офонньор** — старик-олонхосут; упоминается в начале текста олонхо, не является действующим персонажем.
 44. **Охол уолатгара** — сыновья Осола, сыны «несчастливых случаев» эпические персонажи, действующие совместно с *Кыргыз кыргытгара* — дочерьми божества Кыргыз.
 45. **Сир Ньирили** — сын богатыря Дьирибинэ Боотура. *Сир* — земля; *Ньирили* — от *ньирилий* — гулко, громко грохотать, гудеть [БТСЯЯ, Т.VII, с. 116].
 46. **Тимир Дьихэтгэй** — железный богатырь-*абаасы*, противник Дьирибинэ Боотура, брат Хаан Хатылаана.
 47. **Тимир Дьэһитгэй** — одноглазый, однорукий и одноногий богатырь-*абаасы*, которому Хаан Хатылаан повелел убить Дьирибинэ Боотура и пообещал вознаграждение — скот.
 48. **Тойон Долгуйа бухатыыр** — брат Кыыс Тэгиэримэ Куо, богатырь айыы.
 49. **Умсары Дуолай** — дух-хозяин великого моря Улуу Байбал в Нижнем мире.
 50. **Унньу-Санньы офонньор** — отец богатыря-*абаасы* Тимир Дьэһитгэй, дух моря.
 51. **Үрүг Аар Тойон** — верховный бог, глава Верхнего мира, божеств айыы.
 52. **Үрүг Кымыһкы офонньор** — имя старика, смастерившего кубок-*чорон* богатыря Эриэдэй Бэргэн; не является действующим персонажем.
 53. **Үүт Аас Тойон** — см. Үрүг Аар Тойон.
 54. **Хаан Дьангылы** — богатырь-*абаасы*, противник Дьирибинэ Боотура.
 55. **Хаан Хатылаан** — богатырь-*абаасы*, противник Дьирибинэ Боотура, младший брат Обот Чупчурбана.
 56. **Халыйдаан удабан** — шаманка-*абаасы*, мать богатыря-*абаасы* Хаан Дьангылы.
 57. **Харах Хаан Тойон** — отец богатыря-*абаасы* Хаан Дьангылы.
 58. **Хардан Баай Тойон** — отец богатыря-*абаасы* Хаан Хатылаана.

59. **Чункунуур Чуура** — богатырь-абаасы, младший брат Хаан Хатылаана.
60. **Чынгыйдаан удабан** — мать богатыря-абаасы Чункунуур Чуура; выявлено однократное упоминание её персоны под другим именем — Уот Чулабай Хотун.
61. **Чынгкыныр Чынгыс Тойон** — отец богатыря-абаасы Чункунуур Чуура; выявлено однократное упоминание его персоны под другим именем — Чынгырыын Тойон.
62. **Чынгыс Хаан** — божество судьбы. Чынгыс — жестокий, жесткий, непреклонный, неумолимый [Пек., Т. III, стлб. 3721-3722].
63. **Ынахсыт Айыы Хотун** — дух дарующий телят; старуха, покровительница телят; дух рогатого скота; старуха-покровительница рогатого скота [Пек., Т. III, стлб. 3799].
64. **Ытык Кылайдаан удабан** — шаманка-абаасы, желавшая просвататься к Дырибинэ Боотуру и укрывавшая сердце богатыря-абаасы Хаан Дьянгылы.
65. **Эрбийэ Хотун** — жена Күн Дьүһүөлдүөн Тойона, мать Кыыс Тэгиэримэ Куо.
66. **Эдьэн-Ходьон старуха** — мать богатыря-абаасы Тимир Дьэһиттэй, дух озера.
67. **Эригэдэй Бэргэн** — см. Эригэдэй Бэргэн.
68. **Эригэдэй Бэргэн** — богатырь Среднего мира, оказавший помощь Дырибинэ Боотуру в победа над Хаан Хатылааном.

Топонимы

1. **Аар Дуук Мас** — священное дерево страны Олонхо. *Аар* — составная часть имени, священный, великий; *Дуук* — от рус. дуб; *Мас* — дерево.
2. **Алаас Эбэ Хотун** — великая долина, центр земли Олонхо, где живут Архаанньал Тойон обонньор и Айыы Нууралдьын Хотун. *Эбэ* — почтенная, почесть. *Хотун* — госпожа.
3. **Алы алаас** — *алаас*, находящийся во владении богатыря Эриэдэй Бэргэн.
4. **Араап байгал** — море в Нижнем мире, на берегу которой проживает богатырь-*абаасы* Чункунуур Чуура.
5. **Арсан Дуолай дойдута** — Нижний мир.
6. **Барта мыраан** — холм, находящийся вдоль речки во владении Дьрибинэ Боотура.
7. **Буор Кудулу байгал** — огненное смоляное море в Нижнем мире, в котором расплавляется железо.
8. **Бырта мыраан** — см. Барта.
9. **Дуур көмүс булгуннях** — холм, где стоит священное дерево Аар Дуук Мас, самая середина Среднего мира.
10. **Кимизн-имээн дойду** — страна, в котором росла лиственница, из которой крепкая часть древесины была использована при создании богатырского лука.
11. **Көбөрөр күөх байгал** — море, находящееся на распутии в Средний и Нижний миры.
12. **Лабыгырас аартык** — один из перевалов, ведущих в Нижний мир.
13. **Орто мэнгэ дьабыл дойду** — Средний мир.
14. **Силээн үрэх** — речка, находящаяся на краю Среднего мира.
15. **Суккуор Хаан аартык** — один из перевалов, ведущих в Нижний мир.

16. **Сүдү Дьяалы аартык** — один из перевалов, ведущих в Нижний мир.
17. **Таас туруут чыыстай буолак** — место, специально отведенное для битвы богатырей.
18. **Толоон үрэх** — речка, находящаяся на краю Среднего мира.
19. **Тумаан-имээн дойду** — страна, в котором росла береза, из которой была использована береста при создании богатырского лука.
20. **Улуу байбал** — великое море в Нижнем мире.
21. **Уот Кудулу байбал** — огненное море в Нижнем мире.
22. **Уот Чумулу байбал** — огненное смоляное море в Нижнем мире, где находится утёсистая скала, поверхность которого соразмерна с четырьмя ступнями.
23. **Үргүнньэх үрэх** — речка, протекающая через владения богатыря Эриэдэй Бэргэн.
24. **Хабаан-ибээн дойду** — страна, где росла береза, которая была использована при создании богатырского лука.
25. **Харта хайа** — гора, находящаяся во владении богатыря Дьырибинэ Боотура.
26. **Чохооччу толоон** — долина, находящаяся во владении богатыря Эриэдэй Бэргэн.

Краткое изложение сюжета

		строки
<i>Вступление</i>	В стародавние времена, когда еще три якута не появились, была сотворена Мать-Земля. В этом Среднем мире, в самом его центре, на серебрянном холме росло священное древо Аар Дуук Мас. Вблизи него, в том же поле «алаас эбэ хотун», жили старик Архаанньал Тойон и старуха Айыы Нууралдьын Хотун. Они имели много скота и другого богатства, однако детей у них не было. В один день Айыы Нууралдьын узнала, что беременна и вскоре родила мальчика. Он рос очень быстро. Однажды, чтобы узнать свое предназначение он отправился к древу Аар Дуук Мас, но ответа не было.	1—591
<i>Завязка первого звена сюжета</i>	И в ночь того дня, вдруг к ним прибыл огромный трехглавый орел — Далан Ексею. Это был богатырь-абаасы Хаан Хатылаан. Он приказал выдать мальчика в качестве утешения для его невесты Кыыс Тэгиэримэ Куо. Однако, побоявшись его богатырской силы, богатырь абаасы устремился на Север. В это время с небес спустился белоснежный стерх — шаманка Айыы Дьурабаастай, которая нарекла мальчика Дьырибинэ Боотуром и велела поехать к кузнецу Кыдай Бахсылаану за богатырским снаряжением.	592—910
<i>Развитие первого звена сюжета</i>	Чтобы направиться на дальний путь, Дьырибинэ Боотур обратился к духу-хозяйке Среднего мира Аан Алахсын Хотун,	911—1542

	<p>живущей в Аар Дуук Мас, чтобы она выдала ему коня. Вскоре с небес верхом на облаке спустился богатырский конь и Дьирибинэ Боотур его запряг. Внезапно конь заговорил человеческим голосом и сообщил, что у Дьирибинэ Боотура кости еще не окрепли и он еще не возмужал, также попросил прислушиваться его советам. После этого Дьирибинэ Боотур поехал к кузнецу Кыдай Бахсылаану. Ехал он очень долго, путь его был изнурительным. Он дошел до такой страны, где вместо земли были одни камни. Здесь он прибыл к Кыдай Бахсылаан Тойону и попросил сделать его неуязвимым. После чего кузнецы-помощники привязали его железными канатами и его самого стали ковать так, чтобы кости не ломались и кровь не вытекала. Трижды опускали в огненное море Уот Кудулу Байгал. Также выковали ему оружие и доспехи. После чего Кыдай Бахсылаан Тойон благословил богатыря-айыы стать защитником и родоначальником племени айыы аймага. В ответ Дьирибинэ Боотур поблагодарил его и поклялся защищать людей солнечного улуса до последней капли крови, до последнего дыхания.</p>	
	<p>Дьирибинэ Боотур направился вызвolyть Кюн Тэгиэримэ Куо из плена Хаан Хатылаана. Он ехал так долго, что наступление лета узнавал по пению птиц, а зимы по морозу. Вскоре он достиг края родной земли и обнаружил горный перевал — пропасть Суккуор Хаан артык, где повсюду были расставлены ловушки. Однако, наш богатырь благодаря своему волшебству превратился в копы и преодолел все ловушки, попал в Нижний мир. Спустившись туда, он вытащил из</p>	1543—1963

	<p>кармана черный камень, и бросил, покрутив ее три раза на солнечной стороне. Камень превратился в его коня. Дырибинэ Боотур на своем пути встретил шаманку абаасы Алахай Куо. Началась борьба, продолжавшаяся тридцать дней и ночей. Дырибинэ Боотур одержал победу. Однако, сердце и печень Алахай Куо убежали в глубь великого моря Улуу Байгал и при этом угрожали, что когда его дети подрастут, она вернется вновь и одолеет его.</p>	
	<p>Дырибинэ Боотур продолжил свой путь дальше. На его пути встретился полностью железный богатырь абаасы Тимир Дьисэртэй. После словесной перепалки произошла схватка. Они бились ровно тридцать дней и ночей, их силы оказались равными. Далее они отправились на местность Таас Туруут Чьыстай Буолак. Там они бились в течение шестидесяти дней, но все равно их силы оказались равными и у обоих иссякли силы. В этот момент тунгусский богатырь Ардьамаан, охотясь, случайно наткнулся на них и выручил Дырибинэ Боотура, дав ему попить воды бессмертия «елбет монгуу уу». После чего, богатырь айбы одолел врага и направился спасать красавицу Тэгиэримэ Куо.</p>	1964—2463
	<p>Дырибинэ Боотур добирается до местности, где в горе проживает богатырь абаасы Хаан Хатылаан. Хаан Хатылаан предлагает обойти раздор и жениться на его сестре Кыдырдаан Куо. Дырибинэ Боотур, понимая, что не осилит его, притворяется рабом и устраивается к ним помощником по хозяйству. Девушка Кыыс Тэгиэримэ Куо чувствует, что у них живет не простой слуга. Во время</p>	2464—3063

	<p>очередного ухода Хаан Хатылаан, девушка просит помощи от него, на что Дьирибинэ Боотур советует ей уговорить богатыря абаасы снять свои доспехи. Но Хаан Хатылаан, будучи осторожным, отказывается от просьбы девушки и опять куда-то уходит. Дьирибинэ Боотур решает потягаться своими силами и отправляется на его поиски.</p>	
	<p>Дьирибинэ Боотур приезжает к огромной горе и застаёт врага, спящего в облике трехголового дракона. Почуввав угрозу, Хаан Хатылаан сразу же просыпается и не дает убить себя. Начинается жестокая схватка длительностью тридцать дней. Затем Хаан Хатылаан предлагает ему отправиться к морю Буор Кудулу и нырнуть до самого дна, где водится вода смерти, которая расплавляет даже железо. Кто останется живой, тот и получит красавицу. Богатырский конь Дьэргэлгэн сююрюк советует своему хозяину не поддаваться уловкам богатыря абаасы и выбросить в это море его самого. Дьирибинэ Боотур преследуя Хаан Хатылаана, по пути встречает духа дороги Ала Буурай, который благословляет его на удачный поход. Доехав до указанного места, будит спящего Хаан Хатылаан. Дьирибинэ Боотур оборачивается в шуку с девятислойной железной панцирью и нырнув под огненную смоляную воду, выходит целым и невредимым. А Хаан Хатылаан отказывается от им же предложенного испытания, но и уступить девушку не намеревается. Начинается шестидесятидневная беспощадная битва. Дьирибинэ Боотур начинает уступать своему противнику и ему приходится бежать.</p>	3064—4052

	<p>Дырибинэ Боотур приезжает в Средний мир, в местожительство великого богатыря Эриэдэй Бэргэн и просит помочь спасти красавицу. Эриэдэй Бэргэн, попросившись с духами огня, леса, земли и со своими родными, отправляется вместе с Дырибинэ Боотур в Нижний Мир. Хаан Хатылаана они застают опять же спящим в облике трехголового дракона, но убить его сразу не получается. После шестидесятидневной битвы, богатыри айыы вдвоем одолевают Хаан Хатылаана, который упрекает их за несправедливость. Перед смертью сердце и печень богатыря абаасы превращаются в ящерицу, которая быстро уходит в глубь моря. Богатыри айыы разрушают тело абаасы и расходятся по своим дорогам.</p>	4053—4847
<p><i>Развязка первого звена сюжета</i></p>	<p>Дырибинэ Боотур приезжает на место, где Хаан Хатылаан держал взаперти красавицу Кыыс Тэгиэримэ Куо. Здесь его встречает шаманка Нижнего мира Кыыс Чакыйдаан Куо, охранявшая девушку в период отсутствия своего брата. Кыыс Чакыйдаан Куо, увидев Дырибинэ Боотур, призывает на помощь богатыря абаасы Чункунуур Чуура. После тридцатидневной схватки Дырибинэ Боотур убивает шаманку и освобождает связанную Кыыс Тэгиэримэ Куо. Вместе они отправляются на родину Дырибинэ Боотур.</p>	4848—5055
<p><i>Завязка второго звена сюжета</i></p>	<p>По пути в Средний мир к ним прилетает удаганка Айыы Дьурагастай в облике стерха и извещает о наступившей беде — богатырь абаасы Чункунуур Чуура погубил родных и близких Дырибинэ Боотура. Дырибинэ Боотур превращает свою невесту в черный камень, и спрятав его в свой карман, скачет на родину. Он находит тела своих родителей, непочтительно выброшенных</p>	5056—5278

	на сгоревшей местности. Выжила лишь скотница Симэхсин, которая сообщает богатырю, что все это — дело рук Чункунуур Чуура, решившего отомстить за смерть своего старшего брата.	
<i>Развитие второго звена сюжета</i>	<p>Дьирибинэ Боотур спускается в Нижний мир в поисках своего врага. Конь богатыря предупреждает своего хозяина, что никто еще не осилил Чункунуур Чуура, но советует ему не отступать и быть предельно осторожным. Дьирибинэ Боотур доезжает до местности, где проживает одноглазый, однорукий и одноногий Тимир Дьэһиттэй. Хаан Хатылаан повелел ему убить Дьирибинэ Боотур и пообещал большое вознаграждение. Тимир Дьэһиттэй предлагает богатырю айы не доставлять ему хлопот и вернуться домой, а Хаан Хатылаану он скажет, что выполнил задание. Но Дьирибинэ Боотур показывает ему кукиш и, после тридцати дней безжалостной схватки, убивает Тимир Дьэһиттэй. После разрушения всей местности и их обитателей, Дьирибинэ Боотур продолжает свой путь.</p>	5279—5803
	Дьирибинэ Боотур приезжает к морю Араап, на берегу которого находит огромную гору, похожую на жилище. Оттуда выходит огнедышащий черный дракон и превращается в Чункунуур Чуура. После словесной перепалки, начинается разрушительная схватка богатырей, которая длится в течение шестидесяти дней. Чтобы сохранить хоть оставшиеся неповрежденные земли, Чункунуур Чуура предлагает сменить место битвы — в южном направлении на берегу синего моря, где развешены черепа девяноста девяти богатырей. Сам богатырь абаасы отправляется	5804—6245

	туда, превратившись в огненный вихрь. Богатырь айыы превращает своего коня в черный камень, кладет его в карман и, обернувшись ястребом, летит вслед за Чункунуур Чуура.	
	Во время своего полета Дьирибинэ Боотур замечает поселение, откуда извергается то черный, то белый странный дым. Богатырь приземляется и понимает, что попал в страну колдовства и магии. Шаманка-невидимка Нижнего мира Уот Сарасын выражает свою симпатию и предлагает ему себя в жены. Дьирибинэ Боотур, взвесив свои шансы на победу, решает одолеть колдунью хитростью. Он извещает её о взаимной любви и страсти, о том что специально к ней посвататься приехал и просит поскорее явиться к нему во плоти наяву. Обрадовавшаяся Уот Сарасын предстает перед ним в своем истинном облике — голая, одногрудая, однорукая и одноногая тварь. Дьирибинэ Боотур врасплох нападает на неё, та оказывает сильный отпор. Только после шестидесяти дней жестокой схватки, Уот Сарасын просит пощады, пообещав помочь в свержении Чункунуур Чуура. Дьирибинэ Боотур оставляет её в живых и едет дальше.	6246—6700
	На обусловленном месте Чункунуур Чуура встречает Дьирибинэ Боотура в облике огнедышащего дракона и обвиняет его в убийстве своей старшей сестры Уот Сарасын. Начинается схватка. Из-за их разрушительной силы в Нижний мир приходит хаос, его обитатели пишут жалобу верховному божеству Юрюнг Аар Тойон и просят укротить разбушевавшихся богатырей. Юрюнг Аар Тойон посылает трех богатырей Верхнего	6701—7198

	<p>мира, чтобы те доставили провинившихся к нему. Они разом привязывают обеих богатырей железным канатом и насмеваются над Чункунуур Чуура, что тот оказался слабее, чем они думали. Начинается допрос перед Юрюнг Аар Тойон. Дьирибинэ Боотур рассказывает о том, что Чункунуур Чуура убил его родителей и он намерен мстить за них, пока жив. После разбирательства, за провинности и грехи, постановляют лишить одной жилки из сухожилий Чункунуур Чуура. Чункунуур Чуура не признает свою вину и заявляет, что не подчиняется их суду, и просто так не даст себя тронуть. Юрюнг Аар Тойона настораживает его агрессия и он, от греха подальше, решает отпустить их, мотивируя тем, что разберутся сами.</p>	
	<p>Богатыри возвращаются на прежнее место битвы и продолжают схватку. После шестидесяти дней Чункунуур Чуура предлагает зря силы не тратить и помириться, сообщает, что его родителей может оживить при помощи живой воды. Но Дьирибинэ Боотур не поддается его уловкам и битва продолжается. В один момент Чункунуур Чуура неожиданно превращается в огонь и удаляется от берега в огненное смоляное море. Вслед говорит, что будет его ждать на утёсистой скале, поверхность которой соразмерна лишь четырем ступням и там решится их судьба. Из кармана Дьирибинэ Боотур выпадает черный камень и превращается в красавицу Кыыс Тэгиэримэ Куо. Девушка пытается отговорить своего жениха от опасного испытания и вернуться на родину, рассказав, что у Чункунуур Чуура есть сестры шаманки, которые обязательно подействуют своему брату. Но Дьирибинэ</p>	7199—7528

	Боотур не желает отказаться от своего решения, и обернув девушку снова в камень, превращается в белый туман и летит за следом Чункунуур Чуура.	
<i>Кульминация второго звена сюжета</i>	Дьирибинэ Боотур прилетает к скале, на которой уже стоит Чункунуур Чуура, и встав рядом, сразу отталкивает противника. Тот падает в огненное море, но на полпути его спасает невидимая шаманка Ап Чарай с помощью своего бубна и обратно поднимает на поверхность утёса. Чункунуур Чуура, в свою очередь, тоже толкает Дьирибинэ Боотура. К богатырю айбы приходит на помощь шаманка абаасы Уот Сарасын. Она также доставляет Дьирибинэ Боотура на поверхность утёса. Дьирибинэ Боотур во второй раз толкает Чункунуур Чуура, которого опять спасает невидимая шаманка. Но когда та стала поднимать богатыря абаасы наверх, Уот Сарасын выплёвывает насквозь её бубен. Чункунуур Чуура падает в огненную смолу и сгорает. Невидимая шаманка плача, покидает место битвы, улетает на север. Шаманка Уот Сараһын прощается с Дьирибинэ Боотур, пообещав больше не пересекаться с ним и пожелав ему счастья, превращается в огненный вихрь и исчезает без следа.	7529—7698
<i>Развязка второго звена сюжета</i>	Дьирибинэ Боотур поднимается наверх, обращает свою невесту и конь в их собственный облик, и они благополучно возвращаются на родину богатыря. Их с благословением встречает дух земли Аан Алахсын, живущая на древе мира Аар Дуук Мас. Дьирибинэ Боотур своих родителей, захороненных родственниками на <i>арангасах</i> , оживляет с помощью живой воды. Устраивается великий праздник,	7699—8101

	<p>чествующий защитника племени айыы. Дьирибинэ Боотур перед своим народом и духами-иччи, кланется, что всегда будет защищать их от темных сил и больше племена <i>абаасы</i> не будут беспокоить их благодатную жизнь. Так, Дьирибинэ Боотур и Кыыс Тэгиэримэ Куо жили-проживали счастливо на Среднем мире.</p>	
<p><i>Завязка третьего звена сюжета</i></p>	<p>Дьирибинэ Боотур и Кыыс Тэгиэримэ Куо жили очень богато и мирно. Однажды к ним пожаловал богатырь абаасы Хаан Дьянгылы и вызвал Дьирибинэ Боотура на битву с целью заполучить в жены Кыыс Тэгиэримэ Куо и исчез в Северном направлении.</p> <p>Дьирибинэ Боотур обратился к духе-хозяйке Среднего мира Аан Алахсын с просьбой присматривать за своим скотом и благословить его на дальний путь. Во время подготовки к походу его конь заговорил по-человечески и сообщил, что Хаан Дьянгылы обладает волшебством и хранит свои три сердца в трех разных местах. Также конь сказал, что скоро у него родится сын и верховные божества нарекли его именем Сир Ньирили. Затем Кюн Тэгиэримэ Куо просит мужа остаться, так как ей приснилось, что будто Дьирибинэ Боотур был побежден. Но Дьирибинэ Боотур, попросившись с женой, пустился вслед за Хаан Дьянгылы.</p>	8102—8796
<p><i>Развитие третьего звена сюжета</i></p>	<p>Путь его был очень долгим и изнурительным. Он достиг края родной земли. Вдруг на его пути встретился богатырь абаасы Обот Чупчурган, который стал угрожать ему расправой. Началась борьба, они бились непрерывно в течении тридцати дней. Из-за их страшной битвы Нижний мир стал шататься. Дух</p>	8797—9454

	<p>Великого моря Умсары Дуолай велит Дырибинэ Боотуру сменить место битвы и предупреждает, что если он ослушается, то беспощадно утопит его в Огненном море. Вдруг с небес спускается богатырь айыы Сир Нырилы — сын Дырибинэ Боотура и говорит, что все три сердца Обот Чупчургана выброшены на съедение духу Умсары Дуолай. Далее сын и отец вдвоем одолели Обот Чупчургана, его останки придали огню. Затем Сир Нырилы богатырь отправляется свататься к Кыыс Дэбилийэ Куо, а Дырибинэ Боотур — искать Хаан Дьангылы.</p>	
	<p>Ехал он долго, его пытались остановить духи моря Ингэрэ и Дьэс Эмэгэт, но наш богатырь раздавил их. Вдруг Дырибинэ Боотур наткнулся на спящего богатыря абаасы, им оказался Хаан Дьангылы. Проснувшись от сильного удара в голову, он сказал, что убитый Дырибинэ Боотуром Обот Чупчурган был его старшим братом и что за это он убьет его самого. Богатыри двух миров сцепились в битве. Началась кровопролитная борьба, из-за которого Нижний мир погрузился в мрак. Его жители стали писать жалобные письма самому Юрюнг Аар Тойону, чтобы тот умерил пыл богатыря айыы. Несмотря на это богатыри все равно продолжали биться. На девяностый день битвы Дырибинэ Боотур почувствовал, что его силы иссякают и тогда он предложил Хаан Дьангылы отдохнуть в течении тридцати дней и потом продолжить бой. На что тот охотно согласился и сразу же заснул мертвецким сном. В это время Дырибинэ Боотур отправился на поиски трех сердец Хаан Дьангылы. По пути он встретил шаманку абаасы Ытык Кыльйдаан. Она сообщила, что знает где спрятаны сердца</p>	9455—10543

	богатыря абаасы, и если Дьирибинэ Боотур удовлетворит ее похоть, то она сообщит где они спрятаны. В ответ Дьирибинэ Боотур стал сечь ее мечем и требовать выдать сердца Хаан Дьангылы. Заполучив желаемое, наш богатырь расправился с девкой абаасы, а сердца Хаан Дьангылы придал огню. После чего он стремительно возвратился в место битвы, где его поджидал разгневанный Хаан Дьангылы. После словесной перепалки они стали биться.	
<i>Кульминация третьего звена сюжета</i>	На шестидесятый день битвы богатырь абаасы стал проигрывать. В этот момент Дьирибинэ Боотур ударил саблей кылыс в черную печень и рассек его от самой промежности до кончика носа. Затем отрубил голову. Лежа при смерти Хаан Дьангылы попросил сохранить его душу «салгын кут» и предложил обменять его на воду бессмертия. Однако, узнав где хранится вода бессмертия, Дьирибинэ Боотур убил Хаан Дьангылы.	10544— 10721
<i>Развязка третьего звена сюжета</i>	Дьирибинэ Боотур телом своего врага угощает духа Умсары Дуолайя. Тот, в знак благодарности, передает богатырю воду бессмертия. Расправившись с врагом Дьирибинэ Боотур направляется на родную землю. На его пути не было никаких преград.	10722— 10871
<i>Заключительная часть</i>	Его встретили родители Архаанньарл Тойон и Айыы Нууралдын Хотун. В честь его возвращения собрали всех близких и дальних людей и устроили пир. Дьирибинэ Боотур перед собравшимися произнес клятву. После чего все люди солнечного улуса стали жить в мире и достатке.	10872— 11133

Краткое описание рукописи олонхо «Дьирибинэ Боотур»

Самозапись В.О. Каратаева

Рукоп. текст

Состоит из 4-х общих тетрадей по 96 листов. На обложках тетрадией сверху дана нумерация римскими числами. Первые 3 тетради — в клетку, четвертая — в линейку. Записи сделаны через клеточку синей пастой, имена персонажей перед их песнями — красной. Запись текста осуществлен без проставления знаков препинания. Имеются грамматические и орфографические ошибки. Буква «е» часто заменяет буквы «э» и «иэ».

Тетрадь №1: На обложке тетради имеется надпись: «1990 с. В.О. Каратаев «Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах Дьирибинэ Боотур». Всего 96 страниц. Односторонняя запись. На последней странице на языке оригинала указана дата окончания записи: «1990 с бес ыйын 2 күне В.О. Каратаев» — 02.06.1990 г.

Тетрадь №2: Обложка подписана: «ВО Каратаев». Всего 96 страниц. Односторонняя запись. На последней странице на языке оригинала указана дата окончания записи: «1990 бес ыйын 10 күне» — 10.06.1990 г.

Тетрадь №3: Обложка подписана: «ВО Каратаев». Всего 118 страниц: 1–6 страницы — односторонняя запись, 7–50 — двухсторонняя запись, 51–118 — односторонняя запись. На последней странице на языке оригинала указана дата окончания и место записи: «1990 от ыйын 4 күне бүлүү куората ст. Аржакова 18 ВО Каратаев» — 04.07.1990 г., г. Виллойск.

Тетрадь №4: На обложке дается только нумерация: «III». На оборотной стороне обложки имеется надпись: «Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах Дьирибинэ Боотур» В.О. Каратаев. Алтынны 15 к. 1990 с. (≈10 тыһ. строка)». На последней странице на языке оригинала указана дата окончания записи: «Атырдьах ыйын 22 к. 1990» — 22.08.1990 г.

На якутском языке. Написано ручкой.

Сохранность хорошая.

Использованные источники и литература

1. Васильев, Г.М. Якутское стихосложение. — Якутск : Кн. изд-во, 1965. — 126 с.
2. Емельянов, Н.В. Сюжеты якутских олонхо. — М. : Наука, 1980. — 375 с.
3. Емельянов, Н.В. Сюжеты олонхо о защитниках племени. — Новосибирск : Наука, 2000. — 192 с.
4. Емельянов, Н.В. Сюжеты ранних типов якутских олонхо. — М. : Наука, Сиб. издат. фирма РАН, 1983. — 246 с.
5. Илларионов, В.В. Искусство якутских олонхосутов / В.В. Илларионов, ред. С.Н. Азбелев, Н.В. Емельянов; АН СССР, Сиб. отд-ние, Якут. фил., Ин-т яз., лит. и истории. — Якутск : Кн. изд-во, 1982. — 128 с.
6. Илларионов В.В. Сергей Зверев — түһүлгэ тойуксута / В.В. Илларионов; Сунтаар оройуонунаабы дьаһалтатын культураба салаата, оройуоннаабы «Ньургунун» айар түмсүү. — Сунтаар, 1992. — 14 с. (на якутском языке).
7. Илларионов В.В. Эпическое наследие народа саха / В.В. Илларионов. — Новосибирск : Наука, 2016. — 344 с.
8. Илларионов В.В. Якутское сказительство и проблемы возрождения олонхо / В.В. Илларионов; отв. ред. Н. А. Алексеев; М-во образования и науки ; Якут. гос. ун-т им. М. К. Аммосова. — Новосибирск : Наука, 2006. — 189 с.
9. Илларионова, Т.В. Текстология олонхо «Могучий Эр Соготох» : сравнительный анализ разновременных записей / Т.В. Илларионова. — Новосибирск : Наука, 2008. — 96 с.
10. Кузьмина, А.А. Олонхо Вилюйского региона: бытование, сюжетно-композиционная структура, образы / А.А. Кузьмина. — Новосибирск : Наука, 2014. — 160 с.
11. Пухов, И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. — М. : Изд-во АН СССР, 1962. — 256 с.
12. Пухов, И.В. Олонхо — древний эпос якутов. — Якутск, 2013. — 47 с.
13. Эргис, Г.У. Очерки по якутскому фольклору. — М. : Наука, 1974. — 402 с.
14. Каратаев В.О. Могучий Эр Соготох=Модун Эр Собоотох : якут. героич. эпос / [Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т филологии ; ред. кол. : Н.А. Алексеев и др.; сказитель В.О. Каратаев; подгот. текста : В.В. Илларионов; пер. : П.Е. Ефремов, С.П. Ойунская, Н.В. Емельянов; вступ. ст. : Н.В. Емельянов, С.П. Рожнов; музыковед. ст. Э.Е. Алексеева]. — Новосибирск : Наука, Сиб. издат. фирма РАН, 1996. — 437 с.

Лексикографические источники

1. Саха тылын диалектологической тылдьыта / П.С. Афанасьев, М.С. Воронкин, М.П. Алексеев. — М. : Наука, 1976. — 392 с.
2. Афанасьев, П.С. Саха тылын быһаарыылаах кылгас тылдьыта. — Дьокуускай : Бичик, 1994. — 261 с.
3. Воронкин, М.С. Саха түөлбэ тылын тылдьыта / М.С. Воронкин, М.П. Алексеев, Ю.И. Васильев. — Новосибирск, 1995.
4. Пекарский, Э.К. Словарь якутского языка : в 3 т. — Л., 1958. — Т. 1; 1959. — Т. 2, 3.
5. Попов, Г.В. Этимологический словарь якутского языка. Ч. 1 : А — Дь. — Новосибирск : Наука, 2003. — 180 с.
6. Саха тылын быһаарыылаах тылдьыта = Толковый словарь якутского языка : в 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск : Наука, 2004. — Т. 1; 2005. — Т. 2; 2006. — Т. 3.
7. Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдьыта = Большой толковый словарь якутского языка : в 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск : Наука, 2007. — Т. 4; 2008. — Т. 5; 2009. — Т. 6; 2010. — Т. 7; 2011. — Т. 8; 2012. — Т. 9; 2013. — Т. 10; 2014. — Т. 11; 2015. — Т. 12.

Сокращения

БТСЯЯ — Большой толковый словарь якутского языка / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск : Наука, 2007; 2015.

Лит. — литературный.

Пек. — Пекарский Э.К. Словарь якутского языка : в 3 т., 2-е изд. — Л., 1959.

рус. — русский.

с. — страница.

стлб. — столбец.

т. — том.

ТСЯЯ — Толковый словарь якутского языка / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск : Наука, 2004; 2006.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>А.Ф. Корякина.</i> Олонхо «Дырибинэ Боотур» Вилуйского сказителя В.О. Каратаева.....	3
<i>Ю.П. Борисов, С.Д. Львова.</i> От составителей	14
Дьэргэлгэн сүүрүк атгаах Дырибинэ Боотур	17
Словарь мифологических и эпических персонажей олонхо «Дырибинэ Боотур»	321
Топонимы	326
Краткое изложение сюжета.....	328
Краткое описание рукописи олонхо «Дырибинэ Боотур»	340
Использованные источники и литература.....	341
Лексикографические источники.....	342
Сокращения.....	343

Научное издание

Олонхосут **Каратаев** Василий Осипович

ДЫРИБИНЭ БООТУР

Олонхо

На якутском, русском языках

Составители:

Корякина Антонина Федоровна

Борисов Юрий Петрович

Львова Сахая Даниловна

Редактор *А.М. Семенова*

Техн. редактор *М.Д. Колодезникова*

Дизайн *М.Д. Колодезникова*

Комп. верстка *Г.Г. Колодезников*

Подписано в печать 20.06.17. Формат 60x84 1/16.

Объем 19,35 усл.п.л. Тираж 300 экз.

ООО Издательско-информационно-технологический центр «Алаас»

677000, г. Якутск, ул. Орджоникидзе, 20, офис 312.

тел.: 89142286417, 89142248027

E-mail: pitc_alaas@mail.ru